



ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

# KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAMEDE ADALET ANLAYIŞI

Öznur İPHAR

Tez Danışmanı  
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ  
TARİH ANABİLİM DALI  
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

EYLÜL 2019



**KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAMEDE ADALET ANLAYIŞI**

**Öznur İPHAR**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ  
TARİH ANABİLİM DALI  
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**


**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**EYLÜL 2019**

Öznur İPHAR tarafından hazırlanan “Kutadgu Bilig ve Siyasetname’de Adalet Anlayışı” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

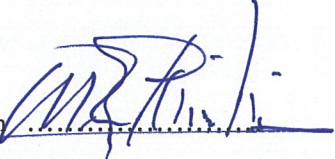
**Danışman:** Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK

Tarih, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum .....


**Başkan :** Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

Tarih, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum .....

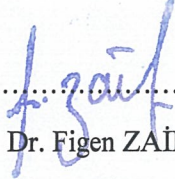
**Üye :** Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Tarih, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum .....

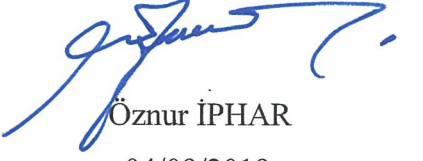
Tez Savunma Tarihi: 04/09/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....  
Prof. Dr. Figen ZAİF  
Enstitü Müdürü

## ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.



Öznur İPHAR

04/09/2019

KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAME'DE ADALET ANLAYIŞI  
(Yüksek Lisans Tezi)

Öznur İPHAR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2019

ÖZET

Kutadgu Bilig, Türk ve Dünya tarihi bakımından önem kazanmış, Türk Devlet Yönetimi geleneklerini oluşturan, Siyasetname türü eserler arasında en önemlilerinden biri olup, Türk Edebiyatı'nın günümüze ulaşan ilk siyasetnamesi olarak bilinmektedir. Siyasetnâme, devlet adamlarına siyaset ilmine ilişkin konularda bilgi vermek ve devlet yönetimi ile ilgili öneriler sunmak gayesi ile yazılan eserdir. Çalışmada Kutadgu Bilig ve Siyasetname'nin Türk Devlet Yönetimine olan katkısı ve devlet yönetimine ilişkin adalet anlayışına yer verilmektedir. Bütün Türk devletleri tarih boyunca, daima adalet kavramına büyük önem vermiştir. Adalet, hükümdarlar tarafından yerine getirilmesi gereken en önemli görevlerinden birisi sayılmıştır. Türk devletlerinde adalet ya hükümdarlar aracılığıyla ya da devlet adamları vasıtasıyla oluşturulmuştur. Çalışmanın amacı, Türk Tarihi açısından oldukça önemli olan Yusuf Has Hâcib ve eseri Kutadgu Bilig ile Nizâmü'l-Mülk ve eseri Siyâsetnâme'de devlet anlayışının ortaya konulmasıdır.

Bilim Kodu : 1124  
Anahtar Kelimeler : Siyasetnâme, Adalet, Devlet Yönetimi, Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Nizâmülmülk  
Sayfa Adedi : 101  
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK

THE UNDERSTANDING OF JUSTICE IN POLITICAL TREATİSE AND KUTADGU BILIG  
(M.Sc. Thesis)

Öznur İPHAR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY  
GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

September 2019

ABSTRACT

Kutadgu Bilig is known as one of the most important works of Turkish State Administration, which is one of the most important works of Turkish State Administration. Siyasetnâme was written in order to give information to statesmen about political science and to give suggestions about state administration. In this study, the contribution of Kutadgu Bilig and Siyasetname to the Turkish State Administration and the understanding of justice about state administration are included. All Turkish states have always given a great importance to the concept of justice throughout history. Justice is regarded as one of the most important tasks to be fulfilled by the sovereigns. In Turkish states, justice has been arranged by either sovereigns or statesmen. The aim of this study is to reveal the understanding of the state in Kutadgu Bilig written by Yusuf Has Hâcib and in Siyasetnâme written by Nizâmü'l-Mülk, which are very important works in terms of Turkish History.

Science Code : 1124  
Key Words : Political treatise, Justice, State Administration, Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Nizâmülmülk  
Page Number : 101  
Supervisor : Assoc. Prof. Süleyman ÖZBEK

## TEŞEKKÜR

Çalışmamın başından itibaren desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım, maddi ve manevi her zaman yanımda olan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez komitesinde bulunan sayın Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ ve sayın Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK hocalarıma da ayrıca teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Maddi ve manevi anlamda her zaman yanımda olan, beni yetiştiren, en değerli varlıklarım cennet mekân anne ve babam Melihat-Necati İPHAR'a sonsuz teşekkürler. Ailem Özlem-Volkan COŞ'a da desteklerinden dolayı ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Düzeltilmeler konusunda yardımlarını eksik etmeyen kardeşim Psk. Murat İPHAR'a teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmalarım esnasında desteklerini gördüğüm dostlarım Ceren TAŞKAZAN, Begüm İNCE, Salih ASLANBEY, Emel GÜNDOĞDU, Elif ERDOĞAN, Fatma GÖCEN, Eray DEMİRAY ve Arşt. Gör. Esra DEMİRAY'a teşekkür ederim.



## İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET .....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER .....	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ .....	1
2. YUSUF HAS HÂCİB VE NİZÂMÜ'L-MÜLK.....	5
2.1. Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig.....	5
2.1.1. Yusuf Has Hâcib'in Hayatı.....	5
2.1.2. Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig .....	7
2.2. Nizâmü'l-Mülk ve Eseri Siyâsetnâme.....	12
2.2.1. Nizâmü'l-Mülk'ün Hayatı .....	12
2.2.2. Nizâmü'l-Mülk ve Siyâsetnâme .....	15
3. ADALET VE SİYASETNAME KAVRAMLARI.....	19
3.1. Adalet Kavramı .....	19
3.2. İslam Düşüncesinde Adalet Anlayışı .....	20
3.3. Eski Türk Devletlerinde Adalet Anlayışı .....	22
3.4. Türk-İslam Devletlerinde Adalet Anlayışı .....	26
3.5. Siyasetname Kavramı.....	30
3.6. İslam Medeniyet Tarihinde Siyasetnamelerin Ortaya Çıkışı .....	33
3.7. İslam Siyasetname Geleneği .....	40
3.7.1. Gelenekte Siyasetname Türleri ve Fonksiyonları.....	42
3.8. Türk Devlet Yönetiminde Siyasetnamelerin Yeri.....	42
4. KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAME'DE ADALET ANLAYIŞI.....	45
4.1. Kutadgu Bilig ve Devlet Yönetimi Anlayışı .....	45

	<b>Sayfa</b>
4.2. Kutadgu Bilig’de Adalet Anlayışı.....	49
4.3. Siyasetname ve Devlet Yönetimi Anlayışı.....	61
4.4. Siyâsetnâme’de Adalet Anlayışı .....	64
4.5. Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme’deki Adalet Anlayışlarının Karşılaştırılması.....	69
4.6. Kutadgu Bilig ve Siyasetname’nin Türk Devlet Yönetim Sürecindeki Etkileri..	83
5. SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	91
ÖZGEÇMİŞ .....	101

## KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

<b>Kısaltmalar</b>	<b>Açıklamalar</b>
<b>A.G.E.</b>	Adı Geçen Eser
<b>A.G.M.</b>	Adı Geçen Metin
<b>B.</b>	Beyit
<b>BKZ.</b>	Bakınız
<b>C.</b>	Cilt
<b>ÇEV.</b>	Çeviri
<b>HAZ.</b>	Hazırlayan
<b>M.E.B</b>	Milli Eğitim Bakanlığı
<b>S.</b>	Sayfa
<b>T.D.V</b>	Türk Diyanet Vakfı
<b>T.T.K</b>	Türk Tarih Kurumu
<b>V.B.</b>	Ve Benzeri
<b>YAY.</b>	Yayınları

## 1. GİRİŞ

Siyasetnâme, Arapça “Siyaset”, Farsça mektup manasına gelen “Nâme” sözcüklerinin bir araya gelmesi ile oluşan bir kavramdır. Siyasetnâme, devlet adamlarına siyaset ilmine ilişkin konularda bilgi vermek ve devlet yönetimi ile ilgili öneriler sunmak gayesi ile yazılan eserlerdir. Siyasetnamelerde, devlet yönetimine ilişkin temel prensipler, bir devlet başkanında olması gereken nitelikler, yönetime dair önem verilmesi gereken hususlar, uluslararası ilişkilerde gerekli olan kaideler ve hükümdarın halka karşı olan sorumlulukları yer almaktadır. Siyasetnamelere bakıldığında daha çok hükümdar için yazılmış olduğu görülmektedir.

Siyasetnameler, anlamı güçlendirmek ve konuları daha ilginç kılabilmek için hikâyeler ve tanınmış şairlerin mısralarını nakletmektedir. Aynı zamanda siyasetnameler, tarihte anılan hükümdar, şair ya da filozof gibi önemli kişilerin söz ve faaliyetlerini de anlatmaktadır. Bunun yanı sıra siyasetnamelerin temelinde daha çok dini temaların olduğu görülmektedir. Ahiret hayatı, inanç, Allah’ın sıfatları ve cenneti özendirme gibi konular siyasetnamelerde yer alan konular arasında yer almaktadır.

Siyasetnameler, yazıldıkları döneme ait kültür ve siyasal zihniyet hakkında bilgi vermesinin yanı sıra siyasal yapılanmanın da ipuçlarını vermektedir. Bu nedenle siyasetnameler devlet başkanlarında olması gereken özelliklerin dışında hem sosyal yapıdaki sorunlara çözüm getirmekte, hem de ortaya koydukları değerlerle günümüze ışık tutmaktadır. İslam topluluğunda sekizinci asrın ortalarından itibaren kaleme alınan siyasetnamelerin ilk kaynakları, geçmiş kültür ve uygarlıklara ait eserlerden ve idare sanatı ile alakalı deneyimlerden oluşmaktadır. İslam topluluğunda yaşanan siyaset ile ilgili tartışmalar, Halifelik müessesesinin ortaya çıkması ile birlikte başlamıştır. İslâm Uygarlığına ilk olarak çeviri yoluyla adım atan siyasetnameler, Osmanlı kültürüne de çeviriler yoluyla girmiştir. Osmanlı Devleti siyasetnameleri ve nasihatnamelerine bakıldığında bunların ekseriyetle hükümdar merkezli oldukları ve siyasetnamelerin padişah ile devletin menfaatlerini özdeş tuttıkları göze çarpmaktadır.

Kutadgu Bilig, Türk ve Dünya tarihi bakımından önem kazanmış, Türk Devlet Yönetimi geleneklerini oluşturan, siyasetname türü eserler arasında en önemlilerinden biridir.

Kutadgu Bilig, Türk-İslam tarihinin büyük şairi, bilim insanı ve düşünürü Yusuf Has Hâcib tarafından kaleme alınan ve İslâmî esaslar ve millî değerler katılarak oluşturulan bir eserdir.

Kutadgu Bilig, en baştan sona kadar İslâm öğretileri ve insana her iki cihanda mutlu olmak için gerekli olan yolu gösterebilmek amacıyla ve Orta Asya'da iç savaş sonucunda örselenmiş olan ahlak ilkelerini tekrardan düzeltmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Bundan dolayı eserde eğitimsel bir amaç da güdülmektedir. Eserin bir diğer amacı da, düşsel öyküler ve gerçek yaşamdan alınan örnekler ve bilgece özdeyişlerle insanlara mesut bir ömrün hangi yollarla olacağını göstermek ve özellikle hükümdarlara başarılı bir devlet yönetiminin inceliklerini ve uygulamalı kurallarını öğretmektir.

Yusuf Has Hâcib eserinde, idare edenlerle idare edilenlerin arasındaki karşılıklı hak ve sorumluluklarını tanımlamıştır. Eserde devletin, yurttaşına davranışında, baskı, eziyet ve kaba kuvvet kullanma bir yana bırakılmıştır. Devletin idaresinde, akıl ve bilginin kılavuzluk etmesi, işin kesinlikle en iyi bilene verilmesi, devlet idaresinde danışmanın gerekli ve önemli olduğu konuları üzerinde önemle durulmaktadır.

Yusuf Has Hâcib eserinde bizlere Türk-İslâm devletinin dünya anlayışını gözler önüne sermektedir. Yusuf Has Hâcib'e göre devlet doğruluktan şaşmamalı ve hizmetlerini halk için yapmalıdır. Belli zümrelerin değil, halkın geneline hizmet vermeli, hizmetleriyle halkı bolluk ve rahatlık içinde yaşatarak mutluluğa kavuşturmalıdır.

Kutadgu Bilig günümüz devlet yapısında karşı karşıya kalınan problemleri de çözüme kavuşturabilecek bir potansiyele sahiptir. Eser, topluma, insanlara huzur ve saadet getirecek hizmet devletin unsurlarını ortaya koymaktadır.

Yusuf Has Hâcib'in Türk fikir hayatının ve siyaset görüşünün en önemli eserlerinden biri sayılan Kutadgu Bilig'de adaletli olmanın bir hükümdarda bulunması gereken en önemli erdem olduğunu, adalet kavramının hükümdar karakterinde hayat bulmasından da anlaşılmaktadır.

Yusuf Has Hâcib'e göre adalet ve sakinme (ihtiyat) bir ülke yönetiminin iki önemli öğesidir. Zira yasa ve adalet ile ülke toprakları genişler ve dünya nizama girer. Devletin esası adalet üzerine inşa edilmiştir. Devletin temeli adalettir.

Çalışmada ele alınan bir diğer eser de Nizamülmülk tarafından kaleme alınan "Siyasetname"dir. Siyasetname, diğer siyasetnamelerdeki gibi aslında mevcut gelenekleri ve bu geleneklere bağlı görüşleri yansıtırsa da farklı yönlerinin de olduğu görülmektedir.

Nizâmü'l-Mülk “Siyâsetnâme” adlı eserini XI. yüzyılda yazmıştır. İçeriğinin ise bir devlet başkanına yol gösterici nitelikte olduğu ve yine bir devlet başkanının sahip olması gereken özelliklere yer verildiği bilinmektedir. Eserde ayrıca geçmiş dönemlerde görev yapan devlet adamlarının iyi ya da kötü uygulamalarına yer verildiği de görülmektedir.

Nizâmü'l-Mülk, Siyasetnâme’de, hakka ve hukuka uygun hareket etmenin hükümdarın sahip olması gereken en önemli özelliği olduğunu ifade etmektedir. Nizâmü'l-Mülk’e göre adaletin oluşturulması, gerek padişahın tebaasına adaletle hükmetmesiyle gerek kişiler arası münasebetlerde adaletin yerine getirilmesi ile sağlanmaktadır.

Siyasetnâme türü eserlerin ana konusu devlet idaresi olduğundan, daha çok iktidarı elinde bulunduran hükümdarlara yön verebilmek için ele alınmışlardır. Siyasetnamelerde, hükümdarlarda bulunması gereken vasıflar ve padişahlığın temelleri anlatılmaktadır. Kutadgu Bilig ise, hükümdar ve onun çevresinde yer alan insanlarla devlet idaresi; yani ideal devletin, ideal devlet adamlarının ve hükümdarın nasıl olması gerektiği hususunda gerçekleştirdiği konuşmalardan ibarettir.

Tarih süresince insanların karşı karşıya kaldığı tüm baskılar, zorbalıklar, zulümler ve haksızlıklar, adalet kavramının kötüye kullanılmasından ötürü kaynaklanmıştır. Adaletin egemen olduğu memleketlerde huzur ve refah hüküm sürmüştür, bilim ve kültür gelişmiştir. Bundan dolayı siyasetnamelerde üzerinde ısrarla durulan adalet kavramı, hükümdarların en önemli erdemi olarak kabul edilmiştir.

Çalışmada Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme’de adalet anlayışına yer verilmiş ve Kutadgu Bilig ile Siyasetnâme’deki adalet anlayışları karşılaştırılmaya çalışılmıştır.



## 2. YUSUF HAS HÂCİB VE NİZÂMÜ'L-MÜLK

### 2.1. Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hâcib (Uluğ Has Hâcib), İslamiyet'in Türkler tarafından kabul edildiği dönemi temsil eden ilk ve en önemli şair ve düşünürdür. Şair hakkında bilinenler Kutadgu Bilig'e sonrasında ilave edilmiş mensur ve manzum mukaddimelerdeki ve eserindeki bazı beyitlerde yer alan bilgiler ile sınırlıdır.

#### 2.1.1. Yusuf Has Hâcib'in Hayatı

Yusuf Has Hâcib'in hayatı ile ilgili çok fazla kaynak olmadığı gibi çok fazla bilgiye de rastlanmamaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere kendisine ait tüm bilgiler, başkaları tarafından sonradan eserin başına ilave edilen mukaddimelerden ve eserin kendisinden elde edilmiştir.

Eserinin bir bölümünde (b.6627) "Yusuf" olarak zikredildiği ifade edilen şairin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak eserini tamamladığı sırada 54 yaşında olduğu ve doğum tarihinin 1017-1018 yıllarında olabileceği tahmin edilmektedir. Yine eserinde yer alan bilgelere göre şairin Balasagunlu olduğu, asil bir aileden geldiği, Balasagun'da iyi bir eğitim aldığı ve takva sahibi bir İslam âlimi olduğu bilinmektedir.<sup>1</sup>

Eserinin mukaddime bölümünden anlaşıldığı üzere Yusuf'un eserini Balasagun'da yazmaya başladığı ve düzenlediği fakat Kaşgar'da tamamladığı görülmektedir. Yusuf, eseri 18 ayda tamamlamış ve Kaşgar'da bulunan Karahanlı Hükümdar Uluğ Buğra Han'a sunmuştur. Uluğ Buğra Han eseri takdir etmiş ve kendisine saray nazırı (hacib) olarak bir görev vermiştir.<sup>2</sup> Hacib, reaya ve hükümdar arasındaki aracı anlamına gelmektedir. Bu şekilde halkın istekleri hükümdara iletilmektedir. Yusuf, eserinde haciplik görevini ifa edecek kişinin güvenilir, doğru, dürüst, halka faydalı ve dini bütün olması gerektiğini ifade etmiştir.<sup>3</sup>

Yusuf'un, haciplik mertebesine gelmiş olsa da Kaşgar'a gelmeden evvel Türk yönetimi hakkında bilgi sahibi olduğu bilinmektedir. Yusuf'un aynı zamanda Balasagun'da ya da Karahanlılar'da bir süreliğine saray hizmetinde çalıştığı düşünülmektedir. Bunun

<sup>1</sup> Eraslan, K. (1986). *Yusuf Has Hâcib İslam Ansiklopedisi*. (C.13), İstanbul: M.E.B., 438-440.

<sup>2</sup> Eraslan, a.g.m., 438-438.

<sup>3</sup> Köprülü, F. (1995). "Hacib". *İslam Ansiklopedisi*. (5.Cilt), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 30.



nedeni henüz göreve gelmediği bir dönemde yazmış olduğu eserinde Karahanlı saray teşkilatıyla alakalı detaylı bilgilere yer vermiş olmasıdır.<sup>4</sup>

Yusuf, Türk dilinin inceliklerini ve Türk yazı dilini çok iyi bilen bir şairdir. Balasagun ve Kaşgar'ın XI. yüzyılda önemli bir kültür merkezi olduğu ve Yusuf'un yetişmesinde büyük katkısı olduğu ileri sürülmektedir. Yusuf'un eserini burada yazması da şehrin kültür bakımından ileri seviyede olduğuna işaret etmektedir.<sup>5</sup>

Yusuf Has Hâcib'in diğer şairlerden ayrıldığı nokta eserini Türkçe yazmış olmasıdır. Aynı zamanda Yusuf Has Hâcib Orta Asya'daki Türk yazı dilinin ve Türk İslâm kültürünün kurucusu olarak da bilinmektedir.<sup>6</sup>

Yusuf Has Hâcib'in anadili Farsça, Arapça ve memleketinde konuşulan Soğdca dışında daha birçok dile ve yazı bilgisine sahip olduğu görülmektedir. İbni Sina ve Farabi gibi düşünürlerin Arapça felsefe kitaplarını ve Firdevsi'nin Şehnâme'sini okuduğu, efsaneler konusunda meraklı olduğu, felsefeye, İslâmi bilgilere ve Türk atasözlerine ilgi duyduğu yine eserlerinden edinilen bilgiler arasında yer almaktadır. Ayrıca kuşçuluk, okçuluk ve avcılık gibi bazı Türk sporlarını öğrendiği, satranç ve çevgen gibi oyunlar konusunda da bilgi sahibi olduğu bilinmektedir. Yusuf Has Hâcib'in iyi bir öğrenim gördüğü bilirse de öğrenim hayatı ile alakalı yeterli bir bilginin olmadığı görülmektedir. Ancak felsefe, toplum bilim ve ahlak gibi daha birçok konuda bilgi sahibi olması, diğer bilginleri ve onların çalışmalarını takip ettiğini göstermektedir.<sup>7</sup> Bilhassa kendi dönemindeki Farabi (870-950), Firdevsî (934–1020), El-Biruni (972–1048), İbni Sina (980-1037) ve Ömer Hayyam (1040-1123) gibi bilginlerden çok iyi yararlanmışır.<sup>8</sup>

Doğum tarihi gibi ölüm tarihi de kesin olarak bilinmeyen Yusuf Has Hâcib, eseri Kutadgu Bilig'de kendisinden söz ettiği beyitlerde çok yaşlandığını, hayatını insanlara hizmet etmek için adadığını ve bu nedenle Tanrı'ya ibadetinde geç kaldığını ifade etmektedir. Şairin bu söylemlerinden epey uzun bir yaşam sürdüğü anlaşılmaktadır.<sup>9,10</sup>

<sup>4</sup> Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 199.

<sup>5</sup> İnan, A. (1970). *Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar*. Türk Kültürü, 112.

<sup>6</sup> Anat, H.Y., Almaz, A. (2003). *Karahanlılar Tarihi*. İstanbul:Oku Yayınları, 205.

<sup>7</sup> Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. (3. Baskı), Ankara:Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 22.

<sup>8</sup> İnan, a.g.m., 112.

<sup>9</sup> Hacıp, Y. H. (1993). *Kutadgu Bilig Kahire. Nüshası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 365.

<sup>10</sup> Eraslan, a.g.m.,438.

Mezarının ise memleketi olan Balasagun'da mı yoksa daha sonra memleketinden ayrılarak gitmiş olduğu Kaşgar'da mı olduğu bilinmemektedir.<sup>11</sup>

Yusuf her daim Türklüğünün bilincinde olan, geçmişine ve diline bağlı yaşayan bir şair olmuştur. Bu yönü ile bilge kağanlardan gelen bu zihniyetin önemli bir parçası haline gelmiştir. Türk kültürünün bir ürünü olan Kutadgu Bilig, çok sayıda araştırmacının ilgisini çekmiş ve eser birçok konuda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

### 2.1.2. Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, XI. yüzyılda Karahanlı Devleti döneminde Balasagunlu Yusuf tarafından kaleme alınan Türklere ait ilk Müslüman eserdir.<sup>12</sup> Eserin hangi nedenlerden ötürü yazıldığı bilinmese de, bir istek ya da emir üzerine yazılmadığı anlaşılmaktadır. Yusuf'un eserinde, o dönemde yaşanan iç karışıklıklardan dolayı olumsuz etkilenen toplumu ve devlet düzenini bu karışıklığa son verebilmek için eleştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Kutadgu Bilig'in yazılmasındaki ana sebebin bir yandan XI. yüzyılın çağdaş aydınlarına ait siyaset, ahlak ve devlet yönetimi konusundaki görüşleri bir kitapta birleştirmek, öte yandan da bu gelenekleri ve devlet düşüncesini devlet adamlarına ve hükümdarına anlatmak olduğu ileri sürülmektedir.<sup>13</sup> Nitekim bu eser 462 (1069) yılında Kaşgar'da tamamlanmış ve Yusuf Has Hâcib tarafından Karahanlı hakanı Uluğ Buğra Han'a takdim edilmiştir.

Kutadgu Bilig, daha sonra "önsöz" niteliğinde yapılan ilaveler ile 6645 beyitlik manzum bir eserdir.<sup>14</sup> Bu güne kadar üç nüshası bulunmaktadır. Ancak bu nüshaların eserin yazıldığı dönemin sonrasında ve kopyalarından çoğaltıldığı bilinmektedir. Uygur harfleri ile yazılmış olan Herat nüshası (Viyana Nüshası) 1439 yılında Herat'ta kopyalanarak Tokat'a ve daha sonra 1474 yılında İstanbul'a getirilmiş ve burada ünlü tarihçi Hammer tarafından satın alınarak Viyana Saray Kitaplığı'na verilmiştir. Viyana nüshası bilim dünyasında bilinen ilk nüsha olduğundan eser ile ilgili çalışmalarda esas alınmıştır.

Herat Nüshası için, eserin 843 yılında Herat'ta tamamlandığı, Arap harfleri ile yazılan ve Kahire'de bulunan Kral Kitaplığı'ndaki Mısır Nüshası'nın ise yazıldığı tarih hakkında kesin bir bilginin olmadığı ileri sürülmektedir. Eserin en önemli nüshası olarak

---

<sup>11</sup> Dilaçar, a.g.e.,8.

<sup>12</sup> Dilaçar, a.g.e., 13.

<sup>13</sup> Arslan, M. (1987). *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 20.

<sup>14</sup> Dilaçar, a.g.e., 71.

görülen Fergana Nüshası'nın ise XIII. yüzyıla ait olduğu ve mevcut nüshalar arasında en eskisi olduğu varsayılmaktadır.<sup>15</sup>

Bu üç nüshanın Türklerin egemen olduğu coğrafyalarda bulunması, o dönemlerde Kutadgu Bilig'in Türk Dünyası'na ne kadar yayılmış olduğunu göstermektedir. Hatta Yayık Nehri'ne yakın Saraycık mevkiinde Kutadgu Bilig'e ait dizelerin yer aldığı bir çömleğin bulunması da dönemin meşhur eserlerinden olduğunu düşündürmektedir.<sup>16</sup>

Kutadgu Bilig, ilk edebi eser olmanın yanı sıra Hakaniye Türkçe'sinin de ilk örneğidir. Eser, Karahanlı Devleti'nin tüm boylarında kullanılan anlaşma dili ile yani yazı dili (devlet) ile yazılmıştır.<sup>17</sup>

Kut, "saadet" manasında kullanılmaktadır. Vambery, Radloff ve V. Thomsen gibi bazı yazarlar da tercümelerinde kutun bu anlamını kullandığı, Barthold'un ise Kutadgu Bilig'i "hükümdara layık bir ilim şeklinde" değerlendirdiği bilinmektedir.<sup>18</sup>

Eserin nâsiri ve tercümcüsü R. R. Arat ise eserin "kutlu ve mesut olma" manasına geldiğini ve "insana her iki dünyada da saadete erişmek için izlenmesi gereken yolu göstermek amacıyla kaleme alındığını" ifade etmektedir.<sup>19</sup>

Reşat Genç, Kutadgu Bilig ile ilgili en doğru değerlendirmenin İbrahim Kafesoğlu tarafından yapıldığını ileri sürmektedir. Ona göre "Yusuf, devletin niteliklerinden bahsederken "devlet" kelimesinin yerine "kut" kelimesini kullanmıştır. Genç, R. R. Arat'ın "kut" kelimesini daha ziyade "saadet" olarak çevirmesini eleştirmiş ve "kut"un saadet anlamında değil, "devlet, baht açıklığı" manası ile ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.<sup>20</sup>

Kutadgu Bilig, "Tanrı adı ile söze başladım; Yaratan, besleyen, bağışlayan rabbim" beyiti ile başlamaktadır. 33 beyitlik bu ilk bölümde "Tanrı Azze ve Celle Övgüsü" söylenmektedir. Tüm klasik eserlerde olduğu gibi Kutadgu Bilig'de de bu ilk bölüm, Tanrı'ya hamd edilen bölümdür. 34. beyit ile "Yalavaç (peygamber) Aleyhisselam övgüsü" başlamaktadır. Eserin 49-62 beyitleri arasında "Dört Sahabe'nin Övgüsü" yer almaktadır.

<sup>15</sup> Arat, R. R. (1985). "Yusuf Has Hâcib". *Kutadgu Bilig II*. Çeviri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 33-39.

<sup>16</sup> Özçelik, D. (2004). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Siyasetnâmelerin Yeri ve Önemi(Kutadgu Bilig ve Siretü'l-Mülük Örnekleri)*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 10.

<sup>17</sup> İnan, a.g.m.,44.

<sup>18</sup> Hassan, Ü. (2002). *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 311.

<sup>19</sup> Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 8.

<sup>20</sup> Hassan, a.g.e.,312.

63-124 beyitleri arasındaki bölüm ise “Yaruk (parlak) Yaz (bahar) Faslım, Uluğ Buğra Han Ögdisin (övgüsünü) Ayar (söyler)” başlığı ile devam etmektedir. Bu bölümde ilk 20 beyit, sanatsal tasvirlerden oluşan bir kasidedir. Kasidenin sonunda usta bir geçiş yapılarak hükümdar övgüsüne başlanmaktadır. 123. beyite kadar o dönemin hükümdarının övüldüğü ve dua edildiği eserde, 124-147 beyitleri arasında on iki burçtan ve yedi yıldızdan söz edilmektedir. Eserin 148-161 beyitleri arasında insanoğlunun bilgi ve akıl yolu ile itibar kazanabileceğinden söz edilmektedir. 162-191 beyitleri arasında ise dilin yararlı ve zararlı yönleri konu edilmektedir. Eserin 192. beyiti ile 230. beyiti arasında kitabın sahibi Yusuf tarafından okuyucularına doğrudan hitap edildiği ve kendilerinden anlayışlı olması gerektiği ifade edilmektedir. 230 ve 286 beyitleri arasında iyilik yapmak, 287 ve 349 beyitleri arasında ise akıl ve bilgi gibi konular ele alınmaktadır. Eserin 350. beyitinden itibaren kitabın adı ve önemine değinilmektedir. Devamında yaşlılığından söz eden Yusuf, gençlik zamanlarını yâd ederek eseri tamamlamak için Tanrı’dan günahlarını affetmesini ve kendisine güç kuvvet vermesini dilemektedir. Sonrasında kitapta temsil edilen kavramlar ile kitabın kahramanlarından söz etmektedir. Eserde konu olan kavramlar ve kahramanlar şu şekildedir.<sup>21</sup>

- Doğru Kanun (köni törü) – Hükümdar (Küntoğdu)
- Saadet (Kut) – Ay Toldı (vezir)
- Akıl (ukuş) – Ögdülmüş (vezirin oğlu)
- Hayatın sonu (Akıbet) – Odgurmuş (Zâhid)

Burada Kün Toğdı en önemli kişi konumundadır.<sup>22</sup> Bu dört kişinin arasında geçen hikâye şöyledir: Adalet yanlısı ve devleti için yararlı olmayı isteyen hükümdar Kün Toğdı’nın bir yardımcısı bulunmamaktadır. Ay Toldı, Hakan’ın iyi olduğunu duyar ve kendisi ile tanışır. Hakan’a zamanla bilgisi ve akli sayesinde kendini kanıtlar ve vezir olur. Ay Toldı ölmeden önce oğlunu Hakan’a sâlık verir. Hakan, Ay Toldı öldükten sonra oğlu Ögdülmüş’i vezir yapar. Ögdülmüş, babası Ay Toldı’nın vasiyetleri doğrultusunda hizmet ettiğinden, Hakan bu durumdan memnuniyet duyar ve kendisine bir yardımcı bulmayı arzu eder. Dağda yaşayan Odgurmuş, Hakan’ın üçüncü kez çağırması üzerine yanına gelir. Ancak Hakan ile konuşup tekrar dağa geri döner. Ögdülmüş Hakan’a nasihatler verse de yaşlandığını öne sürerek dağa Odgurmuş’ın yanına gider. Odgurmuş, bu davranışını doğru bulmaz ve geri dönmesini söyler. Ögdülmüş saraya geri dönse de Odgurmuş’ın hasta

<sup>21</sup>Ercilasun, A. B. (1993). *Kutadgu Bilig Grameri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 767.

<sup>22</sup> Arat, a.g.e.,1040.

olduğunu duyar ve tekrar dağa geri gider. Odgurmuş, Ögdülmiş'e son kez nasihatte bulunur. Saraya dönen Ögdülmiş, Odgurmuş ile aralarında geçen konuşmaları Hakan'a anlatır. Hakan Ögdülmiş'e Odgurmuş'u yalnız bırakmaması gerektiğini söylemiş olsa da Ögdülmiş, eve döndüğünde Odgurmuş'ın ölüm haberini duyar ve yas tutmaya başlar. Sonunda Hakan ile veziri kafa kafaya vererek yurdu adalet çerçevesinde, birlikte yönetmeye başlarlar. Özet olarak verilen konuşmalardan, eserde Hakan'a verilen öğütler, devlet kavramı ile alakalı öne sürülen fikirler, ahlak kaideleri, dünya nimetleri ve bir hükümdarda olması gereken vasıflar gibi birçok konunun ayrıntılı olarak yer aldığı görülmektedir.<sup>23</sup>

Esere bakıldığında aynı zamanda Yusuf Has Hâcib'in Türk yazı diline ne kadar hâkim olduğu; Uygur geleneklerini sürdürüp geliştirdiği ve İslam sanatkarlarından esinlenerek eserinde aruz veznini kullandığı görülmektedir. Vezni ve nazım bakımından Şehnâme geleneğine bağlı kalan Kutadgu Bilig, kafiye açısından da halk şiir geleneğine uyum sağlamaktadır. Yusuf Has Hâcib bu eserde halk şiirlerinde olduğu gibi genellikle yarım kafiye kullanmıştır. Hatta halk şiirlerindeki gibi birbirinin aynısı olmasa da telaffuz bakımından yakın olan seslerde kafiye yapmıştır. Eserde çok nadir de olsa cinaslı kafiye olduğu görülmektedir. Redif ise neredeyse yok denecek kadar az kullanılmıştır. Eserde göze çarpan bir diğer özellik ise Uygur şiirlerinde olduğu gibi mısra başındaki kafiyenin yer yer sürmesidir.<sup>24</sup>

Kutadgu Bilig genel yapısı itibari ile manzum bir hikâyedir. Ancak eserde kişilerin karşılıklı söyleşileri, eserin tiyatro havasına bürünmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı Kutadgu Bilig, Türk Edebiyatındaki ilk tiyatro eseri olarak da bilinmektedir. Aynı zamanda eserdeki şahısların belirli kavramları temsil ediyor olması eseri alegorik (temsîli) bir yapıya dönüştürmektedir. Sonuç olarak tüm bu özelliklere bakıldığında Kutadgu Bilig'in yarı hikâye yarı tiyatro tarzında kurulan ve alegorik manzum bir eser olduğu görülmektedir.<sup>25</sup>

Türkçe olarak yazdığı bu manzum eserinde aruz veznini kullanmak isteyen Yusuf Has Hâcib, Arap ve Fars edebiyatlarına özgü olan bu vezni, Türkçe'ye uyarlarken oldukça zorlanmıştır. Bu nedenle eserin bazı bölümlerinde söyleyiş bozukluklarının olduğu görülmektedir.<sup>26</sup>

<sup>23</sup> Levend, A. S. (1969). "900. Yıldönümünde Kutadgu Bilig." *Türk Dili*, XX(211), 2.

<sup>24</sup> Büyük Türk Klasikleri. (1985). *Kutadgu Bilig*. C. 1., İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları, 134.

<sup>25</sup> Acındı, Ö. (2006). *Kutadgu Bilig ile Siyasetnâmedeki Halk Anlayışlarının Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., Niğde, 7.

<sup>26</sup> Hacıb, Y. H. (1996). *Kutadgu Bilig*. (F. Silahdaroğlu, Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 8.

Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'i Türkçe olarak yazmasındaki neden, şahsi sebeplerden ziyade milli duygulara dayanmasından ileri gelmektedir. Türk Kültürü ve Türkçe'nin yararına yapılan bu önemli tercih, Yusuf Has Hâcib'in Türkçe'ye olan sevgisini yansıtmaktadır. Kaldı ki kendisi de eserinde Türkçe'ye karşı duyduğu sevgiyi şu sözleri ile dile getirmektedir: "Bu Türkçe sözü yabanî geyik gibi gördüm; onu yavaşça tuttum, aldatarak kendime yaklaştırdım.", "Okşadım, ısındırdım, çabucak bana gönül verdi; yine de ara sıra ürküyor, korkuyor", "Ele geçirdiğim gibi sözü takip ettim; onun miski güzel kokular saçmaga başladı."<sup>27</sup>

Kutadgu Bilig'de ana temanın "ideal insan" olduğunu görmekteyiz. Yusuf Has Hâcib, ideal insan tipini cemiyetin içine yerleştirmiş ve hem şahıslarla hem de devlet ile olan ilişkisini incelemiştir. Bu yönü ile Kutadgu Bilig, bir yandan siyaset, diğer yandan da sosyal içerikli bir eser haline dönüşmüştür. Bu nedenle aslında kelime anlamı "mesut olma bilgisi" olan eser, "siyasetname" manasına gelmiştir.<sup>28</sup> Kutadgu Bilig'de; sadakat, namuslu olma, şecaat, az konuşmanın faydaları, dürüstlük, büyüklere karşı saygılı olma, küçüklere karşı sevgili olma, kadere razı olma gibi ahlaki ve insani özelliklere yer verilmektedir. Bu yönü ile eser büyük bir önem kazanmaktadır.<sup>29</sup>

Eserde üzerinde durulan bir diğer önemli konu da yaşamın kısa olması ve ölüm konusudur. Eserde maddi hayat ile yaradılış arasında önemli bir denge kurulmaktadır. Eski Türk töresi ve dini inanışlar da eserde büyük ölçüde yer almaktadır. İlk bakışta devlet teşkilatını konu alan bir eser gibi görünse de, Kutadgu Bilig aslında daha ziyade toplumu meydana getiren fertlerin görev ve sorumlulukları üzerinde durmaktadır. Eser bu yönü ile döneme ait hayat felsefesini çok iyi ortaya koymaktadır. İnsanoğluna her iki dünya için de mutluluğun yolunu göstermek amacı ile kaleme alınan bu eser, sanılanın aksine devlet görevlilerine ahlaki dersler vermemektedir. Yusuf bu eserinde; insan hayatının önemini ele alarak, kişilerin toplum ve devlet içerisindeki yerini belirleyen bir hayat felsefesi ortaya koymaktadır. Kutadgu Bilig aynı zamanda Karahanlılar dönemine ait Türk toplumunu yansıttığından tarihi bir eser niteliği de taşımaktadır.<sup>30</sup>

Özetle Kutadgu Bilig barındırdığı konular itibariyle gerek Türk Devletleri gerekse diğer devletler açısından istifade edilecek mühim bir eser konumundadır.

---

<sup>27</sup> Arat,a.g.e.,b.6617-b.6618.

<sup>28</sup>Büyük Türk Klasikleri, a.g.m., 133.

<sup>29</sup> Ülkütasır, M. S. (1970). "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma". *Türk Kültürü*, 98(IX), 92.

<sup>30</sup> Kavcar, C. (1975). *Kutadgu Bilig.Türk Ansiklopedisi*, C. 22, Ankara: MEB, 388.

## 2.2. Nizâmü'l-Mülk ve Eseri Siyâsetnâme

### 2.2.1. Nizâmü'l-Mülk'ün Hayatı

Nizâmü'l-Mülk, Türk tarihinde bilinen önemli bir siyasetçi ve başarılı bir devlet adamıdır. 10 Nisan 1018 (21 Zilkade 408)'de dünyaya gelen Nizâmü'l-Mülk, Horasan'da eski bir kültür merkezi olan Tus şehrinde gözlerini dünyaya açmıştır. Tus, Nizâmü'l-Mülk dünyaya geldiğinde Gazne Devleti'nin idaresinde olan bir şehirdi.<sup>31</sup>

Gerçek ismi Ebû Ali Hasan olan Nizâmü'l-Mülk'ün, literatürde babası ile ilgili farklı bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bazı kaynaklarda, babasının ismi Ali b. İshak olarak geçerken, Cami'u't-Tevârih'te Muhammed olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda yine bazı kaynaklar babasının Tus âmili ve Nukhan kasabasının dihkani (köylü, çiftçi, köy muhtarı) olduğunu, bazı kaynaklar ise Selçuklular'da divan kâtibi olduğunu yazmıştır. Annesini ise henüz bebek yaşta kaybettiği belirtilmektedir.<sup>32</sup>

Babası varlıklı bir adam olması dolayısıyla oğlu Ebû Ali Hasan'ın eğitimine önem vermiş ve Hasan bu sayede çok genç yaşta İslam Hukuku ve Edebi alanlarda önemli başarılar elde etmiştir.<sup>33</sup> İlk eğitimini kadı Abdüssamed'den alan Ebû Ali Hasan, çok küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemiş, Kelâm ilmini öğrenmiş ve Fıkıh ile Hadis eğitimi almıştır. Sair zamanlarında ise dönemin önemli yazarları ile dostluk kuran Ebû Ali Hasan, edebiyatı önemsemiş ve önemli ölçüde uğraşmaya başlamıştır.

İlk olarak babası ile birlikte Gazneliler Devleti'nin Horosan Valisi Ebu'l Fazl Sûri'nin hizmetinde olan Ebû Ali Hasan, Dandanakan Meydan Muharebesi ile kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin hizmetine geçmiştir. Daha önce Gazneliler'in hâkimiyetinde olan ve daha sonra Selçuklular'ın hâkimiyetine geçen Belh şehrinde kâtiplik yapan Hasan, sonrasında Doğu İran Hükümdarı Alp Arslan'ın babasına vezirlik yapmıştır. Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey'in vefatından sonra ise Alp Arslan'ın vezirliğini yapmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti 1063 yılında vefat eden Tuğrul Bey ile ilk kez bir sultan kaybetmiştir. Tuğrul Bey'in ölümü ile birlikte başlayan taht mücadelelerinde Selçuklu Devleti açısından önemli bir rol oynayan Ebû Ali Hasan, tahtı elde etmek için İran'ın Doğusu'ndan Batısı'na gelen Alp Arslan'a karşılık, Tuğrul Bey'in amcasının oğlu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın babası Kutalmış'ı bulmuştur.

<sup>31</sup> Özeydin, A.(2007). "Nizamülmülk Mad." *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 33), İstanbul: T.D.V., 194.

<sup>32</sup> Şahin, M. (2013). "Büyük Selçuklu Devleti Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasal, Sosyal, Dinî ve Kültürel Hayattaki Rolü (1018-1092)". *History Studies*, 226.

<sup>33</sup> Nizâmülmülk, Siyâsetnâme, (1999). *Önsöz*. (M. A. Köymen, Çev.), Ankara: T.T.K., XVI.

Kutalmış, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda büyük katkılar sağlamıştır. Ancak hak ettiği ve istediği mevkiye ulaşamamış ve servetten payını alamamıştır. Bunun üzerine Türkmen güçlerini arkasına almış ve Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Rey'i kuşatma altına almıştır. Alp Arslan'ın kendisine yaklaştığını öğrenen Ebû Ali Hasan, kuşatmayı durdurmuş ve Alp Arslan ile arasında bulunan bentleri açmıştır. Bu olay karşısında Alp Arslan'ın ne yapacağını bilemediğini anlayan Ebû Ali Hasan, ordunun savaşa hazırlanmasını sağlamıştır. Ebû Ali Hasan'ın asıl amacı, Alp Arslan'ı cesaretlendirmek ve Kutalmış karşısında galip gelmektir.

Bunun üzerine hücumu geçen Alp Arslan, Kutalmış'ı ve ordusunu yenerek Selçuklu Devleti'nin başı olmuştur.<sup>34</sup>

Ebû Ali Hasan, Alp Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçmesinin hemen ardından devletin veziri olarak atanmıştır. Bu göreve geldikten sonra dönemin Abbasi halifesi Kaim bi-Emrillah kensine “Kıvamü'd-devle ve'd-din”, “Râziye Emirü'l-mü'minin” ile “Nizâmü'l-Mülk” gibi birtakım lakaplar vermiştir. Ancak Ebû Ali Hasan, “Nizâmü'l-Mülk” olarak tanınmış ve anılmıştır.<sup>35</sup>

Nizâmü'l-Mülk'ün Büyük Selçuklu Devleti için yaptığı ikinci önemli hizmet ise Alp Arslan'ın Hükümdarlığı döneminde kendi kardeşi Kirman Selçuklu hükümdarı Kavurd'un devlete olan isyanı karşısında gösterdiği mücadele olmuştur. Alp Arslan, Kavurd'un tüm isyanlarını bertaraf etmiş ancak, ölümünün ardından, tahta oğlu Melikşah'ın geçmesi ile yeniden ayaklanmaya başlamıştır. Bu mücadelede de yenik düşen Kavurd, sonunda yakalanmış ve hapsedilmiştir. Fakat ordunun istekleri yerine getirilmediği için Kavurd lehine tezahürat yapılması üzerine Melikşah, bu sorunun çözümü için Nizâmü'l-Mülk'e vazife vermiştir. Verilen bu görev üzerine Nizâmü'l-Mülk, Kavurd'u yayının kirişi ile boğdurmuştur. Ancak durumu orduya farklı yansıtmış ve Kavurd'un yüzüğünde bulunan zehri içtiğini ve hayatına son verdiğini, Melikşah'ın ise bu durum karşısında çok üzüldüğünü söylemiştir. Bu sayede Nizâmü'l-Mülk, ordunun dağılmasını ve sorunun giderilmesini sağlamıştır. Melikşah, elde ettiği bu başarı karşısında Nizâmü'l-Mülk'e birçok yerin iktasını vermiştir.<sup>36</sup>

Melikşah aynı zamanda bu başarısından sonra uzun yıllar boyunca Selçuklu Devleti'nde vezirlik vazifesi gören Nizâmü'l-Mülk'e Atabeylik unvanı da vermiştir. Bu

<sup>34</sup> Köymen, M. A. (1990). *Nizâmü'l-Mülk "Siyasetnâme"*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 265.

<sup>35</sup> Parmaksızoğlu, İ. (1977). “Nizâmü'l-Mülk.” *Türk Ansiklopedisi*, (Cilt 25), Ankara, 299.

<sup>36</sup> Parmaksızoğlu, a.g.m., 301.



durumdan hoşnut olmayan birkaç devlet adamı, Nizâmü'l-Mülk'ü köle ve evlatları ile idari tasarruflarını devletin önemli kademelerine taşımalarını bahane ederek Melikşah'a şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyet üzerine önce veziri Nizâmü'l-Mülk'ü dinlemeye karar veren Melikşah, Nizâmü'l-Mülk'ün haklılığına ikna olmuş, şikâyet ederek iftira eden kişilere ceza vermiştir. Ancak cezalandırılmalarına rağmen pes etmeyen Terken Hatun ve veziri Tacü'l-Mülk, bu kez de müstevfi Mecdü'l-Mülk ve Arzu'l-ceyş Sedidü'l-Mülk'ün desteği ile yeniden Nizâmü'l-Mülk hakkında konuşmaya başlamıştır. Bilhassa Terken Hatun, oğlu Mahmut'un veliaht tayin edilmesini istediğinden Nizâmü'l-Mülk ve Melikşah'ın arasını bozmak üzere Nizâmü'l-Mülk ve evlatlarının devlet içinde devlet oldukları ve halkında bu durumdan rahatsız olduğu gibi birtakım söylemlerde bulunmuştur. Bu durum karşısında Melikşah tarafından uyarılan ve vezirlik görevine son verilmesi ile tehdit edilen Nizâmü'l-Mülk, sert bir üslup ile eğer görevden alınırsa Melikşah'a tacının ve devletin ortadan kalkacağını söylese de Nizâmü'l-Mülk bu üslubu karşısında tepkisiz kalmıştır. Ancak bu olay sonrasında Melikşah, Nizâmü'l-Mülk, Terken Hatun, Tacü'l-Mülk ve diğer devlet adamları Bağdat'a doğru seyahat etmeye başlamış ve bu seyahat esnasında Nizâmü'l-Mülk öldürülmüştür. İsfahan'a defnedilen Nizâmü'l-Mülk'ün ardından halk ve ordu galeyana gelse de Melikşah tarafından kısa sürede bastırılmıştır.<sup>37</sup>

Ölümünün ardından çıkan karışıklıklar, Nizâmü'l-Mülk'ün ne kadar şahsiyetli bir devlet adamı olduğunu ortaya koymuştur. İdari sahada elde ettiği başarılar, yıllarca kendisinden örnek bir devlet adamı olarak söz edilmesini sağlamıştır.<sup>38</sup>

Nizâmü'l-Mülk'ün, genel manada adil, lider, ahlaklı, bilge ve halkın haklarını gözeten ve aynı zamanda mücadeleci bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Nizâmü'l-Mülk, vezirlik makamının yanı sıra “Atabey” sıfatını alan ilk vezir olmuştur. Nizâmü'l-Mülk, Büyük Selçuklu Devleti için önemli görevlerde bulunmuş; askeri, idari ve iktisadi alanlarda birçok önlem almış ve getirdiği yeni düzenlemeler sayesinde Büyük Selçuklu Devleti'ni döneminin en güçlü devletleri arasında bulunmasını sağlamıştır.<sup>39</sup>

Devletin yapılanmasına yönelik getirdiği tüm düzenlemelerde o dönemin güçlü devletlerinden Gazneli, Sasani, Abbasi ve Samani devlet teşkilatlarını örnek almıştır. Eğitimde de önemli işler başaran Nizâmü'l-Mülk, bilhassa kendi adı ile anılan “Nizamiye Medreseleri” sayesinde ilmin gelişiminde katkıda bulunmuştur. Dini bakımdan da Sünni

<sup>37</sup> Özeydin, a.g.m.,195.

<sup>38</sup> Tuğral, O. (2008). *Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme'de Devlet Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 50.

<sup>39</sup> Parmaksızoğlu, a.g.m., 301.

düşüncenin yayılması ve güçlenmesinde rol oynayan Nizâmü'l-Mülk, Hadis yazma konusuyla da yakından alakadar olmuştur. Sonuç itibariyle Nizâmü'l-Mülk, devlet işlerinden çok iyi anlayan ve başarılarından söz edilen bir devlet adamı ve siyasetçi olarak bilinmekte ve anılmaktadır.

Çalışmada, Nizâmü'l-Mülk'ün, "Siyâsetnâme" adlı eseri ele alınmaktadır. Ancak bu eserin dışında ölümünün ardından yaklaşık birkaç ay geçtikten sonra yazılan ve "Vasiyyet-nâme" adı verilen bir eserin daha olduğu bilinmektedir. Ancak birçok kaynaktan nüshaları bulunan "Vasaya-i Nizâm al-Mulk" olarak da anılan bu eserin Nizâmü'l-Mülk'e atıfta bulunulduğu ve eserde bulunan ifadelerden de anlaşıldığı üzere eserin Nizâmü'l-Mülk'ün ölümünden asırlar sonra yazıldığı görülmektedir.<sup>40</sup>

### 2.2.2. Nizâmü'l-Mülk ve Siyâsetnâme

Nizâmü'l-Mülk'e ait olan "Siyâsetnâme" isimli eser, Farsça yazılmış olduğu ve bir diğer isminin "Siyeru'l- Mülûk" olarak da geçtiği bilinmektedir. Siyâsetnâme, Fars dilinde "risâle ya da mektup", Arapça ise "siyaset" manasında kullanılan ve "nâme"den oluşan bir terkiptir. Siyâsetin sözcük anlamı ise hayvanı terbiye etmek, bakmak, tımar etmek; hâkim ya da vali olmak, önlem almak, yönetmek ve düzen getirmektir. Ayrıca idare ve devlet teşkilatına ilişkin farklı anlamları da bulunmaktadır. Bunlar.<sup>41</sup>

- Memleket ve hükümet yönetimi,
- Hak edenleri şiddet ile cezalandırmak,
- İdam, ceza,
- Kamusal düzenin sağlanmasında yapılan icraatlar,
- Uluslararası ilişkilerin düzenlenmesine ilişkin ilim.

Siyâset, İslam tarihinin başlangıcından itibaren Müslümanlar için önemli bir rol oynamaya başlamış ve bunun neticesinde dönemin hükümdarına öğütler vermek maksadı ile yazılmış ve eski deneyimlerinde yer aldığı eserler gelenek olmuştur. Bunun en önemli örneklerinden biri de Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâsetnâme eseridir.<sup>42</sup>

Nizâmü'l-Mülk "Siyâsetnâme" adlı eserini XI. yüzyılda yazmıştır. İçeriğinin ise bir devlet başkanına yol gösterici nitelikte olduğu ve yine eserde bir devlet başkanının sahip olması gereken özelliklere yer verildiği bilinmektedir. Eserde ayrıca geçmiş dönemlerde

<sup>40</sup> Kafesoğlu, İ. (1988). Nizâm-ül-Mülk. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 9), İstanbul: M.E.B., 332.

<sup>41</sup> Bayburtlugil, N. (2003). Siyâsetname: siyeru'l müluk/Nizamülmülk, İstanbul: Dergah, 34.

<sup>42</sup> Portlakkaya, T. (2009). *Bir siyâsetname olarak Kutadgu Bilig'in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 51.

görev yapan devlet adamlarının iyi ya da kötü uygulamalarına yer verildiği de görülmektedir. Bunun için Selçuklu Devleti öncesince var olan devletlerin hikâyelerinden yararlanılmış ve Selçuklu Devleti'nin teşkilat yapısı ile kıyaslanarak imparatorluğun Sultan Melikşah dönemine ilişkin yönetim ve toplum yapısı gözler önüne serilmiştir.<sup>43</sup> Bundan dolayı eserin, siyasetname türünde yazılan diğer eserlerden farklı olduğu ifade edilebilir.

Eser toplamda elli bir fasıldan oluşmaktadır. Fasıllardan bazılarının kısa bazılarınsa orta uzunlukta olduğu görülmektedir. Kimi kaynaklar Nizâmü'l-Mülk'ün bu eserini ilk önce 39 fasıl olarak tamamladığını ancak daha sonra 11 fasıl daha ilave ettiğini belirtmektedir. Bunun nedeninin ise devlete karşı duran güçler konusuna açıklık getirmek istemesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.<sup>44</sup>

Eserde meselelerin genellikle bölümlerin başlarında Nizâmü'l-Mülk tarafından tartışıldığı ve sonrasında yine Nizâmü'l-Mülk'ün savunmuş olduğu görüşün desteklendiği hadis, hikâye, geçmiş dönemlerin hükümdarlarına ait söz ya da bir ayet ile fikirlerini ortaya koyduğu görülmektedir.<sup>45</sup>

Nizâmü'l-Mülk, “Siyasetnâme” isimli bu eseri ile siyasi deneyimlerini ve zekâsını ortaya koymaktadır. Eserde Fars dilini oldukça başarılı bir şekilde kullanan Nizâmü'l-Mülk, kaleme aldığı bu eserinde sanat endişesi yaşamıştır.<sup>46</sup>

Eserinin hikmet, destan, nasihat, Kur'ân tefsiri, Peygamberler kıssası ve aynı zamanda geçmişin adil hükümdarlarına ait maceraları içerdiğini belirten Nizâmü'l-Mülk, eserinin çok uzun olduğundan ancak adil padişahlara yaraşır nitelikte ve özlü olduğundan da söz etmektedir. Nizâmü'l-Mülk burada aslında eserinin bir el kitabı şeklinde hazırlandığını belirtmektedir.<sup>47</sup>

Nizâmü'l-Mülk'ün “Siyasetnâme” isimli bu eseri, önce Schefer tarafından 1891'de Paris'te, ikincisi ise İran'da Seyyid Abdürrahim Halhali tarafından yayınlanmıştır. İstanbul'daki yazma nüshalarına bakıldığında ise Üniversite, Fatih ve Molla Çelebi

<sup>43</sup> Kafesoğlu, İ. (1955). “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün eseri Siyasetnâme ve Türkçe Tercümesi”. *Türkiyat Mecmuası*, XII, 231.

<sup>44</sup> Bayburtlugil, N. (2014). “*Nizamülmülk-Siyasetname*”, 10. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 21.

<sup>45</sup> Zengin, G. (2017). *Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi'nde Değerler Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 45.

<sup>46</sup> Portlakkaya, a.g.m, 52.

<sup>47</sup> Bayburtlugil, N. (2003). *Siyasetname: siyerü'l müluk/Nizamülmülk*, İstanbul: Dergah, 37.

kütüphaneleri olmak üzere üç nüshasının bulunduğu görülmektedir. Söz konusu bu nüshalar arasında aslına en yakın olan nüshanın ise Molla Çelebi Nüshası olduğu belirtilmektedir.<sup>48</sup>

Tarihsel sıralamaya göre incelediğimizde eserin neşirleri şu şekildedir.<sup>49</sup>

Eser ilk olarak Charles Schefer tarafından 1891 yılında Paris’te neşredilmiştir. Eserin ikinci neşri, Seyyid Abdürrahim Halhali tarafından 1932 yılında Tahran’da yapılmıştır. Hubert Darke tarafından 1962 yılında Tahran’da neşredilmiştir. Son neşir ise Mehmet Altay Köymen tarafından neşredilmiştir.

Seyyid Abdürrahim tarafından neşredilen metnin, Schefer tarafından Paris’te neşredilen metne benzerlik gösterdiği, Arapça kelimelerden arınmış daha temiz bir dil ve Farsça olarak yazıldığı ve istinsah tarihi 1562 olan bir başka nüshayı esas aldığı belirtilmektedir.<sup>50</sup>

Eserin tercümelerine bakıldığında ise ilk kez 1893’te Schefer tarafından Fransızca olarak tercüme edildiği görülmektedir. Daha sonra eser 1938’de Gabrielli tarafından İtalyanca olarak kaleme alınmış ve bir Rus bilgini olan Zakhoder tarafından da Rusça olarak tercüme edilmiştir. Eser daha sonra 1960’ta Hubert Darke tarafından İngilizce’ye, Schabinger tarafından da Almancaya tercüme edilmiştir. Türkçe tercümeleri ise Ebu’l Fazl Mustafa, Mehmet Ali Aynî ve M. Şerif Çavdaroğlu tarafından yapılmıştır.<sup>51</sup>

Siyerü’l-mülük olarak da bilinen eser, önceleri devlet işleri ile ilgili konularda Sultana yardımcı olması amacı ile ve el kitabı şeklinde düşünülmüştür. Ancak eserin sonrasında da devlet adamlarına ve siyaset bilimcilerine yönelik önemli bir kaynak teşkil ettiği görülmektedir. Eser genel hatları itibariyle Selçuklu dönemine ve öncesine ait hikâyeleri barındırmaktadır. Nizâmü’l-Mülk eserinde bu dönemleri karşılaştırmış ve dönemine en faydalı olacağını düşündüğü bilgilere yer vermiştir.<sup>52</sup>

Eserde önemli olan bir başka husus da Nizâmü’l-Mülk’ün yalnızca öğüt vermediği bunun yanı sıra Selçuklu Devleti’nde gerçekte aksayan yönleri aktarıp, alınması gereken önlemler konusuna değinmesidir.<sup>53</sup>

<sup>48</sup> Kafesoğlu, İ. (1988). Nizâm-ül-Mülk. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 9), İstanbul: M.E.B., 232.

<sup>49</sup> Ertuğrul, A. (2006). *Nizâmü’l-Mülk’ün Siyasetnâmesi’nin Bazı Neşirlerine Dair*. İstem, 101.

<sup>50</sup> Zengin, a.g.m.,47.

<sup>51</sup> Ertuğrul, A. (2002). *Bir Kaynak Olarak Nizamü’l-Mülk’ün Siyasetname’si*, Türkler, (cilt 5), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 272.

<sup>52</sup> Kafesoğlu, İ. (1955). “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü’l-Mülk’ün eseri Siyasetnâme ve Türkçe Tercümesi”. *Türkiyat Mecmuası*, XII, 240.

<sup>53</sup> Köymen, M.A. (2002). “Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk ve Tarihi Rolü”, *Türkler*, C. 5, 265-270.

Nizâmü'l-Mülk tarafından kaleme alınan “Siyasetname”, diğerk siyasetnamelerdeki gibi aslında mevcut gelenekleri ve bu geleneklere bağılı görüşleri yansıtsa da farklı yönlerinin de olduğu görölmektedir. Bu bağlamda Padişahlara övgü ve nasihatın yanında devlet işleyişi ile ilgili mühim tespitlere de yer verildiğı ifade edilmektedir.<sup>54</sup>

Bilhassa eserde devlet açısından sıkıntı oluşturacak konuların ele alınması ve bunlara ilişkin alınması gereken tedbirlerin dile getirilmesi kendisinden sonra görev yapacak devlet adamları ve siyasetçileri için de önem teşkil etmektedir.<sup>55</sup>

---

<sup>54</sup> Uğur, A. (2001). *Osmanlı Siyaset-Nameleri*, İstanbul: Kültür ve Sanat Yayınları, 50.

<sup>55</sup> Kafesoğlu, a.g.m., 240.

### 3. ADALET VE SİYASETNAME KAVRAMLARI

#### 3.1. Adalet Kavramı

Adalet, adil olma durumunu yansıtan bir kavramdır. Sözcük anlamı olarak haksızlık etmemek, hak gözetmek, hakkaniyetli davranmak ve tarafsız olmak anlamlarında kullanılmaktadır.<sup>56</sup>

Adalet kavramı, bilhassa Sokrates, Herodot ve Aristoteles gibi Antik Yunan düşünürleri tarafından üzerinde durulan ve eski dönemlerden bu yana birçok araştırmacının da farklı şekillerde tanımladığı bir kavram olmuştur.<sup>57</sup> Aristoteles'e göre adalet ekonomik temeller üzerine dayanmaktadır. Platon'a göre ise adalet toplumdaki huzursuzlukların giderilmesi için kullanılan bir araçtır.<sup>58</sup> Halise ve Akova ise adalet ile hak kavramını birlikte değerlendirmiş, güçlü olanları hak sahiplerinin hakkını korumasını adalet olarak ifade etmiştir.<sup>59</sup> Türk Dil Kurumu ise (TDK) adaletin sözlük anlamını "hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetmek ve doğruluk" olarak tanımlamıştır.<sup>60</sup>

Buradan da anlaşıldığı üzere her araştırmacı adalet kavramını farklı şekillerde açıklamaya çalışmaktadır. Ancak adalet kavramının, iktisat, siyaset, hukuk, teoloji ve idare gibi birçok alanda kendine özgü anlamlar taşıdığı görülmektedir. Örneğin adalet kavramını siyasi bakımdan ele aldığımızda, devletin toplum içerisinde bulunan bireylerin hak ve çıkarlarını koruması ve gözetmesi olarak ifade edilmektedir.<sup>61</sup>

Bir toplumda adaletin olmaması halinde öncelikle bireyler arasındaki ilişkilerde ve buna bağlı olarak toplumun her kesiminde adaletsizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle toplum içerisinde adalet olgusunun mevcudiyetini gösteren bazı unsurlardan söz edilebilmektedir.

Eşitlik	Rasyonellik	Karşılıklılık
---------	-------------	---------------

Adalet unsurları

<sup>56</sup> Töremen, F., Tan, Ç. (2010). "Eğitim Örgütlerinde Adalet: Kavramsal Bir Çözümleme". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 58-70

<sup>57</sup> Cropanzano, R., Bowen, D. E., & Gilliland, S. W. (2007). "Themangement of organizational justice". *Academy of Management Perspectives*. 21(4), 35.

<sup>58</sup> Demir, F. (1987) "Sosyal Düşünceler Tarihi". Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir: Resmi Teksir Yayını, 41.

<sup>59</sup> Halis, M., Akova, O. (2008). Turizm İşletmelerinde Örgütsel Adalet. Fevzi Okumuş ve Umut Avcı (Eds.) *Turizm İşletmelerinde Çağdaş Yönetim Teknikleri içinde*, Ankara: Detay Yayıncılık, 457.

<sup>60</sup> TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK, 18.

<sup>61</sup> Yavuz, E. (2010). "Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının Örgütsel Adalet Algılamaları Üzerine Bir Karşılaştırma Çalışması". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 11(2), 303.

Bu unsurların başında eşitlik gelmektedir. Eşitlik kavramı genellikle adalet kavramı ile birlikte kullanılsa da bu iki kavram birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır. Buna örnek olarak bir işletmede çalışanların hepsine eşit ücret verilmesinin ilk bakışta eşitlik olarak algılanıyor olması verilebilir. Ama aslında her çalışanın farklı özelliklere sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda herkese eşit verilen ücretin adaletsizliğe neden olacağı ve o işletmede huzursuzluk yaratacağı açıktır. Dolayısıyla burada doğru olan, işin önemine ve yapısına göre bir ücret politikasının belirlenmesidir.<sup>62</sup>

Toplum içerisinde adalet olgusunun mevcudiyetini gösteren bir diğer unsur da rasyonelliktir. Rasyonellikte esas olan, belirli verilerin ve akılcılığın ön planda olmasıdır. Rasyonellik ile adalet kavramı, uygulamaların önceden belirlenmesi ve keyfiyetin ortadan kalkması bakımından birlikte değerlendirilen iki kavramdır. Buna örnek olarak alışverişlerde taraflara düşen payın rasyonellik unsurundan faydalanılarak belirlenmesi gösterilebilir. Aksi durumda adalet sağlanamayacaktır.<sup>63</sup>

Toplum içerisinde adalet olgusunun mevcudiyetini gösteren bir diğer unsur ise karşılıklılık unsurudur. Burada kişisel ya da toplumsal ilişkiler yolu ile alınan ve verilen değerlerin birbirini hangi oranda karşıladığı söz konusudur. Karşılama oranı arttıkça adalet algısı da artmaya başlayacaktır. Aksi halde taraflardan birinin istismara uğraması söz konusu olacaktır.<sup>64</sup>

### 3.2. İslam Düşüncesinde Adalet Anlayışı

İslami düşüncede bütün insanlar eşittir ve kimse bir başkasından üstün değildir. Bu Kur'an'da Şuara, 26/183 ayetindeki "İnsanların hakkından bir şey kısmayın" ifadesi ile açıkça belirtilmektedir. İslam'a göre devletlerin medeniyet seviyesi adaletin ve eşitliğin sağlanması ile yükselmektedir. Bu nedenle İslami düşüncelerle hareket edilen politikaların temelinde hukuki açıdan eşitlik, herkese eşit fırsat, ekonomik bakımdan eşitlik, güçsüzün güçlü olan karşısında korunması gibi konular yer almaktadır.

---

<sup>62</sup> Erdoğan, B., Kraimer, M. L., Liden, R. C. (2001). "Procedural Justice as a Two-Dimensional Construct, An Examination in The Performance Appraisal Context". *The Journal of Applied Behavioral Science*. (37), 205.

<sup>63</sup> Irak, D. U. (2004). "Örgütsel Adalet: Ortaya Çıkışı, Kuramsal Yaklaşımlar ve Bugünkü Durumu". *Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13), 25.

<sup>64</sup> Altıntaş, F. Ç. (2002). *Örgütsel Adalet Kavramı ve Örgüt Yapısının Çalışanların Adalet Algılamaları Üzerindeki Etkisi*. İşletmelerde Çağdaş Yaklaşımlar. Bursa: Ezgi Kitabevi, 31.

İslami uygulamalara bakıldığında sosyal adaletin dört halife döneminde yapılan uygulamalarda açıkça olduğu görülmektedir. Bunun ilk örneği ilk halifelik dönemine ait bir uygulamadır.<sup>65</sup>

“Hz. Ömer bir hutbesinde kamu gelirlerinin dağılımını açıklarken, kamu malında herkesin eşit hakka sahip olduğunu, kendi de dâhil olmak üzere kimsenin diğerlerinden daha fazla hak talep edemeyeceğini söyleyerek hayatta bulunduğu müddetçe San’a Dağındaki bir Müslüman çobanın dahi bu maldan hakkını almasını sağlayacağını taahhüt etmektedir.”

Hz. Ömer tarafından sergilenmiş olan bu tutum, yapmış olduğu uygulamalarda hiçbir ayrımcılığa ve kayırmaya mahal vermediğini göstermektedir. Yine bu tavrı ile Hz. Ömer, İslami düşüncenin toplum çıkarlarını gözettiğini ve bu konuda oldukça hassas olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Ömer’in buradaki davranışı hem herkesin eşit haklara sahip olduğunu hem de hakların hak sahiplerine iletilmesi gerektiğini göstermektedir.

İslam düşüncesinde adalet anlayışını yansıtan bir başka uygulama ise şu şekildedir.<sup>66</sup>

“Hz. Ali ise Allah zenginlere fakirlerin gerekli ihtiyaçlarını karşılamalarını zorunlu kıldı. Eğer fakirler açlık ve sefalet içinde iseler, bunun müsebbibi, onları haklarından mahrum eden zenginlerdir. Bu durumda Allah zenginlerden hesap soracak ve onlara hak ettikleri cezayı verecektir.”

Hz. Ali tarafından sarf edilen bu sözlerden, adaletin sağlanmasında devletin yanı sıra bireylerin de yükümlü olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Hz. Ali burada İslami düşüncenin ekonomik gelişmede sosyal adaletin gerekli olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu nedenle İslam düşüncesinde adalet anlayışı bir taraftan toplum içerisinde adaleti sağlarken, diğer taraftan da kişisel manevi değerleri ortaya koymaktadır.<sup>67</sup>

Sonuç olarak islami düşüncede, adalet anlayışı oldukça önem arz etmektedir. Bunu İslamiyet’te bütün halkın hiçbir fark gözetilmeksizin eşit sayılmasından da anlayabiliriz.

---

<sup>65</sup> Chapra, Ö. (1991). *İslam Ekonomisinin Amaçları. İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik*. İstanbul: Marifet Yayınları, 34.

<sup>66</sup> Chapra, a.g.e., s. 34.

<sup>67</sup> Ortakaya, Ü. İ. (2017). *İslâmda Sosyal Politika Uygulamaları: İslâm ülkeleri ve Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 11.



### 3.3. Eski Türk Devletlerinde Adalet Anlayışı

Çalışmanın bu bölümünde İslamiyet öncesinde var olan Türk Devlet Geleneğindeki adalet anlayışına yer verilmektedir. Bu bağlamda çalışmada adaletin kaynağı, idarecilerin adalet çerçevesinde yürüttüğü faaliyetler ve adaletsizlik karşısında uygulanan cezalar ele alınmaktadır. Burada İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde adalet kavramının ne şekilde anlaşılması gerektiği önem arz etmektedir.

Türkçe lügatlerde adalet sözcüğü, hakka ve hukuka uygun olma, hakkın gözetilmesi ve doğruluk manasına gelmektedir. Kaşgarlı ise adaleti “Törü” olarak yazmış ve adet görenek manasında kullanmıştır. Divanü Lügat-it-Türk’te ise “Törü” sözcüğü yine “kanun” ve “adalet” şeklinde ifade edilmiştir.<sup>68</sup>

Eski Türkler “İl” (el) sözcüğünü “devlet” anlamında kullanmışlardır. İl’in esas anlamı örgütlenmiş siyasi toplum ve devlettir. İl aynı zamanda istiklal, egemenlik ve hâkimiyet anlamlarını da içerisinde barındırmaktadır. Burada hâkimiyet, asayişin ve emniyetin sağlanması manasına gelmektedir.<sup>69</sup>

Eski Türk Kağanları, cihan hâkimiyetine sahip olma inancıyla milletin babası ve dünyanın efendisi vasfına sahipti. Bundan dolayı eski Türk Kağanları demokratik bir ruha sahip olma ve insani vasıflara sahip olma gerekliliği bakımından diğer yabancı yöneticilerden ayrılmaktadır. Eski Türk Devlet Geleneğinde hükümdarların halkına gösterdiği şefkat, himaye ve adalet babalık sıfatından ileri gelmektedir.<sup>70</sup> Oğuz Kağan’ın şu sözleri millete karşı göstermiş olduğu tutumlardan ötürü Tanrı’nın katında sorumlu olduğu ve millete iyi muamele ettiği için bu sorumluluktan kurtulduğu anlaşılmaktadır;<sup>71</sup>

<sup>68</sup>İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 640.

<sup>69</sup>Gökalp, Z. (1995). *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınevi,150; İl kelimesinin hem barış, hem de devlet manasına gelmesi bu iki kelimenin arasında bir bağın varlığına gösterir. Bkz. [Kaşkarlı Mahmud, a.g.e. I, s. 48vd

<sup>70</sup>Turan, O. (1993). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 102; Cengiz Han’ın ortaya çıkışından önce Tatarların belli bir reisi veya yöneticisi yoktu. Muhtelif kabilelere ayrılmışlardı. Bu kabileler her zaman kendi aralarında savaş halindeydiler. Zorbalığı, hırsızlığı, kötülüğü ve hilekarlığı mertlik ve yiğitlik sayarlardı. Bkz. [Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, (Çev: M. Öztürk), Ankara 1998, s. 84 vd.] Cengiz Han, Şigi-hutuhu’yu bir takım işlerle görevlendirirken ceza yetkisini de ona vermiş ve "Bütün ulusun içerisindeki hırsızları cezalandır, yalanı ortadan kaldır, ölüm cezasına layık olanları öldürt, para cezasına müstehak olanlardan para cezası al" diyerek Şigi-hutuhu’yu yüksek mahkeme reisliğine tayin etti. Bkz. Yüan-Ch'ao Pi-Shi, Moğolların Gizli Tarihi, (Çev: A. Temir), Ankara 1995, s. 135 vd.

<sup>71</sup> Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 21; Oğuz cihanı fethetmek gayesiyle sefere çıktığında uğradığı beldeleri kendi idaresine tabii olmalarını ister ve halkı boşuna saldırı ve talana maruz bırakmazdı. Aynı şekilde oğullarının da bu konulara dikkat etmesini isterdi. Oğullarının şehirleri yağma etmediklerini duyan Oğuz bu duruma çok sevindi. Oğuz, ellerini

“Ey oğullarım! Ben çok yaşadım. Ben çok savaşlar gördüm. Çıda ile çok ok attım. Aygır ile çok yürüdüm. Düşmanları ağlattım. Dostlarımı güldürdüm. Gök Tanrıya (borcumu) ödedim. Sizlere (de) yurdumu veriyorum” Oğuz Kağan’ın bu sözleri ayrıca o döneme ait Tevhit inancını ve idareyi Tanrı namına gerçekleştirmiş olduğunu ifade etmektedir.

Türkler dünya tarihinde başlıca şu iki konuda büyük rol oynamışlardır: Bunlardan birincisi ilk yerleştikleri yer olan Orta Asya’nın elverişli olmayan iklim ve çevresel faktörlerin gerektirdiği yaşam çevresinde üstün bir kültür inşa etmeleri, ikincisi ise, kanun ve törelere göre büyük devletler kurmalarıdır.<sup>72</sup>

Asya Hunları’ndan bu yana, Türkler arasında törenin var olduğu bilinmektedir. Hunlardaki askerî ve siyasi teşekkül bunun göstergesidir.<sup>73</sup>

Asya Hun Devleti’nde tanhu ile sıhrî bağı olan bazı aile bireylerinin, yargıçlık görevine getirildikleri bilinmektedir. Attilâ kendisine suikast düzenleyen suçlulardan Bigila’yı bir heyet karşısında aleni bir şekilde derhal sorguya çekmiştir.<sup>74</sup> Bilindiği gibi, adaletin gücü derhal yerine getirilmesiyle artar. Türkler hukukun bu yönünü çok eski çağlarda anlamış ve uygulamaya koymuşlardır.<sup>75</sup>

Hükümdar bir karar verdikten sonra uygulamadan önce istişare etmek, meclisten onay almak zorundaydı. Bu durum da gösterir ki, Türk hükümdarı diğer devletlerde olduğu gibi “kanun yapan fakat kendini kanuna bağlı saymayan” türden bir düşünce tarzı yoktu. Buradan da anlaşılacağı üzere Türkler siyasi gücün kaynağını Tanrı’ya bağlayarak, hakanı Tanrı katında sorumlu tutmaktadır.<sup>76</sup>

Eski Türklerde sosyal statü iki topluluktan yani beyler ve halk şeklinde teşekkül etmiştir. Bu ikisinin arasında hiçbir ayırım yoktur. Çünkü Türklerde yasanın mutlak gücü vardır ve kanun karşısında herkes birbirine eşittir.<sup>77</sup>

---

göğsüne koyup yüzünü Tanrıya döndürdü ve çocuklarının sözünden çıkmadıklarına ve onların kabiliyetleriyle babalarının yerine geçmeye muktedir olduklarına şükretti. Bkz. Z. V. Togan, Oğuz Destanı, (Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili), İstanbul 1982, s. 33 vd.;

<sup>72</sup>Karakaş, S. (2002). *İlk ve Orta Zamanlarda Türklerde Devlet, Ülke ve Millet Fikri*, Türkler, (Cilt 5), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 187.

<sup>73</sup>Başer, S. (2011) “*Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*”, Beşinci Baskı, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 12.

<sup>74</sup>Kafesoğlu, İ. (2004), “*Türk Milli Kültürü*”, Yirmi Beşinci Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 292-293.

<sup>75</sup>Akyüz, V. (2002), *Müslüman Türk Devletlerinde Dîvân-ı Mezalim Kurumu*, Türkler, (Cilt 5), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 210.

<sup>76</sup> Kafesoğlu, a.g.e., 257-258.

<sup>77</sup>Karakaş, a.g.m., 197.

Türkler açısından baktığımızda savaş sırasında bey ile hizmetkarın arasında bir fark yoktur. Herkes devletin ve milletin devamı için aynı nispette çalışmak zorundaydı. Çingiz yasalarına baktığımızda da durum başta bu şekildedir. Yani hanın oğlu ile herhengi bir çoban kanunlar önünde eşit sayılırdı. Yalnız bir süre sonra bu durumun değiştiğini görmekteyiz. Çingiz'in soyundan gelenlerle, fetih zamanlarında kendisine yardımcı olanlara çeşitli ikramlar verilmiş ve bunlar kanunlar önünde dokuz suça kadar muaf sayılmış ve birtakım imtiyazlardan ömürleri boyunca yararlanmışlardır. Türk Devlet teşkilatına baktığımızda ise Tanrı'dan aşağıya doğru giden karizmatik bir yapı söz konusudur ve kanun karşısında “herkesin boynu kıldan incedir”.<sup>78</sup>

Hun devletinde olduğu gibi içerisinde hukuksal bir düzenin hâkim olduğu diğer Türk Devletlerinin idaresinde de yalnızca hükümdar değil, ona yardımcı olan ve devlet içerisinde çeşitli görevlerde çalışan kişiler mevcuttu.<sup>79</sup> Bilge Kağan şu sözleri ile Türk Kağanı'nın asli görevlerinin başında adaletin tesisi olduğunu anlatmaktadır.<sup>80</sup>

“Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli Kağanlı'dan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti”

Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig isimli eserinde adaletle “Kün Toğdı” ismini vermiş ve adaleti hükümdar yerine koymuştur. Devletten ise “Ay-Toldı” olarak bahsetmiş ve onu veziri olarak görmüştür. Akılı ise “Öğdülmiş” olarak adlandırmış ve vezirin oğlu olarak görmüştür. Öğdülmiş, hükümdara memleket düzeninin sağlanmasında önemli olan kaidelerden söz ederken, Türk Devlet geleneğinde öne çıkan adalet anlayışına su sözleri ile değinmiştir;<sup>81</sup>

“Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et; bütün memleketi kötülerden temizle. Kötüyü, ceza vererek, doğru yola getir; kötüye kötü muamele layıktır, sen de öyle yap. İyinin serbestçe dolaşabilmesi için, kötünün ya zincirde veya zindanda olması lazımdır, ey metin yürek.”

<sup>78</sup>Gömeç, S. (2012). “*Türk Kültürünün Ana Hatları*”, İkinci Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi, 95-96.

<sup>79</sup>Arsal, S. M. (1947). “Kutadgu Bilig”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 13(2), 273.

<sup>80</sup>Ergin, M. (2003). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 43; İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde kabile veya hakanın kendi halkına umumi ziyafet vermesi zaruriydi ve hukuki bir müessese mahiyetindeydi. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 163 vd.

<sup>81</sup>Hacip, Y. H. (1998). *Kutadgu Bilig*. (7. Baskı), (R. R. Arat, Çev.), Ankara: T.T.K. 395.

Göktürkler ve temsilcileri olan kağanlar, tüm insanları hukuk karşısında eşit görmüş, açlık çeken insanları yedirmiş, fakir olan insanları zengin hale getirmiş ve tüm bunları yaparken de gece gündüz çalışmışlardır.<sup>82</sup>

Hunlar, devlet içerisinde asayiş ve güvenliği sağlayabilmek için cezalara çok önem vermiştir. Onlara göre suçlar ikiye ayrılıyordu ve suçluların cezalandırılması devletin hakkı idi. Yapılan ağır hataların cezası idam iken, hafif suçlular yüzü yaralanarak cezalandırılıyordu.<sup>83</sup> Ceza hukuku, özel intikam kapsamında değil kamu hukuku çerçevesinde idi. Başka bir ifade ile cezayı uygulayan devletti. Fakat bazı durumlarda cezanın suçlu yakınlarına da uygulandığı görülmüştür. Buradan cezaların her konuda kişileştirilmemiş olduğu anlaşılmaktadır.<sup>84</sup>

Eski Türk devletleri güçlü bir disiplin ile idare edilmiş ve ceza kanunları sayesinde asayiş sağlanmıştır. Tukyü döneminde vatana hıyanet etmek, katil olmak, başkasının zevcesi ile gayrimeşru münasebette bulunmak ağır suç olarak görülmüştür. Eski Kırgızlarda ise harp sırasında disiplinsiz davranmak, elçilik görevi esnasında kusur işlemek, vazifesi olmadığı halde hükümet işlerine karışmak ve eşkıyalık ağır suçlar arasında sayılmıştır.<sup>85</sup>

Sonuç itibariyle adaletin sağlanmasında güçlü olma önemli bir koşuldur. Eski Türk Devletlerinin tarihine baktığımızda tüm devletlerin temelinde halkın Tanrı buyruğu ile adalet çerçevesinde idare edilmek olduğu görülmektedir. Sözü edilen bu adalet, toplumun hem manevi hem de maddi bakımdan refaha kavuşması anlamına gelmektedir. Türk Kağanları, toplum düzenini ve güvenliğini sağlamak için kendilerinin ve halkın önemli vasıflara sahip olmasını, aksi durumda caydırıcı olması bakımından ceza uygulanmasını ön görmüşlerdir. Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere eski Türk Devletlerinin adalet anlayışlarının temelinde güçlü bir inanç ve irade ve suçlulara uygulanan cezai yaptırımlar bulunmaktadır.<sup>86</sup>

---

<sup>82</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz. H. Güngör, a.g.e., s. 108; H. Güngör, "Göktürk Kitabeleri ve Uygur Metinlerinin İnsani Değer ve Hukuk Açısından İncelenmesi", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar)*, İstanbul 1992, s. 210 vd.

<sup>83</sup> Arsal, a.g.m., 206.

<sup>84</sup> Üçok, Ç. (1972). *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 21.

<sup>85</sup> Fadlan, İ. (1975). *Seyahatname*. (Haz: R. Şeşen), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 57.

<sup>86</sup> Tutar, A. ((2002). *İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı*, *Türkler*, (Cilt 2), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 871.

### 3.4. Türk-İslam Devletlerinde Adalet Anlayışı

Bütün Türk devletleri tarih süresince, oluşturdukları devletlerde daima adalet kavramına büyük önem vermişlerdir. Adaletin oluşturulması hükümdarların yerine getirmesi gereken en önemli görevlerinden birisi sayılmıştır. Türk devletlerinde adalet ya hükümdarlar aracılığıyla ya da devlet adamları vasıtasıyla oluşturulmuştur. Devlet idarecilerinin tebaalarına eziyet ettikleri vakitlerde araya idarecileri de yargılayabilen bir sistem yani Töre/Yasa devreye girmiştir. Türk devlet ileri gelenleri hep adaleti savunmuşlardır. Adaletten yana olmayan idareciler olduğu zaman halkın içinde yer alan ve halkın hatırını saydığı kişiler halkına eziyet eden idarecilerin karşısında durmuşlardır. Misal olarak Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan, halkına eziyet eden idareyi ortadan kaldırarak hükümdarlık tahtına oturmuştur.<sup>87</sup>

Bununla birlikte Dokuz Oğuz Menkıbesinde semavî bir kız (Gök Kız), Böğü Han'a kutlu bilgileri öğretmiş, dünyanın fethine başlamalarını ve hak ile hukuka uygun davranmalarını söylemiştir.<sup>88</sup> Bunun yanında. Hunlarda kimi ailelerin başında yer alan kişilerin, mahkemelerden mesul olup yargıçlık vazifesini ifa ettikleri bilinmektedir.<sup>89</sup>

Bu ve buna benzer misallerden Türk devlet ileri gelenlerinin, halkın mutluluğu ve huzuru ile devletin varlığını sürdürebilmesi amacıyla adalet sistemini daima etkin kıldığı anlaşılmaktadır. İslâm öncesi Türk Devletleri'nde hükümdarlar, devletin ve ulusun başı sıfatıyla "Yargu" ve "Yolak" ismi verilen mahkemelerde adaletin sağlanması amacıyla çaba gösterirlerdi.<sup>90</sup> Türk hükümdarları, yargı sisteminin de en yetkili kişisi olarak önemli davalara şahsen bakıp davalıyla davacıyı dinledikten sonra kararını verirdi.<sup>91</sup>

Bu durum Türk hükümdarlarının en üst yargılama sistemine başkanlık ettiğini göstermektedir. Göktürk Devleti'nin kağanları da kimi durumlarda yargıçlarında yer aldığı devletin en yüksek mahkemesine başkanlık yaparlardı. Bununla birlikte hükümdarın haricindeki yüksek devlet görevlilerinin de adaletin sağlanması amacıyla vazife yaptıkları bilinmektedir. Örnek olarak Göktürklerin şöhretli devlet adamı Tonyukuk bu yüksek mahkemede adaletin sağlanması amacıyla vazife yapmıştır.<sup>92</sup>

<sup>87</sup> Koca, S. (2011). "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri". *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara: Berikan Yayınevi, 517-518.

<sup>88</sup> Gökalp, Z. (1975). *Türk Töresi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 83-84.

<sup>89</sup> Koca, S. (2010). *Türk Kültürünün Temelleri-2*. Ankara: Kültür Yay., 98.

<sup>90</sup> Turan, O. (1998) *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. (Cilt II), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 120.

<sup>91</sup> Kafesoğlu, a.g.e., 80.

<sup>92</sup> Koca, a.g.e.,98.

Türk-İslam Devletlerinde de adaletin sağlanmasında ve hukuk sisteminin kurulmasında ya hükümdarın ya da yüksek devlet görevlilerinin büyük katkısı olmuştur. Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önce Uygur Devletinde Alp İl Teber’in annesi hakan adına davalara bakar, haksızlık görenlerin sıkıntılarını bizzat dinler, bunları gidermeye çalışır ve adaleti aksatmak isteyenleri de gerekli cezaya çarptırır.<sup>93</sup>

Oğuzlarda insanlar, törelere, yasalara aykırı bir eylemi Türk hükümdarının vekili olan Kül-Erkin’e bildirirdi. Yargıdan mesul olan Kül-Erkin de bir meclis kurarak sorunu hallederdi.<sup>94</sup>

Hazarlarda yedi başkadı bulunmaktaydı. Bu başkadılardan ikisi Hazarların hakan ailesinin ve devletin önde gelenlerinin, ikisi Müslümanların, ikisi Hıristiyanların, birisi bu üç semavî dinle ilişkisi bulunmayan uluslar ile Slavların, Rusların adlî işlerini yürütmekteydi. Bunun sonucunda da Hazar topraklarında adalet ve güvenliğin sağlandığı bir ortam oluşmuştu. Bununla birlikte Hazar Devleti’nde yaşayan Müslümanların çoğunluğu Hanefî mezhebine mensup olmakla beraber Şâfi mezhebinden olanlar da vardı.<sup>95</sup> Hazarlarda öteki Türk devletlerinde bulunmayan farklı bir dinî ve bir adlî yapı bulunmaktaydı. Toplum içerisinde yaşayan her bir dinî grubun kendisine ait bir başkadısının olması, o devirde çok gelişmiş bir adalet düzeninin varlığını ve yargılama usulünün olduğunu işaret etmektedir. İslâm öncesi Türk devletlerinde adaletin sağlanmasına daima dikkat edilmiş ve bu aziz vazife hükümdar ve yüksek devlet görevlileri tarafından ifa edilirdi.

Türk cihan hakimiyetinin daimi olmasının en büyük etkenlerinden biri, adaleti, milletin isteklerini ve duygularını esas almasıdır. Bu durum Türk kudretini tarih boyunca dünyaya tanıtmıştır.<sup>96</sup>

Mezalim oturumlarını düzenlemek ve bu oturumlara başkanlık etmek, devlet başkanının en doğal hakkıdır; çünkü Dîvân-ı Mezalim kurumu ile ilgili vazifelerin tatbik edilebilmesi yalnızca böyle bir kudrete sahip bir kişiyle gerçekleşebilir. Dîvân-ı Mezalim adaletin sağlanmasını yerine getiren bir kurumdur.<sup>97</sup>

Dîvân-ı Mezalim duruşmaları tamamen eşitlik gözetilerek yapıldı. Güçlü veya güçsüz şeklinde herhangi bir ayrıma gitmezdi. Duruşma esnasında taraflara aynı şekilde

<sup>93</sup> Taneri, A. (1997). *Türk Devlet Geleneği*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 339.

<sup>94</sup> Şeşen, R. (2012). *İbnFadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 13-14.

<sup>95</sup> Taşağıl, A. (1998) “Hazarlar”. *İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt XVII), İstanbul: TDV, 119.

<sup>96</sup>Göde, K. (1987) “Türkler’de Devlet Anlayışı –Mete’den Atatürk’e- (MÖ. 209-1938), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 3, 172.

<sup>97</sup>Akyüz, a.g.m., 215.

güler yüzlü olunur, aynı ilgi gösterilirdi. Davaya konu olan mesele derinlemesine araştırılır ve deliller sağlam bir biçimde değerlendirilirdi.<sup>98</sup>

İslam'ın Türk devletleri tarafından kabul edilmesinden sonraki dönemde hükümdarlar, Dîvânü'l-Mezâlim olarak nitelendirilen mahkemelerde adalet dağıtmışlardır.<sup>99,100</sup>

Hükümdarın başkanlık yaptığı bu mahkemeler ciddi politik suçlara bakan bir üst mahkeme olarak çalışmaktaydı.<sup>101</sup> Karahanlı hükümdarları Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları düzenleyerek uyruğunda yer alan kişilerden eziyet ve haksızlık görmüşleri dinlerlerdi. Aynı zamanda Karahanlılarda "Sâhibü'l-Mezâlim ve'l-Ahkâm" vazifesi de bulunmaktaydı.<sup>102,103</sup> Gazneliler'de Sultan Mahmud ve Sultan Mesud Dîvânü'l-Mezâlim mahkemelerine başkanlık yapmıştır. Hükümdar halkın sorunlarını dinlemek amacıyla haftada iki gün toplantı düzenlerdi.<sup>104,105</sup> 1038 senesinde Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, Nişabur'u Gazneliler'den aldıktan sonra yaptığı ilk iş Dîvânü'l-Mezâlim oturumları tertipleyerek halkın şikâyetlerini dinlemek olmuştur.<sup>106</sup>

Büyük Selçuklu Devleti, Yakın Doğu'ya girdikleri zaman, musevî ve hıristiyan gibi, müslüman olmayan halka hoşgörü ile yaklaşmıştır. Nitekim Ermeni ve Gürcü yazarlar Alp Arslan için merhametli ve adil bir sultan olduğundan söz ederler.<sup>107</sup>

Selçuklularda ciddi bir politik suç işleyenler hükümdarın bizzat başkanlık ettiği Dîvânü'l-Mezâlim'de yargılanırlardı. Aynı biçimde Selçuklularda vezirlik yapan Nizâmü'l-Mülk, haftada iki gün Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarına katılırdı.<sup>108</sup> Büyük Selçuklu Devleti Hükümdarı. Melikşâh adaletli bir sultan olup eziyet ve haksızlığa uğrayan kişileri dinler, adalet dağıtır ve suç işleyen kimseleri de cezaya çarptırırdı.<sup>109</sup> Harezmsahlarda da başında bir kumandanın bulunduğu ve örfî yasalar doğrultusunda karar veren yüksek bir mahkeme

---

<sup>98</sup> Akyüz, a.g.m., 227.

<sup>99</sup> Turan, O. (1998) *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. (Cilt II), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 120.

<sup>100</sup> Taneri, a.g.e., 339.

<sup>101</sup> Kafesoğlu, a.g.e., 369.

<sup>102</sup> Arat, a.g.e., 185-186.

<sup>103</sup> Genç, a.g.e., 132, 180-181, 234

<sup>104</sup> Köymen, M. A. (1999). *Nizâmü'l- Mülk "Siyasetnâme"*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 63.

<sup>105</sup> Tabâtabâî, H. M. (1365). "Dîvân-ı Mezâlim". Tahran; Ferheng-i İrân-zemîn, XXVII, 100-101, 270.

<sup>106</sup> Turan, a.g.e., 186.

<sup>107</sup> Taneri, a.g.e., 342.

<sup>108</sup> Yeniçeri, C. (2004). "Mezâlim". *İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: XXIX), Ankara: DİA, 517.

<sup>109</sup> Reşidü'd-Din Fazlullah. (2010). *Cami'ü't-Tevârih-Selçuklu Devleti*. (Trc. E. Göksu, H. H. Güneş) İstanbul: Selenge Yayınları, 132.

yani Dîvânü'l-Mezâlim vardı.<sup>110</sup> Türkiye Selçuklu Devleti de Büyük Selçuklular'da olduğu gibi haftada iki gün Dîvânü'l-Mezâlim oturumları tertiplemişlerdir. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarları, İslâm hukukunu alakadar eden davaları kadıya gönderirler, örfi hukuka ilişkin davaları da Dîvânü'l-Mezâlim mahkemelerinde görürlerdi.<sup>111</sup> Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev adalete çok değer verir ve ona göre hareket ederdi. Hükümdar, haftanın iki günü oruçlu bir şekilde Dîvânü'l-Mezâlim mahkemelerinde başkanlık yapar, zorbalığa uğramış kişilerin davalarına bakardı.<sup>112</sup>

Dârü'l-Adl olarak isimlendirilen yüksek Mahkemelerini İslâm aleminde ilk kuran kişi Büyük Selçuklu Devleti'nin Halep Atabeyi ve Zengi hanedanının üyesi olan Nureddin Mahmut Zengi'dir. Binayı Şam'da inşa ettirmiştir. Bu Yüksek Mahkeme'de, devlet içerisinde bulunan yüksek dereceli görevlilerle ilgili davalar görülmekteydi. Selahaddin Yusuf bin Eyyub, Mısır ve Suriye sultanı, Eyyubi hanedanının kurucusu, selefi olan Nureddin Mahmud Zengî gibi adaletin sağlanması amacıyla haftada iki gün Dârü'l-Adl'de oturum tertiplerdi. Türk-Moğol hanlığı olan Altın Orda Devleti'nde ise adlî işlere başlangıçta Yargucu ve yardımcıları bakarken İslâmiyetin kabulünden sonra şer'î davalara kadı, yasa ve töreye ilişkin davalara da Yargucu ve yardımcıları bakmaya başlamıştır. Görülen dava şer'î sorunlar ile alakalı ise kararı kadı verir, eğer dava yasa ve töreye ilişkin olursa o vakit kararı yargucu ve yardımcıları verirdi. Çağatay Hanlığı'nda adlî vazifenin en üst noktasında Yasa Emîri yer almakta olup yargı işlerine yargucu diye isimlendirilen hâkimler bakmaktaydı. Fakat devlette ilk dönemler bu işlere yargucu ve yardımcıları bakarken İslamiyet'in kabulünden sonra Altın Orda Devleti'nde davaların şer'î bölümüne kadılar, yasa ve töreye ilişkin bölümüne de yargucu ve yardımcıları bakmıştır.<sup>113</sup> Türk-İslâm devletlerinde Dîvânü'l-Mezâlim'e bakma vazifesi daima devletin ifa etmesi gereken en önemli mesuliyetlerden birisi olmuştur.

Bir devletin kuruluş, gelişme ve yükselme dönemlerinde adalet farklı şekillerde ortaya çıkar, gerileme ve çökme dönemlerinde farklı şekilde tecelli eder. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, gelişme ve yükselme dönemlerinde adalet ilkesi tam

---

<sup>110</sup> Köprülü, F. (2002). "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri". *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt V), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 451.

<sup>111</sup> Taneri, a.g.e., 344.

<sup>112</sup> Koca, S. (2016). "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (5), 61.

<sup>113</sup> Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 56.



manasıyla gözetiliyordu. Osmanlılar her şekilde Selçuklular'ın bir devamı niteliğinde olduğundan dolayı, bu durum geleneksel Türk adalet anlayışının doğal bir sonucuydu.<sup>114</sup>

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey oğlu Orhan Bey'e şöyle dediği zikredilmektedir: “Oğlum, işte ben ölüyorum, fakat müteessir değilim; çünkü senin gibi bir halef bırakıyorum; âdil ol, merhametli ol, bütün halkı eşit olarak himaye et; İslâm dinini neşr ve tâmin et; yeryüzünde hükümdarların görevi budur.”<sup>115</sup>

Türk Devlet geleneğinde, bilhassa Osmanlı Devleti'nde “kerim devlet” anlayışı hüküm sürdüğünden dolayı devlet herkese aynı mesafede bulunuyor ve halk aynı merhametle benimseniyordu.<sup>116</sup>

Osmanlı padişahlarının içinde Yavuz Sultan Selim en adil padişah olarak zikredilmektedir. Bunun dışında Kanuni Sultan Süleyman 1526 tarihli seferde ekilmiş tarlalara zarar veren kişilerin idam cezasıyla cezalandırılacaklarını bildirmiştir. Hükümdarın kendi güç ve kudretine dayanarak verdiği bu karar, bir adalet önlemi idi.<sup>117</sup>

Türk-İslâm devletlerine baktığımızda eski Türk devletlerinde de olduğu gibi adaletin vazgeçilmez bir unsur olduğunu, toplumsal düzenin ve memleket nizamının sağlanması açısından devletin bir mihenk taşı olduğunu açıkça görmekteyiz.

### 3.5. Siyasetname Kavramı

Siyasetnâme, Arapça “Siyaset”, Farsça mektup manasına gelen “Nâme” sözcüklerinin bir araya gelmesi ile oluşan bir kavramdır. Siyasetnâme, devlet adamlarına siyaset ilmine ilişkin konularda bilgi vermek ve devlet yönetimi ile ilgili öneriler sunmak gayesi ile yazılan eserdir. Siyasetnâme eğer bir devlet başkanı için yazıldı ise “âdâbü'l-mülûk, enîsü'l-mülûk, nâsîhatü'l-mülûk, ahlâku'l-mülûk, tuhfetü'l-mülûk” diğer devlet adamları ya da bir vezir için yazıldı ise “mir'âtü'l-vüzerâ , nâsîhatü'l-vüzerâ ve tuhfetü'l-vüzerâ” şeklinde isimler verilmektedir.<sup>118</sup>

Siyasetname içeriğinde, devlet yönetimine ilişkin temel prensipleri, bir devlet başkanında olması gereken nitelikleri, yönetime dair önem verilmesi gereken hususları, uluslararası ilişkilerde gerekli olan kaideleri ve hükümdarın halka karşı olan

<sup>114</sup>Taneri, a.g.e., 23.

<sup>115</sup>Taneri, a.g.e., 159-160.

<sup>116</sup>Atalay, B. (2002). *Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler*, Türkler, (Cilt 2), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 860.

<sup>117</sup>İnalcık, H. (2005), *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 77.

<sup>118</sup>Adalıoğlu, H. H. (2009). “Siyâsetnâme” *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 304.

sorumluluklarını barındırmaktadır. Siyasetnamelere bakıldığında daha çok hükümdar için yazılmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla neredeyse bütün siyasetnamelerde bir hükümdarda olması gereken özellikler ile saltanatın ve devlet idaresinin esasları tartışılmaktadır.<sup>119</sup>

Siyasetnameler, anlamı güçlendirmek ve konuları daha ilginç kılabilmek için hikâyeler ve tanınmış şairlerin mısralarını nakletmektedir. Aynı zamanda siyasetnameler, tarihte anılan hükümdar, şair, filozof gibi önemli kişilerin söz ve faaliyetlerini de anlatmaktadır. Bunun yanı sıra siyasetnamelerin temelinde daha çok dini temaların olduğu görülmektedir. Ahiret hayatı, inanç, Allah'ın sıfatları ve cenneti özendirme gibi konular siyasetnamelerde yer alan konular arasında yer almaktadır. Bu nedenle siyasetnameler hem siyasi hem de ahlaki eserler arasında yer almaktadır.<sup>120</sup>

Siyasetnameler özelliklerine göre ele alındığında birbirinden farklı tarzlarının olduğu görülmektedir. Bunlar;<sup>121</sup>

- Siyaseti ve devlet yönetimini, idealist ve felsefi olarak ele alması,
- Siyaseti ve devlet yönetimini kuramsal açıdan ele alması ve İslamî görüşü tespit etmeye çalışması,
- Devlet adamlarına siyaset ilmi hakkında yol göstermesi ve yönetsel aksaklıkların giderilmesine yönelik nasihatler vermesi,
- Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinde padişah ya da vezir isteği üzerine yazılmasıdır.

Siyasetnameler, yazıldıkları döneme ait kültür ve siyasal zihniyet hakkında bilgi vermesinin yanı sıra siyasal yapılanmanın da ipuçlarını vermektedir. Bu nedenle siyasetnameler devlet başkanlarında olması gereken özelliklerin dışında hem sosyal yapıdaki sorunlara çözüm getirmekte hem de ortaya koydukları değerlerle günümüze ışık tutmaktadır.

Siyasetnamelere konu olan başlıca hususlar şu şekildedir;<sup>122</sup>

- Bir Hükümdarda olması gereken nitelikler,
- Hükümdarlara yaraşır huylar,

<sup>119</sup> Canatan, K. (2014). *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 6.

<sup>120</sup> Ergan, N. G. (1998). "Siyasetnamelerimizde Çizilen "Devlet Adamı" Portresinin Temel Özellikleri", *Bilig*, (8), 27.

<sup>121</sup> Adahoğlu, H. H. (2013). "Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 237-253.

<sup>122</sup> Arslan, M. (1989). "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, İstanbul , 1, 246-249..

- Hükümdarların Allah tarafından lütuf edilmiş sevgili kullar olması,
- Hükümdarların yakın çevresi,
- Hükümdarlar tarafından vezir, kadı, filozof ve bilginlere karşı gösterilmesi gereken tutum ve davranışlar,
- Hükümdarlar tarafından halkın istek ve şikâyetlerine karşı gösterilmesi gereken tutum ve davranışlar,
- Hükümdarın sahip olduğu saltanatın bir bedeli olarak halka karşı adaletli olması gerektiği,
- Hükümdar tarafından orduya karşı gösterilmesi gereken tutum ve maaşlarının zamanında ödenmesi gerekliliği,
- Halkın Allah'ın emaneti olduğu,
- Halkın ah ve sitemlerinin bir devleti temelden yıkabileceği,
- Bir devletin yıkılış nedenleri,
- Düşman karşısında sergilenmesi gereken tavırlar,
- Saltanatın temelinde adalet olduğu, kahramanlığın ve cömertliğin saltanata güç verdiği,
- Dinin emirleri ve ahlakın şartları,
- Kibir, gurur, zulüm ve cimrilik gibi yapılmaması gereken davranışlar,
- Dayanışmanın yararları,
- Saray ile ilgili hususlar,
- Yasa ve şeriatla gelen cezalar,
- Görevde olan memur, vali ve devlet adamının halka karşı zulmü,
- Memurların görevleri,
- Yasalara ve törelere uygun davranma,
- Devlet ve ülke yönetiminde temel olan esaslar,
- Diğer devlet ve ülkeler ile olan ilişkiler,
- Devlet hiyerarşisinin gözetilmesi,
- Devlet işlerinin mutlaka nitelikli ve yetenekli kişiler tarafından yürütülmesi,
- Toprak ve tımar sahipleri hakkındaki hususlar,
- Devlet hazinesi ile ilgili nasihatler,
- Devlet yönetimini ilgilendiren meseleler,
- “Tebea” ve “reaya” ile ilgili hususlardır.

### 3.6. İslam Medeniyet Tarihinde Siyasetnamelerin Ortaya Çıkışı

İslam topluluğunda sekizinci asrın ortalarından başlayarak kaleme alınan Siyasetnamelerin ilk örneklerini, geçmiş kültür ve uygarlıklara ait eserler ile idare sanatı ile alakalı deneyimler oluşturmaktadır. Başta Fars tarih ve politika geleneği olmak üzere, siyasetname ve tarih yazarları Hind bilgeliğinden ve Yunan filozoflarının ideal devlet fikrinden ilham almışlardır. Siyasetnamelerin geleneksel kaynaklarını; İran krallarının yaşam öykülerini anlatan Hudaynâme ve Âyinnâme gibi eserlerle, Abbasîlerin ilk dönemlerinde yöneticilik vazifesi yapan Bermekîler ve İbnü'l-Mukaffa gibi Fars soyundan gelen devlet adamlarının eserleri; Hind filozof ve krallarının politik ilkeleri ve ahlak ile alakalı uygulamaları; Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarının ideal devlet teorisi ile ilgili fikir ve sözleri; İslam dini gelmeden önceki Arap krallarının öyküleri ve politik deneyimleri ile Uzak Doğu Çin medeniyetinden olan filozof ve kralların politika sanatı hakkındaki deneyimleri meydana getirmektedir. O dönemde var olan bu konular, Müslüman bilginler aracılığıyla İslami bir zihniyetle birleştirilerek Siyasetname olarak tanımlanan eserlerin ilk kaynaklarını teşkil etmişlerdir.<sup>123</sup>

Hz. Ali'nin Mısır valisi Eşter'e yolladığı Emirnamesi İslam Dünyası'nın ilk siyâsetnâmesi olarak, yerini almıştır.<sup>124</sup> Ancak kimi kaynaklar bu siyâsetnâme alışkanlığının Emevi Devleti ve Abbasiler devrinde fars soyundan gelen İbnü'l-Mukaffa'nın gerçekleştirdiği tercümelemlerle başladığını yazmaktadır.<sup>125</sup> Bu alışkanlık Osmanlı Devleti devrine kadar, hem tercüme eserlerin, hem de çeşitli yazarlar aracılığıyla kaleme alınan özgün eserler ile sürdürülmüştür. Bilhassa Nizâm'ül-Mülk vasıtasıyla kaleme alınan "Siyâsetnâme" isimli eser devrin ve coğrafyanın Anayasası özelliğini taşıması açısından ayrı bir öneme sahiptir.<sup>126</sup>

Yaşamsal öneme sahip olması sebebiyle her toplum ve devletin yöneticilerinin gerekli vasıf ve yeterli bilgiye sahip olması gerekmektedir.<sup>127</sup> Çünkü devleti yönetmek amacıyla göreve getirilen yöneticiler, bir toplumun emniyeti ve huzurla yaşaması amacıyla önlemler almak mecburiyetindedir. İslam Tarihini incelediğimizde hem Hz.

<sup>123</sup> Adalıoğlu, H. H. (2004). "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 1.

<sup>124</sup> Çavuş, A. (2015). *İslâm ve Siyaset: Hz. Ali'nin Bir Emirnamesi*. (Çev. M. Â. Ersoy, Çev.), (İ. Kirenci, Haz.). İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 9.

<sup>125</sup> Kara, A. (2017). "17. Yüzyıl Osmanlı Siyâsetnâmeciliği: Veysi'nin Hâbnâme'si Örneği". *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (2), 38.

<sup>126</sup> Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 98.

<sup>127</sup> İnalçık, H. (1996). *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri*. Reşit Rahmeti Arat için, Ankara, 259-271.

Peygamber devrinde, hem de onu izleyen dönemlerde yönetici sınıfına ve bunların izlemesi gereken yöntemlere ciddi bir ehemmiyet verildiği görülmektedir. Bilhassa Medine'ye göç edilmesinin ardından kendi toplumlarını inşa etme fırsatı bulan Müslümanlar vakit yitirmeden bu konuya yönelik önlemler almaya ve bazı organizasyonlar kurmaya başlamışlardır.<sup>128</sup>

Hz. Peygamber daha yaşıyor iken kendi toplumunun yönetimi ve diğer toplumlarla olan münasebetlerde en yüksek duyarlılığı göstermiş, çeşitli vazife ve görevliler atayarak bu temel gereksinimi gidermek amacıyla yöntemler geliştirmiştir. Onun ölümünün ardından da Müslümanların ilk gerçekleştirdikleri icraat, devlet ve toplumun yönetimi amacıyla halife tayini ve yönetimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için belirli makamlara belirli vasıflara sahip görevliler tayin etmek olmuştur. Böylece ilk günden beri İslam Siyaset bilincinin oluşması durumu mevzu bahis olmuştur. İlk devirlerde hadis ve fıkıh konuları arasında bölümler şeklinde gördüğümüz bu husus, vakit geçtikçe ayrı bir saha olarak kimlik arz etmeye başlamış ve sekizinci asrın ortalarından başlayarak yönetim sanatını bütün detayları ile aktarmayı amaçlayan “Siyasetname” türü eserler ortaya çıkmaya başlamıştır.<sup>129</sup>

Klasik devir İslam siyaset düşüncesi, daha ziyade Hilafet-İmamet hususu üzerine odaklanmıştır. Hz. Peygamber'in ölümünden önce, yönetim hususu ile alakalı herhangi yasal bir otorite veya kurumu vasiyet etmemesi veya onun yerine geçecek bir kimse bırakmaması, devlet başkanlığına kimin geleceği ile alakalı tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber'in ölümünün hemen ardından yaşanan bu tartışmalar İslam Dünyası'nın ilerideki düşünsel, yönetsel, toplumsal ve politik tekamülüne fayda sağlamıştır. İlk dönem İslam bilginleri, devlet idaresi ile alakalı hususları erken devirlerden beri, kuramsal olarak İslam devlet hukuku hakkında yazmış oldukları eserler (Fıkıh kitapları) içinde incelemişlerdir. Sonrasında başta Mâverdi (974-1058) olmak üzere, Bağdadî (öl.1037), İbn Teymiye (1263-1328) İbn Cema'a (1241-1333), Gazzâlî (1058-1111) ve İbn Haldûn (1332-1406) gibi değerli ilim adamları es-Siyâsetü's-şer'iyye el-Ahkâmu's-sultâniyye, veya Nasîhatü'l-mülûk gibi eserler kaleme almışlardır. Buna ek olarak İslam siyaset düşüncesi ile alakalı fikirler Tarih ve Felsefe kitaplarının arasına serpiştirilmiştir.<sup>130</sup>

<sup>128</sup> Şimşir, M. (2005). *Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Dîvan Teşkilâtı. İSTEM (İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi)*, (6), 265-280.

<sup>129</sup> Şimşir, M. (2015). “Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri”. *Karmanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), 68-69.

<sup>130</sup> Adaloğlu, a.g.m., 3.

İslam topluluğunda yaşanan siyasi tartışmalar, Halifelik müessesesinin ortaya çıkması ile birlikte erken dönemde başlamıştır. Bununla birlikte İslam topluluğunda Siyasetname geleneği 8. yüzyılın ortalarından itibaren devlet adamlarına ve idarecilere siyaset sanatı ile alakalı beceriler kazandırmak ve onlara öğütler vermek amacıyla kaleme alınan eserler ile başlamıştır. Müslümanlar, İran, Irak ve Mısır gibi yerleri ele geçirdiklerinde Mezopotamya, Bâbil, Asur, Fars ve Grek (Yunan) gibi eskiye uzanan medeniyetlerin önemli kültür merkezlerine de sahip olmuşlardır. Gerçekte Araplar, tarih süresince devam eden göçler ve ticari münasebetler sayesinde etrafları ile devamlı irtibat halinde olmuşlardır. Fakat bu münasebetler İslam'ın doğuşu ile birlikte daha fazla hareketlenmiştir. Böylelikle Müslüman Araplar, farklı uygarlık seviyesi olan toplumları hâkimiyetleri altına almışlar ve bu toplumlar ile bilimsel, kültürel ve felsefi açıdan paylaşımlarda bulunmaya başlamışlardır.<sup>131</sup>

Müslümanların eskiye dayanan uygarlıklar ile ilk bilimsel ve kültürel ilişkisi, tarih süresince öteki uygarlıklarda olduğu gibi, çeviriler yoluyla gerçekleşmiştir.<sup>132</sup> İslam topluluğunda ilk çeviri çalışmaları Halid B. Yezid'in (öl. 704) Emevîler (661-750) döneminde sanat ile alakalı yaptırmış olduğu tercümelerle başlamıştır. Emevî Halifesi Hişam (724-743) Bizans, İran gibi çok eskilere dayanan devletlerdeki idare yöntemlerine ilgi duymaya başlamıştır. Bunun sebebi ise, İslam fetih hareketinin ardından devleti inşa etmek ve örgütlemek istemesidir. Böylece, devletin bürokratları bu hususta yararlı olabilecek eserleri onun için çevirmişlerdir. Halife için önemli durumda olan bürokratı Mevlâ Ebu'l-'Alâ Sâlim, Aristo'nun İskender için kaleme aldığı sanılan ve neredeyse büyük bir kısmı eski yunanca olan, ancak Fars kültüründen de etkilenmiş risaleleri çevirmiştir. O'nun, Horasan'da artan idare sıkıntısını gidermek için Emevî valilerine yazdığı pratik maksatlı *Kitâbu fi'ssiyâseti'l-'âmmiyye* isimli risalesi bilhassa önemli sayılmaktadır. Halife Hişam için tarihçi Mes'ûdî (öl.956) de, İran krallarının öykülerini kapsayan bir tercüme yapıldığını ifade etmiştir.<sup>133</sup> Abdülmelik B. Hişam'ın katibi olan Salim b. Ebu A'la siyaset alanında Pers biliminden ve yapılarından bahseden "Kitab Siyasat el-Furs" isimli kitabı çevirmiştir.<sup>134</sup> Sonrasında, Emevîlerdeki *Dîvânu'r-Resâil*'in değerli bürokratlarından, Ebu'l-'Alâ Salim'in yerine geçecek olan Abdülhamid B. Yahya el-Katib, son Emevî Halifesi Mervan B. Muhammed (744-750)'in oğlunu atamak amacıyla uzunca ve ayrıntılı bir risale

<sup>131</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 4.

<sup>132</sup> Ülken, H. Z. (1935). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları, 19.

<sup>133</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 4.

<sup>134</sup> Aslan, F. B. (2013). "İslam Öncesi Dönemden Emevi Döneminin Sonuna Kadar Tercüme Faaliyetleri", *Eskiye* (27), 174.

kaleme almıştır. Bu risale, hakkaniyetli bir idare oluşturabilmek için lüzumlu ahlaki yeterlilikleri kapsayan, siyasî ahlak bölümü ile askeriyenin örgütlenmesi ile ilgili detaylı bilgilerden meydana gelmekteydi.<sup>135</sup>

Tercümenin bir başlangıç olması ve sonrasında devamlı hale gelmesi Emeviler zamanında hükümdarların ilme olan ilgisi ve öğrenme arzusundan kaynaklanmaktadır.<sup>136</sup>

Abbâsîler, (750-850)'in ilk dönemlerinde Müslümanlara, ecnebi kültür ve uygarlıklara, bilhassa İran kökenli vezir ailesi Bermekîler'in etkisiyle Fars kültürüne ilgi göstermeye başladılar. Abbâsîler ikinci Halifeleri Ebû Ca'fer el-Mansûr ile birlikte sıkı ve düzenli bir çeviri çalışmasına başlamıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen çeviriler genellikle tıp, kozmografya, geometri ve mantık ilimleri ile ilgili olup, daha ziyade Farsça ve Sanskritçe dillerinden tercüme edilmiştir. Buna ek olarak Hind, Fars ve Yunan düşünce ve kültür camiasından bazı politik, dinî ve ahlaki konulu eserler de çevrilmiştir.<sup>137</sup> Abbâsîler'in devlet yönetiminin başına geçişinden, Me'mûn'un halifeliğine kadar (750-813) geçen zaman diliminde büyük bir kısmını Hindçe, Farsça ve Yunanca eserler oluşturmak üzere; Hind, İran ve Yunan'ın felsefe, tıp, astronomi, matematik ve gramer gibi doğal bilimlerin yanında, siyaset ve devlet alışkanlığına ilişkin deneyimler de İslam topluluğuna geçmiştir. Bilhassa siyaset alanında Abbâsîler, İran Sâsânî siyaset alışkanlığından ciddi derecede etkilenmişlerdir. Bunun en önemli sebebi Abbâsîlerin zafer elde etmesini sağlayanların İran'lı olmaları ve Abbâsîler'in eski İran'ın büyük imparatorluk alanında kurulmuş olmasıdır. Bundan dolayı aydın takım ve siyasi düşünürler İran'ın politik birikimine önem verdiler ve onlardan ilham aldılar. Müslüman yazarlar Nasihatnamelerden (Siyasetname) esinlendiler ve onlardan tercüme yaptılar. Model olarak eski İran kralları örnek olarak benimsendi ve konular İslam'a uyarlandı.<sup>138</sup> Eski Hint-İran Siyasetnâmelerine göre devlet, hükümdarın güç ve kuvveti yani otoritesi iken siyaset, hükümdarın bu gücünü koruma, para ve askeri reayanın hoşnutsuzluğuna neden olmadan sağlamasıdır.<sup>139</sup>

Abbâsî Devletinin inşasında Mevâlî (Köle ve cariyelerin azat edilmesinden oluşan, Arap olmayan ara sınıf) adı verilen topluluğun epey bir yardımı olmuştur. Bu sınıftan olan Fars asıllı vezirler, kâtipler, danışmanlar ve devlet adamları olması gerektiği üzere devletin

---

<sup>135</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 4.

<sup>136</sup> Aslan, a.g.m., 175.

<sup>137</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 4.

<sup>138</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 5.

<sup>139</sup> Belen, M. (2015). "Siyasetnâmeler ve Bir Siyasetnâme Örneği: Âdâb-ı Sltanat", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 34 (2), 277.

ilk dönemlerinde idarede vazife yapmışlardır. Bu insanların özel çabaları sonucunda Fars kültürüne ilişkin eserlerin tercüme ile siyaset alışkanlığı ile alakalı deneyim ve bilgi birikimi, İslam dünyasına geçmiştir. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinde, İran'ın değişik uluslardan ve ırklardan olan insanları bir araya getirip onları barındıran Cundişâpur'dan gelen Bahtîşu (Buhtîşu) ailesi ile beraber, başta vezir ailesi Bermekiler olmak üzere Abdullah b. Mukaffa, Fazl b. Nevbaht, Hasan b. Sehl, Yusuf b. Halid, Yahya b. Salim, Cebele b. Salim ve İshak b. Yezid gibi pek çok bilgin ile birlikte Fars kültürüne ait edebiyat, tarih ve politika ile alakalı eserleri çevirerek bu ilmî alışkanlıkları Bağdat'a kazandırmışlardır.<sup>140</sup>

Fars siyaset alışkanlığına dair deneyimlerin, Farsça'dan Arapça'ya tercüme edilmesinde İran asıllı Abdullah b. Mukaffa'nın kayda değer bir rolü bulunmaktadır. Halife Ebû Ca'fer el Mansûr'un katipliği görevini yerine getiren İbnü'l-Mukaffa, kaleme aldığı telif ve tercüme eserleriyle Arap, Fars, Hind ve Yunan kültür dünyasını birbirleriyle kaynaştırmıştır. Bu kültürlerin bilgi birikiminden faydalanarak zamanın yönetimine değişik konularda önerilerde bulunmuştur. İbnü'l-Mukaffa'nın eski Fars bilim ve siyaset alışkanlığına vâkıf olması, bürokratik deneyimi sayesinde sorunları anlama ve reformcu tutumuyla, İslam siyaset kültüründe, "Devlet başkanlarına önerilerde bulunarak, iyi yönetimin yollarını işaret eden" politik ve ahlaki eserleri kaleme alma geleneğinin öncülüğünü yapmıştır. Pehlevi lisanından Arapça'ya yaptığı başarılı tercüme, Sâsâni devlet alışkanlığı ile devrin İslami anlayışları arasında bir bağ kurmuş; Fars ve Grek kültürü ile ilgili engin bilgisiyle Müslüman bilim ve düşünce adamlarının erken bir devirde buluşmasına vesile olmuştur.<sup>141</sup> Siyasetnameler de Arap kültürüne, onun Orta İran dili olan Pehleviceden tercüme ettiği siyaset, ahlak ve eğitimle alakalı telif ve tercüme eserleriyle girmiştir. denebilir.

İbnü'l-Mukaffa'nın, er-Risâle fi's-Sahâbe (veya er-Risâletü's-Siyâse) isimli eseri, Halife Mansûr için kaleme alınmış politik, yönetsel, askerî, parasal, adlî ve toplumsal aksaklıkları ve bunların yok edilmesi ile ilgili önerileri, sarayın iç meselelerini, halifenin vezir, vali ve emirlerin göreve getirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken konuları, halkın saraydan beklentilerini net ve açık yürekli bir dille anlatan tam bir reform programı özelliğindedir. Bu risale Abbasîler döneminin başlangıcında ortaya çıkan ülke

---

<sup>140</sup> Adalioğlu, a.g.m., 6.

<sup>141</sup> Kutluer, İ. (2000). "İbnü'l Mukaffa" *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 134.



problemlerine, Fars tarihinden ve Sâsânî idare sisteminden etkilenecek çözüm tavsiyeleri sunmaktadır. Bu risale Halife Mansûr'a politik ve yönetsel önerilerde bulunmaktadır.<sup>142</sup>

İslamiyet sonrası Arapçaya aktarılan Doğu menşeli eserlerin başında Abdullah İbn. Mukaffâ'nın 750 yıllarında çevirmiş olduğu Kelile ve Dimne yer almaktadır.<sup>143</sup> Bütünüyle bir siyaset kitabı olmamakla beraber bir nasihat kitabıdır. Yazılış gayesi, hayvanlar arasında geçen kimi öykülerden faydalanılarak saraya bağlı kimselere bilgece dersler vermektir. Bu özelliğinden ötürü pek çok tarih ve siyasetnâme yazarı kendisinden çeviriler yapmışlardır. İkinci önemli çeviri eseri olan Siyerü'l-mülûki'l-'Acem veya Hûdaynâme, III. Yezdicerd döneminde Sâsânî devletinin resmi salnâmelerinden yararlanarak yazılan Pehlevîce tarihinin çevirisidir. Bu eser siyasetnamelere doğrudan veya dolaylı olarak kaynaklık etmiştir.<sup>144</sup>

Kitâbu Mazdek, İbnü'l-Mukaffâ'nın siyasetnâme yazarları tarafından kullanılan bir başka önemli çevirisidir. Sâsânîler döneminde Zerdüşî dinini bırakan baş rahip Mazdek'in yaşamını, Enûşirvân'ın babası Kral I. Kubat ile ilişkilerini nakleden Pehlevîce eserin çevirisi olup, başta Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâme'si olmak üzere pek çok eserde Kitâbu Mazdek'ten nakillere yer verilmiştir.<sup>145</sup>

Fars kültür dünyasının İslam kültür dünyasına geçişinde önemli bir rolü bulunan İranlı İbnü'l-Mukaffâ'nın politik düşünceleri, pek çok Müslüman tarih ve siyasetname yazarına ilham kaynağı olmuştur. Câhiz, İbn Kuteybe, Turtûşî, Seâlibî, Mâverdî, Gazzâlî, Nizâmü'l-Mülk, Keykâvus, Zencânî, Şeyzerî gibi pek çok değerli yazar onun kaleme aldığı eserlerini başvurulması gereken bir kaynak olarak kullanmıştır. İbnü'l-Mukaffâ'nın fikir sisteminin kurucu unsurlarını teşkil eden bilim, ahlak-siyaset ve din gibi temel hususlar, İslam kaynaklı dünya görüşü ile harmanlanarak siyasetnamelerin de özünü oluşturmuştur.<sup>146</sup>

İran krallarının uygulamalarını ve hayatları ile ilgili bilgiler anlatan Hûdaynâme gibi eserlerin tercümesi, uygulamada Müslüman devlet adamlarına siyaset idaresi hakkında bilgi sahibi olmasını sağlayan bir kaynak olmuştur. Siyasetnamelere Enûşirvân, Hüsrev Perviz, Hürmüz, Kubad, Behram Gûr, Erdeşir ve Yezdicerd gibi ünlü İran kralları ile Büzürmihr ve bazı Yunan vezirlerinin uygulamaları ve hakkaniyetli tutumları örnek olarak alınmıştır.

---

<sup>142</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 6.

<sup>143</sup> Uğur, a.g.e., 1.

<sup>144</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 7.

<sup>145</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 8.

<sup>146</sup> Belen, a.g.m.,276-277.

Bu örnekler, deneyime dayanan İslam siyaset alışkanlığının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.<sup>147</sup>

İslam siyaset alışkanlığının biçimlenip ortaya çıkmasında ve etkisi siyasetnamelerde görülen bir başka unsur Hind kültürüdür. Hindliler ile Müslümanlar arasındaki münasebetler 7. asrın sonunda başlamıştır. Hind kültüründen Arapçaya ilk çevrilen eserlerden biri olan Brahmagupta'nın Siddhanta (Sindhind) isimli eseri astronomi hakkında bilgiler içermekteydi. Bundan başka Halife Mansûr ve Hârûn Reşîd devrinde İranlı vezir Yahya el-Bermekî'nin talebi doğrultusunda Hind lisanında kaleme alınmış pek çok sayıda tıbbi eserle beraber Hind edebi ve dünya düşüncesi ile alakalı bir çok kitap tercüme edilmiştir.<sup>148</sup> Bu devirde Müslüman âlimler Hind'in felsefesinden çok tıp, astronomi ve ahlak konulu eserleri ile ilgilenmiş ve bunları çevirmişlerdir.

Yine Yunan kültüründe tarihçiler hükümdarlara ders vermek amacıyla önemli eserler vermişlerdir.<sup>149</sup> Böylelikle İslam uygarlığının kurulma aşamasında Müslümanlar aracılığıyla bilimsel ve düşünsel birikimleri çeviriler yoluyla aktarılan eski medeniyetlerden biri de Yunan uygarlığı olmuştur. Ancak bu aktarımlar direkt olarak değil, Hellenistik kültür, Fars ve Sabîî kültürü vasıtasıyla, dolaylı bir biçimde gerçekleşmiştir. İslam kültüründe başta filozoflar ve tarihçiler olmak üzere, Yunan mütefekkirlerinin dünya görüşlerine, politika ve devlet yönetimi hakkındaki düşüncelerine ve bilgece sözlerine yer verilmiştir. Yunan filozoflarının eserleri ve politika ile alakalı düşünceleri idealist manada İslam filozofları vasıtasıyla; yine siyaset ve ahlak ile alakalı bilgece sözleri siyasetname yazarları tarafından kullanılmıştır.

Siyasetnameler, Yunan filozoflarının haricinde batı camiasından Büyük İskender gibi devlet büyükleri ile Yunan matematikçisi Öklid, ve şanlı doktorlar Hipokrat bilgece söz ve uygulamalarını da bize aktarmışlardır. Bilhassa Makedonya Kralı İskender'in İslam aleminde Zülkarneyn peygamber ile eşleştirilmesi sebebiyle yaşamı ve hakkaniyetli uygulamaları sıkça misal olarak gösterilmektedir. Hem Hipokrat hem de Câlinûs İslam uygarlığında tanındığı kadar hiçbir medeniyette bu kadar tanınmamıştır. Hipokrat ve ondan çok uzun seneler sonra dünyaya gelen Calinus'un eserleri Müslüman yazarlar tarafından

---

<sup>147</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 8.

<sup>148</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 9.

<sup>149</sup> Ayar, T. (2010). "Minkârîzâde Dede Efendi'nin Siyâset-Nâmesi" *Dini Araştırmalar*, 13 (37), 126.

çevrilmiş ve yorumlanmıştır.<sup>150</sup> Böylelikle batı uygarlığından, Yunanlı filozofların yanında krallar ve bilim adamlarının da politik deneyimleri siyasetnâmelere yansımıştır.

Siyasetnamelerde izlerinin görüldüğü kaynaklardan biri de İslamiyet öncesi Arap kültürüne ilişkin politik ve yönetsel deneyimlerdir. İslam öncesi Arap kültürüne ilişkin kralların politik, yönetsel, ahlaki faziletleri ve tutumları Müslüman yöneticilere bilgelik ve uygulamalı deneyim kazandırma açısından etkili olmuştur. Bu deneyimlerin aktarılmasında kimi Arap kökenli tarih yazarları büyük rol oynamışlardır. İslam öncesi Arap kültürünün aktarılmasında ciddi bir rol üstlenen ilk tarihçi Arap ve Acem öykülerini nakleden Güney Arabistanlı Abid b. Şerye'dir. Halife Muâviye'nin çağrısı üzerine başkent Dımaşk'a (Şam) gelen Abid b. Şerye, kendisini gözeten halife için pek çok eser yazmıştır.<sup>151</sup>

Kendisinin kaleme aldığı Kitâbu'l-mülûk ve Ahbâru'l-mâzin isimli eser, İslam öncesi Arap krallarının yaşam öykülerinden, kahramanlık, cesaret, cömertlik gibi Araplar tarafından fazilet olarak kabul edilen davranışlardan ve onların politik uygulamalarından söz etmekteydi. Söz konusu eser İslam dünyasında 10. asrın ortalarına kadar okunmuştur.<sup>152</sup> Bir diğer tarihçi Yemenli Vehb b. Münebbih (öl. Yaklaşık 728)'tir. Vehb b. Münebbih insanların kökeni ile alakalı bilim (İlmu'l-evâil) üzerinde çalışmalarda bulunmuş ve eski devirlerin efsanevi tarihinden söz eden Kitâbu'l-mülûki'l-mütevvece min Himyer ve ahbârihim ve kısısıhim ve kubûrihim ve eş'ârihim isimli eseri ile Kitâbu'l-mübtedâ ve's-siyer ve el-Hikme adlı pek çok eser yazmıştır. Ayrıca kimi siyasetname ve tarih kitaplarında Vehb b. Münebbih'ten nakiller yapılmaktadır.<sup>153</sup>

### 3.7. İslam Siyasetname Geleneği

Emevîler devrinde Halid b. Velid'in sanat alanında gerçekleştirdiği çeviriler<sup>154</sup> ile temelleri atılan siyasetnâme geleneği, Hişam b. Abdülmelik (V. 125-26/743-44) devrinde Mevlâ Ebü'l-Âlâ Sâlim<sup>155</sup> ve daha sonra Mervan b. Muhammed devrinde Abdulhamid b.

---

<sup>150</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 12.

<sup>151</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 13.

<sup>152</sup> Hitti, P. K. (1989). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (Cilt: I-IV), (S. Tuğ, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 384.

<sup>153</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 13.

<sup>154</sup> Adalıoğlu, a.g.m., 4.

<sup>155</sup> Gibb, H. A. R. (1991). *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 78.

Yahya el-Kâtib'in<sup>156</sup> idareye uygulamalı çözümler sunan çeviri ve bu çevirilerin etkisiyle oluşan telif eserlerle sürmüştür.<sup>157, 158, 159, 160, 161</sup>

Abbasîler devrinde ise bilhassa İbn Mukaffâ'nın gerçekleştirdiği çeviriler ve Beytül-Hikmet (kütüphane ve çeviri merkezi) kurumunun üstün gayretleri sayesinde<sup>162, 163, 164, 165, 166</sup>, yönetim sanatı hakkında Hint uygarlığından Grek-Yunan uygarlığına, Fars uygarlığından Mezopotamya uygarlığına kadar pek çok kültürün kazanımları İslam yönetim düzeninde kullanılmaya başlanmıştır. Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarının bilgece sözlerinden İslam öncesi Arap Krallarının öykülerine ve politik deneyimlerine, Uzak Doğu Çin kültüründen olan filozof ve kralların politika ile alakalı bilgi ve deneyimlerinden İran Kisralarının tecrübeleri ve İslami kaynaklara kadar konu ile alakalı pek çok bilgi harmanlanarak siyasetname türü eserlerin ilk örneklerini oluşturmuştur. Böylelikle İbn Mukaffâ'dan Maverdî'ye, İbn Teymiye'den Bağdâdî'ye, Farabî'den İbn Haldun'a, İbn Sînâ'dan İbn Rüşd'e, Gazzâlî'den Nizâmü'l-Mülk'e, İbn Cem'a'dan Muhammed b. Turtûşî'ye ve hatta Yusuf Has Hâcib'e kadar siyasetnâme türünde eser kaleme alan pek çok yazar ortaya çıkmıştır. Bu yazarların neredeyse tamamı İslamî referansları esas alsa da, sözü edilen kültür ve uygarlıklardan uzak duramamışlar, hatta bazen eserlerin büyük bir bölümünü bu etki altında yazmışlardır. Siyasetnamelerde bir yandan ayet ve hadisler bulunmakta, diğer yandan ise Hudaynâme ve Âyınname gibi eserlerden, İran krallarının yaşam öykülerinden,<sup>167</sup> Hind bilgeliğinden, Yunan filozoflarının ideal devlet fikirlerinden, şair ve sûfilerin vecizelerinden ve ibretlik atasözlerinden söz edilmektedir. Kısacası İslami bir kimlikle oluşmuş siyasetname geleneğinin gelişmesinde İran, Hind, Sind, Rum, Grek-Yunan, Çin, Türk ve Arap kültürünün etkisi büyük olmuştur.

<sup>156</sup>Bosworth, C. E. (1997). *Nasihatu'l-Mülûk*. Encyclopaedia of Islam. (New Edition II), II, 984.

<sup>157</sup>Şeşen, R. (1986). *Salâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 457.

<sup>158</sup>Hasan, H. İ. (1991). *Târihü'l-İslam es-Siyâsive'd-Dînive's-Sakâfîve'l-İctimâi, Dârü'l-Fikr*, Beyrut/Kahire. 282.

<sup>159</sup>Demirci, M. (1996). *Beytü'l-Hikme*. İstanbul: İnsan Yayınları, 93.

<sup>160</sup>Avcı, C. (2003). *İslâm Bizans İlişkileri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 191.

<sup>161</sup>Karlığa, B. (2004). *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*. İstanbul: Litera Yayınları, İstanbul, 218.

<sup>162</sup>Lewis, B. (1997). *İsmâilîler*. (C. V), Eskişehir: M.E.B.İ.A., 184-185.

<sup>163</sup>Ağarı, M. (2002). *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar(Doğuşu, Gelişimi ve Temsilcileri)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 163-186.

<sup>164</sup>Gutas, D. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. (L. Şimşek, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınları, 60-64.

<sup>165</sup>Söylemez, M. M. (2003). *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpur*. Ankara: Araştırma Yayınları, 103.

<sup>166</sup>Karlığa, a.g.e., 219.

<sup>167</sup>Adalioğlu, a.g.m., 355.

### 3.7.1. Gelenekte Siyasetname Türleri ve Fonksiyonları

Siyasetnameleri belirgin niteliklerine göre bölümlendirdiğimizde, değişik biçimler ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, Fârâbî'nin el-Medînetü'l-Fâdıla'sı ile Füsûlü'l-Medenî isimli eserlerindeki gibi, politika ve devlet yönetimini, felsefî ve idealist bakımdan inceleyen eserlerdir. İkincisi, politika ve devlet yönetimini, fıkıh ve kelam bakımından inceleyip bu konuda İslam dininin düşüncelerini açıklayan eserlerdir. Örnek olarak Mâverî'nin el-Ahkâmü's-sultâniyye'si, İbn-i Teymiyye'nin es-Siyâsetü'ş-şer'iyye'si gibi devlet hukukunu ele alıp üzerinde çalışan fıkıh kitaplarıdır. Üçüncüsü, sultanlara ve devlet adamlarına örneklendirilmiş nasihatler sunan, siyaset hususunda kılavuzluk eden, yönetim ile ilgili sorunları ortadan kaldırmak amacıyla politik ve ahlaki öğütlerde bulunan eserlerdir. Bu tip eserler, eski Hint ve İran kültüründeki pendname ve siyasetname türü eserlerdir. Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâme'si, Keykâvus'un Kâbusnâme'si ve Gazzâlî'nin Nasîhâtü'l-Mülûk'u gibi eserler bunlara birer örnek teşkil etmektedir. Bu tip eserlerin genel gayesi, politik uygulamalarda ideal olan ve buyurulanlar ile tatbik edilen politikalar arasında, ılımlı bir yol bulmaktır. Oldukça fazla karşılaşılan bu türün ilk örnekleri İran kültürüne ait olsa da, İslâm'a uyarlanmıştır. Dördüncüsü, belli dönemleri konu edinip Osmanlı İmparatorluğunun duraklama ve gerileme devirlerinde çoğunlukla padişahın veya vezirlerin arzuları üzerine yazılan Koçi Bey'in IV. Murad ve III. İbrahim devrine dair hazırladığı Koçi Bey Risâlesi<sup>168</sup> gibi Islahat nameler veya Lâyihalar'dır.<sup>169, 170, 171</sup>

### 3.8. Türk Devlet Yönetiminde Siyasetnamelerin Yeri

İslâm Uygarlığına ilk olarak çeviri yoluyla adım atan siyasetnameler, Osmanlı kültürüne de çeviriler yoluyla girmiştir. Neredeyse tümünün Arapça ve Farsçadan çevirisi yapılan bu eserlerin en başta gelenleri; Kelile ve Dimne, Kâbûs-name ve Marzuban-nâme'dir. Osmanlı devrinde yapılan ilk Kelile ve Dimne çevirisi, Aydın Emiri Umur Bey için Kul Mesud'un eserinin nazma çevrilmesiyle gerçekleşmiştir. Adı bilinmeyen yazar, söz konusu eseri I. Murad'ın adına sunmuştur.<sup>172</sup> Osmanlı devrinde gerçekleşen bir başka önemli Kelile ve Dimne çevirisi de, Ali Bin Salih'in Farsça çevirisi olan Envâr-ı Suheyli'nin Türkçe

<sup>168</sup> Pala, İ. (1998). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul.

<sup>169</sup> Uğur, a.g.e., 21-25.

<sup>170</sup> Arslan, M. (2000). "Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale: Gelibolulu Âli'nin "Hakâyiku'l-Ekâlîm" Adlı Eseri". *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 419-430.

<sup>171</sup> Adalıoğlu, H. H. (Hazırlayan) (2005). *Zencânî, "Sultana Öğütler / Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetname"*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 11-12.

<sup>172</sup> Beydaba. (1985). *Kelile ve Dimne*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 7.

çevirisi olan Hümayûn Name'dir. Tercüman, eserini devrin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın adına sunmuştur.<sup>173</sup> Osmanlı devrinde Türkçeye çevrilen bir başka önemli siyasetnâme ve nasihatnâme kitabı Keykavus'un Kâbüsnâmesi'dir. Eserin Anadolu'da gerçekleşen ilk çevirisinin Germiyan Beyi Süleyman Bey'in buyruğu ile Şeyhoğlu tarafından yapıldığı ifade edilmektedir.<sup>174</sup>

Osmanlılarda gerçekleşen ilk çeviri ise sultan II. Murad devrinde, Akkadioğlu tarafından yapılmıştır.<sup>175</sup> Yine aynı şekilde Sultan II. Murad'ın ismine sunulmuştur. Mesneviler arasında, Bedr-i Dilşad, b. Muhammed b. Oruç ve Gazi b. Şa'ban'ın Murad-nâmesi'de değişik adla yapılmış bir Kabusnâme çevirisidir.<sup>176</sup> Bu eserden beş altı sene sonra Mercimek Ahmed'in 1431-1432 seneleri arasında bitirdiği çeviri, en değerli ve en içerikli tercümelerden bir tanesidir.

İlk devir çeviri siyasetname eserlerinden biri de Marzubân-nâme'dir. Eser, 14. asrın ikinci yarısında Sadru'd-din Şeyhoğlu aracılığıyla Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Kuruluş ve yükselme devrinde çeviri yoluyla Osmanlı Devleti kültür ve uygarlığına kazandırılan bu siyasetnameler, hem Osmanlı'da siyasetname alışkanlığının şekillenip ortaya çıkmasına ve telif siyasetnamelerinin kaleme alınmasına zemin hazırlamışlar hem de asırlarca sürmüş olana eski devlet geleneklerini ve idare yöntemlerini Osmanlı padişahlarının ve devlet adamlarının hizmetine sunmuşlardır.<sup>177</sup>

Osmanlı Devleti siyasetnameleri ve nasihatnamelerine bakıldığında bunların ekseriyetle hükümdar merkezli oldukları ve siyasetnamelerin padişahın ile devletin menfaatlerini özdeş tuttıkları göze çarpmaktadır. Temelleri eski Hint-İran siyasi görüşüne dayanan bu anlayışta, hak ve adalete uygunluk mutlak ahlaki değer ve istekler şeklinde anlaşılmayıp politik bakımdan faydalı ve devletin ve devlet başkanının menfaatleri için gerekli görülmektedir. Eski doğu geleneğinde "Adalet Dairesi" biçiminde adlandırılan bu formül Osmanlı öncesi siyasetnamelerden Osmanlı Siyasetnamelerine taşınmış ve bu anlayış Osmanlı Devleti padişahlarının mutlak gücü için bir dayanak teşkil etmiştir.<sup>178</sup>

---

<sup>173</sup> Uğur, a.g.e.,78.

<sup>174</sup> Korkmaz, Z. (1966). *Kabus-nâme ve Marzuban-nâme Çevirileri Kimindir?* Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 267-275.

<sup>175</sup> Uğur, a.g.e.,80.

<sup>176</sup> Çelebioğlu, A. (1978). *Kabus-nâme Tercümesi Murad-nâme'ye Dair*, *Türk Kültürü*, XVI(192), 720.

<sup>177</sup> Korkmaz, a.g.m., 267-275.

<sup>178</sup> Öz, M. (1999). *Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler*. Ankara: İslami Araştırmalar, XII(1), 28.



## 4. KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAME'DE ADALET ANLAYIŞI

### 4.1. Kutadgu Bilig ve Devlet Yönetimi Anlayışı

Türk-İslam tarihinin büyük şairi, bilim insanı ve düşünürü Yusuf Has Hâcib tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig adlı eser Türk dilinde yazılmıştır. İslâmî esaslar ve millî değerler katılarak oluşturulan Kutadgu Bilig, siyasetname türünde bir eser olup, Yusuf Has Hâcib ve eğitim görmüş olduğu çevrenin bilimsel ve felsefî bilgi birikimini aksettirmektedir. Bundan dolayı eserde Hint-İran ahlak ve politik görüşleri ile öz Türk ananeleri iç içe geçmiş durumdadır. Yusuf Has Hâcib, insan yaşamının anlamını analiz ve onun toplum ve dolayısıyla devlet içerisindeki görevini belirleyen bir yaşam felsefesi düzeni oluşturmuştur. Kutadgu Bilig, en baştan sona kadar İslam öğretileri ve insana her iki cihanda tam anlamıyla mutlu olmak için gerekli olan yolu göstermek amacıyla ve Orta Asya'da iç savaş sonucunda örselenmiş olan ahlak ilkelerini tekrardan düzeltmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Bundan dolayı eserde eğitimsel bir amaç da güdülmektedir. Amacı, 11. yüzyılda aydın Türklerinin ahlak ve devlet yönetimine dair düşüncelerini gelecek kuşaklara aktarmak, hükümdarlara ve devlet adamlarına bu görüş ve inançları benimsetmektir. Eserin bir diğer amacı da, düşsel öyküler ve gerçek yaşamdan alınan örnekler ve bilgece özdeyişlerle insanlara mesut bir ömrün yol ve yöntemini göstermek ve özellikle hükümdarlara başarılı bir devlet yönetiminin inceliklerini ve uygulamalı kaidelerini öğretmektir. Tüm bu hususlar aynı zamanda İslam'dan Önceki İran toplumunda yaşayan üstün sınıfların yaşama görüşünü, dini-ahlaki ve politik düşüncelerini anlatmaktadır. Kutadgu Bilig'de yurt ve kentlerin yönetimi, devleti yönetenlerin bilmesi lüzumlu şeyler, egemenliğin gereklilikleri ve koşulları, devletin yıkılışının ve ayakta kalmasının nedenleri gibi konulardan da bahsedilmektedir. Bilgiler Türklerin tarihi yaşamları süresince biriktirmiş oldukları düşünce ve ahlak hazinesinden derlenmiştir.<sup>179</sup>

Kutadgu Bilig, Türk fikir, ilim, akıl ve toplumsal yaşamın yanında bilhassa devlet idaresi hususu üzerinde önemle durmaktadır. Çünkü günümüzde dahi gündelik yaşantımızı ve devlet idaresini yakından alakadar eden konuların başında devleti idare edenlerle idare edilenler arasındaki karşılıklı vazife ve mesuliyetlerdir. Eserdeki devlet halk ilişkileri gerçekte, çağdaş dünyamızda tüm toplumların özlem duyduğu devlet idare unsurlarıdır. Bu prensipler, birbirleriyle bağlantısı bulunan bir bütünü teşkil etmektedir. Bu tanım 21. asırda devrimizin önde gelen ülkeleri ve mesut toplumlarının müşterek değerlerini Yusuf Has

---

<sup>179</sup> Jamal, G., Muhammet, S. (2016). *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*. Ankara:Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 5.



Hâcib, henüz 11. asırda, içinde yaşamını sürdürmüş olduğu Türk-İslam toplumu için ideal ve örnek devlet düzeni olarak sunmuştur<sup>180</sup>

Günümüz politik hayatında çok yaygın bir biçimde telaffuz edilen özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarının Fransız İhtilali'nde ortaya çıktığı öne sürülse de bu kavramlar Kutadgu Bilig'de çok önceden ele alınmıştır. Aynı zamanda özgür insan deyimine geniş olarak yer verilmiştir. Eserin ana teması olan “sevgi” kavramı genel olarak “kardeşlik” manası taşımaktadır.<sup>181</sup> Eserin genel gayesi, ideal bir devletin ve idarecisinin hangi vasıflara sahip olması gerektiğini, ülke önderine, vatandaşlara düşen görev ve ahlak kuralları hakkında bilgi vermektir.<sup>182</sup>

Yusuf Has Hâcib eserinde, idare edenlerle idare edilenlerin arasındaki karşılıklı hak ve sorumluluklarını tanımlamıştır. Eserde devletin, yurttaşına davranışında baskı, eziyet ve kaba kuvvet kullanma bir yana bırakılmıştır. Devletin idaresinde, akıl ve bilginin kılavuzluk etmesi, işin kesinlikle en iyi bilene verilmesi, devlet idaresinde danışmanın gerekli ve önemli olduğu konuları üzerinde önemle durulmaktadır. Ayrıca din ve devletin bütün bir halkı ilgilendirdiği ve aynı kaynaktan beslendiği gerçeğinden hareketle bu iki müessesenin birisinin ötekine baskı yapması veya yerine geçmesi düşüncesine de tamamen karşı çıkmaktadır. Devlet yaşamında, görev icra eden insanların hakları ve mesuliyetlerine büyük önem vermektedir. Ayrıca adaletin her insan için gerekli olduğunu ve hukuk kurallarının herkese aynı biçimde tatbik edilmesi hususunda hükümdarlara büyük vazife düştüğünü ısrarla dile getirmektedir.<sup>183</sup>

Yusuf Has Hâcib'e göre devleti idare eden hükümdar ayrıca toplumsal nizamı sağlayan törenin de bizzat uygulayıcısıdır. Bu sebeple hükümdar güneşe benzetilmektedir. Nitekim Kutadgu Bilig'de Gündoğdu karakteri ile hükümdar sembolize edilmektedir. Hükümdarın sosyal düzendeki fonksiyonu ise şöyle tasvir edilmektedir: “Gümüş bir taht kurmuş özü oturur, tahtın üç ayağı hep aynı durur. Elinde büyükçe bir bıçak tutar, Solunda acı ot, sağında şeker”. Hükümdarın tahtının üç ayağından birini oluşturan bıçak verilen hükmü, acı ot verilen cezayı, şeker ise ödülü temsil etmektedir. Hükümdarın bu üç ayaktan herhangi birine eğilmemesi, her üçüne eşit derecede önem vermesi sosyal sistemin

<sup>180</sup> Yuvalı, A. (2016). *Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Devlet Anlayışı*.<http://www.kayseri.ehaber.com/kutadgu-bilige-gore-turklerde-devlet-anlayisi-makale,3456.html> adresinden 26 Ocak 2019 tarihinde alınmıştır.

<sup>181</sup> Kazmaz, S. (2000). *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig: Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 18-19.

<sup>182</sup> Dilaçar, a.g.e.,145.

<sup>183</sup> Yuvalı, a.g.m.,

devamlılığı için bir mecburiyet olarak kabul edilmektedir.<sup>184</sup> Hükümdar, devletin önderi ve egemenliğin temsilcisi durumundaydı. Gerek tüm devlet örgütünün başı, gerek toplumun lideri konumundaydı. O, sadece bugünden değil ayrıca devletin ve toplumun istikbalinden de mesuldü. Bundan dolayıdır ki onun vazifesi son derece ağırdı. Bu ağır vazifenin üstesinden de sadece; iyi bir eğitim ve öğrenim almış, yetenekli, akıllı, bilgili ve deneyimli kişiler gelebilirdi. Bu sebeple de Türk hükümdarının bazı yüksek niteliklere sahip olması gerekirdi.<sup>185</sup>

Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig’de; idarecilerin yani geçmişin hükümdar, kral veya beyleri ile bugünün ve ilerideki devlet ve hükümet başkanlarının özelliklerini şöyle sıralamıştır.<sup>186</sup>

- Akıllı ve Bilgili Olmak
- Adil olmak
- Doğru kanunları koymak ve halkın refahını artırmak
- Alçak gönüllü olmak
- Cesaret Sahibi Olmak
- Siyaset sahibi olmak
- Erdemli Olmak
- Dürüst Olmak
- Zeki ve Uyanık Olmak
- Sabırlı ve Kararlı Olmak
- Cömert Olmak, Açgözlü Olmamak
- Merhametli Olmak
- İnatçı Olmamak
- Tatlı Dilli ve Güler Yüzlü Olmak

Yusuf Has Hâcib eserinde bizlere Türk-İslam devletinin dünya anlayışını gözler önüne sermektedir. Genel olarak Kutadgu Bilig incelemelerinde, Yusuf Has Hâcib’in karakterlerine hükümdar-vezir biçiminde bir ayırım yapılması sebebiyle, belli bir hiyerarşik düzenin varlığı aranmıştır. Töre (kanun), kut ve akıl kavramları yalnızca astlık ve üstlük ilişkisi içerisinde tetkik edilmiştir. Fakat Kutadgu Bilig özenli bir biçimde okunduğunda

<sup>184</sup> Önler, Z. (2004). “Kutadgu Bilig Üzerine Notlar”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, (Cilt 14), İstanbul, 84.

<sup>185</sup> Koca, S. (2002). “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”. *Türkler*. (Cilt 2), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 829.

<sup>186</sup> Açık, T. (2016). Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, 6(1), 428-430.

Yusuf'un oluşturduğu bütün karakterler ile bunların yansıttığı değerlerin ve vurguladığı devlet özelliklerinin birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Misal olarak, töreye bağlı kalmadan insan kut alamaz; hukuk devleti olunmadan sosyal devlet olunamaz. Ayrıca, haklarının verilmediği bir kişi de, devletin değerleri ile barışık yaşayamaz; kısacası, sosyal devlet olunmadan hukuk devletinin temelleri sağlam temeller üzerine oturtulamaz.<sup>187</sup>

Yusuf Has Hâcib'e göre devlet doğruluktan şaşmamalı ve hizmetlerini halk için yapmalıdır. Belli zümrelerin değil, halkın geneline hizmet vermeli, hizmetleriyle halkı bolluk ve rahatlık içinde yaşatarak mutluluğa kavuşturmalıdır. Yoksulların durumu düzeltilmeli, dul ve yetimler himaye edilmelidir. Devlet hizmetinde çalışanların emeklerinin karşılığı hiç zaman yitirmeden kendilerine verilmelidir. Toplumdaki politik kurum ve ilkelerin yasaya uygunluğunu sağlamak amacıyla sosyal devlet anlayışı içerisinde toplumsal refah ve toplumsal düzen arasındaki bağ tanımlanarak<sup>188</sup> zenginlerin yükünün orta hallilere, orta hallilerin yükünün de yoksullara yüklenmemesi gerektiği ifade edilmektedir.<sup>189</sup> Yani Yusuf Has Hâcib devleti halka hizmet götürmekle sorumlu bir kuruluş şeklinde tarif etmektedir.

Eser, topluma, insanlara huzur ve saadet getirecek hizmet devletin unsurlarını ortaya koymaktadır. Eserde idarecilerin korunmasından, egemenliğin gereklerine, devletin birlik ve bütünlüğüne zarar verebilecek tehlikelere karşı alınacak önlemler ele alınmıştır. Politik bakımdan hâkim bir devlet anlayışı dâhilinde idare edilenlerin hakları devletin en temel ilkesi olarak kabul edilmiş ve devletin varlık sebebinin yurttaşları için bir yaşam alanı oluşturmak olduğu kabul edilmiştir. Kutadgu Bilig temel olarak bilginin ve aklın üstünlüğü üzerine kurgulanmıştır. Faydalı yasaları sadece bilgili insanın yapabileceği ve bunu akıl aracılığıyla tatbik edeceği dile getirilmiştir. Betimlenen bilginin temel niteliği ise olayların neticelerini önceden tahmin etmeye dayanmaktadır. Buna göre; bilgi ve bilim akla yol göstermektedir. Bu açıdan eser bilgili bir toplumun oluşturulmasına hizmet etme çabası içindedir. Kanunlar, idare edenler ve idare edilenler arasındaki ilişkileri ele alması açısından da sosyolojik bir çalışma özelliği taşımaktadır. Sonuç itibarıyla, Kutadgu Bilig sağlam ve mesut bir toplum düzenine sahip olunabilmesi amacıyla devlet idaresinde nelerin göz önünde

---

<sup>187</sup> Doğan, N. (2002a). "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-I", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 130-131.

<sup>188</sup> Doğan, N. (2002b) "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-II", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 78-83.

<sup>189</sup> Çavuşoğlu, A. (2012). Kutadgu Bilig'in Üç Boyutu ve Toplum Sınıflandırması. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4(13), 93.

bulundurulması gerektiği üzerinde durmaktadır. Devlet idaresinde görev yapacak kişilerin vazifeleri ve özellikleri belirlenerek siyasal ve sosyolojik bakımdan bir toplum ve devlet anlayışı oluşturulmaya çalışılmaktadır. En yüksek iyi olan “Kut” a erişmenin akıl, bilgi, anlayış, doğruluk, hoşgörü, adalet, iyilik gibi erdemlerle olanaklı olacağı dile getirilmekte ve bu erdemler ile beraber devleti teşkil eden cemiyetlerin mutluluk yolunda refaha kavuşacakları savunulmaktadır.<sup>190</sup>

#### 4.2. Kutadgu Bilig’de Adalet Anlayışı

Kutadgu Bilig, Türk devlet anlayışının esasını teşkil eden “kut” ve “töre” anlayışını anlatmaktadır. Eser, haktan ve devlet idaresinin özelliklerinden söz etmesi ve saadet arayışını dile getirmesi nedeniyle diğer ulusların eserlerinden ve anelerinden esinlendiği ileri sürülmektedir. Ancak adaleti iktidarın bir aracı olarak görmeyip iktidarın varlık nedeni olarak görmesi ve meşru gücün kaynağı olan “kut” un adalet için var olduğunu ve usulünün de “töre” olduğunu ifade etmesi onu diğer eserlerden ayırmakta ve özgün kılmaktadır.<sup>191</sup>

Hem Orhun âbidelerine hem de Kutadgu Bilig’e baktığımızda kutun ve törenin önemi özellikle belirtilmiştir. Bu devlet ve hukuk anlayışında “törü” nün doğru bir şekilde uygulanması “adalet” i sağlar. Yusuf Has Hâcib, hükümdar Kün Toğdı ile adaleti, vezir Ay Toldı ile de kutu bağdaştırmış ve bu iki mefhumu eserin önemli öğeleri olarak almıştır.<sup>192</sup> Buradan yola çıkarak, Kutadgu Bilig’e göre Türkler XI. yüzyılda kanunu hükümdardan da üstün tutan bir adalet düşüncesine hakimdirler.<sup>193</sup>

Töre kişi özgürlüğünün teminatı idi. Türk toplumunda yaşayanların adil ve eşitlikçi törenin himayesi altında olduğu Bizans kaynaklarında görülmektedir. 448 yılında Attila nezdine giden Bizans elçilik heyetine dâhil kâtip Priskos, Hun başkentinden tesadüf ettiği bir Yunanlının şu sözlerine tesadüf etmiştir:

“Balkan savaşında (441-442) Viminacium’da (Belgrad’ın doğusunda bir kale) Hunlara esir düştüm. Şimdi bir Hun kadını ile evliyim. Çocuklarım var. Hayatımdan memnunum. Burada savaş zamanları dışında herkes hürdür: Kimse kimseyi rahatsız etmez”. Niçin memleketine dönmediği sorusuna Yunanlı şu cevabı vermiştir: “Bizans’ta harp sırasında kumandanların korkaklığı yüzünden tehlikede olan halk, barış zamanlarında

<sup>190</sup> Demirel, D. (2014). “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi”. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(1), 60-61.

<sup>191</sup> Jamal, G., Muhammet, S., a.g.e., 13.

<sup>192</sup> Büyük Türk Klasikleri, a.g.m., 133.

<sup>193</sup> Yeni Türk Ansiklopedisi (1985). *Kutadgu Bilig*, (Cilt 6), Ötüken Yayınları, 2010.

vergilerin ağırlığı, tahsildarların zulmü sebebiyle sefilane yaşamaktadır. Orada fakir ezilir, zengin ceza görmez, her şey yargıçlar ve yardımcılara verilen rüşvete bağlıdır. Bizans'ta hürriyet, kanun eşitliği yoktur.”<sup>194</sup>

Kutadgu Bilig'de açıklanan Töre'nin şu prensiplere dayandığı anlaşılıyor:

**Könilik (Adalet):** Kanunun adil olması gerekir, çünkü adalet esaslarına göre düzenlenmeyen bir kanun, üç ayaklı masanın ayaklarından birinin eksikliği gibi, yanlışlara ve haksızlıklara yol açar. O takdirde “devlet tahtı” yıkılır. Devletini korumak isteyen hükümdarlar adil kanun yapmak zorundadırlar.

**Uz'luk (İyilik, Faydalılık):** Kanun “iyi” yani topluluğun faydasına ve cemiyeti meydana getiren fertlerin yararına olmalıdır: Fert hukukunu korumayan, topluluk için elverişli olmayan bir kanun da devleti sarsmak için yeterlidir.

**Tüz'lük (Eşitlik):** Töre “oğlu ile yabancıyı ayırmadığını” ve nazarında “bey ile kulun farkı olmadığını” söylemektedir.

**Kişilik (İnsanlık):** “Kanun güneşi bütün insanlara aynı ölçüde ulaşmalı, bütün cihan aydınlanmalıdır” Zira “İnsanoğullarının aslı birdir, onları ayıran sadece bilgi dereceleridir. Kanun ne ölçüde insanlığı sararsa, o oranda halk mesut ve devlet payidar olur... Devleti mahveden iki şey vardır: Biri vazifeyi ihmal, diğeri insanlara zulüm! (b.2024)<sup>195</sup>

Kanunu tatbik eden hükümdarlar, her zaman aynı şekilde ve aynı kudretle adaleti yerine getiremedikleri zaman, “adalet”e hor bakılır ve zayıflık gösterilirse kut'un nuru yok olur ve dünya karanlık içerisinde kalır.<sup>196</sup>

İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türk toplumunda politik ve sosyal anlamda birçok değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Eserin amacı, bir yandan 11. asırda Türklerin ahlâk, hukuk ve devlet yönetimine dair klasik görüşlerini ve o dönemdeki hukuk örgütünü bir kitapta toplayarak bu klasik görüşlerin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak; diğer yandan Hükümdar ve öteki devlet adamlarına bu klasik görüşleri benimsetmektir.<sup>197</sup>

Kutadgu Bilig, Müslümanlığı kitleler halinde benimseyen; yepyeni bir kültür ve medeniyet içerisine dahil olan bir milletin, altüst olan eski değer yargılarını bizlere

---

<sup>194</sup> Kafesoğlu, İ. (2002). “*Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*”. Türkler Ansiklopedisi, (Cilt 5), Ankara, 169.

<sup>195</sup>Kafesoğlu, a.g.m., 168.

<sup>196</sup>Yeni Türk Ansiklopedisi, a.g.m.,2011.

<sup>197</sup> Arsal, a.g.m., 659.

yansıtması açısından önemlidir.<sup>198</sup> Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig’de devlet ve örgütü ile alakalı konuların açıklandığını ve bunların adalet, devlet, akıl ve kanaat kavramları üzerine inşa edildiğini ifade etmektedir.

Kutadgu Bilig’de başlıca dört karakter yer almaktadır. Bunlar: Kün-Togdı, Ay-Toldı, Öğdülmiş, Odgurmuş’tır. Bu karakterlerden her biri birkaç ahlaki nitelik, ruhî hali ya da hukuksal bir esası temsil etmektedir.<sup>199</sup> İlk karakter Kün-Togdı Bey’dir. O, (töre ve könilik) yasa ve adaleti temsil etmektedir. Eserdeki en önemli karakter olan hükümdarın adaleti temsil etmesi adalete verilen değer aynı zamanda bir göstergesidir. Hükümdara gösterilen saygı ve sevginin altında aslında adalete gösterilen sevgi ve saygı yatmaktadır.<sup>200</sup> İkincisi Ay-Toldı, o, vezirdir. Saadeti (kut) temsil etmektedir. Üçüncüsü Öğdülmiş, vezirin oğludur. Akı (ukuş) temsil etmektedir. Öğdülmiş’e göre toplumun yönetici üzerinde üç hakkı vardır: Gümüş ayarının kaliteli bir seviyede istikrarla tutulması (iktisadi istikrar); Adalet ve Töre (hukuki istikrar); Devlet içinde daimi asayiş (güvenlikte istikrar). Ancak bu suretle halkın hukukuna saygı gösterilmiş olunur. Üç şartı yerine getiren bey ise kuta kavuşur. Sonuçta, halka Töre’yi adil ve dürüst tatbik eden bir bey, könilik gününde (kıyamet?) bahtiyar olurdu 1374. b.<sup>201</sup> Öğdülmiş: Uzun il yiyeyin tise ay böğü, Törü tüz yorutgu bodunung küğü, İl artar törü birle itlür ajun, İl eksür bu küç birle buzlor ajun 2033-2034.b.

Kitabın son kahramanı Odgurmuş ise kendisini toplumdan soyutlayıp kendi başına yaşayan bir zahittir ayrıca vezirin de kardeşidir. O akıbeti temsil etmektedir.

Türk egemenlik görüşüne göre devlet içinde hükümdarın farklı bir konumu ve vazifeleri bulunmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde Yusuf Has Hâcib eserinde, Kün Togdı’ya “köni törü” yani adil yasa unvanı vermekle, hükümdarlığın sadece iyi ve bilhassa adil yasa ile mümkün olabileceğini ifade etmektedir.<sup>202</sup>

Kün Toğdı doğru yolun yani adaletin timsalidir ve hükümdardır. Hükümdar idare ettiği insanlar üzerinde bir güneş gibi adaletli olmak zaruretindedir. Kün Toğdı doğru kanun tatbik ederek, reayaya doğru yolu göstermekle mükelleftir.<sup>203</sup>

<sup>198</sup> Arslan, M. (1987). *Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 21.

<sup>199</sup> Arsal, a.g.e., 659.

<sup>200</sup> Tekşan, K. (2012). “Türkçe dersi değerler eğitiminde Kutadgu Bilig’in kullanımı”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 3(13), 1-17.

<sup>201</sup> Başer, a.g.e., 10.

<sup>202</sup> Genç, a.g.e., 59.

<sup>203</sup> Efe, K. (2006). *Kutadgu Bilig “Mutluluk Bilgisi” Yusuf Has Hacib*, Ankara: Genç Yayıncılık, 20.

Türk hükümdarlarının sorumlu tutulduğu vazifelerin başında, iyi yasalar yapmak ve yasaları hakkaniyet ile yürütmek gelmektedir. Hükümdar yurttaşlarını, törü (töre) hükümleri gereğince ve hakkaniyetli bir biçimde yönetmekle mükellef idi.<sup>204</sup> Adalet, töre'nin en fazla önem verdiği değerlerin başında gelmekteydi.<sup>205</sup> Fakat Türk devlet anlayışında töre, yargıları hiçbir biçimde değişmeyecek kalıplar değildi. Bir toplumsal ve hukuki normlar toplamı olarak töre, yeniliklere açıktı. Hükümdar yerine ve koşullara göre meclisinde onayını almak şartıyla, töreye yeni yargılar getirebiliyorlardı. Aynı zamanda törenin asla değiştirilemez ilkeleri bulunmaktaydı. Bunlar: Adalet (könilik), uzluk (iyilik), eşitlik (tüzlük) ve kişilik (insanlık) biçiminde ifade edilmekteydi.<sup>206</sup>

Yûsuf Has Hâcib'in Türk fikir hayatının ve siyaset görüşünün en önemli eserlerinden biri sayılan Kutadgu Bilig'de adaletli olmanın bir hükümdarda olması gereken en önemli erdem olduğunu, adalet kavramının hükümdar karakterinde hayat bulmasından da anlaşılmaktadır. Kutadgu Bilig'de devletin esasını adaletin oluşturduğu şöyle anlatılmaktadır. Hükümdar olan Kün Togdı üçayağı birbirine bağlanmış bir gümüş taht üzerine oturmuştu ve avucunda kocaman bir bıçak tutmaktadır. Solunda acı bir ot ve sağında ise şeker vardır. Bunların nedenini soran Veziri Ay Toldı'ya hükümdar şöyle yanıt vermektedir:

“İşte bak, ben hak ve yasayım. Yasanın nitelikleri bunlardır, dikkat et. Bak bu üzerinde oturduğum tahtın üç ayağı bulunmaktadır; ey gönlümü doyuran. Üç ayak üzerinde olan hiçbir yana eğilmez; her üçü düz oldukça taht tehlikeye düşmez. Şayet üç ayakta biri yana meylerse, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan kayıp düşer. Bak, benim yaratılışım da yana eğilmez, doğrudur, şayet doğru eğilirse kıyamet kopar. Ben işleri doğruluk ile yoluna koyarım, insanları bey veya kul şeklinde ayrıma tabi tutmam. Ey becerikli insan, elimde tuttuğum bu bıçak biçen ve kesen bir araçtır. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan insanın işini uzatmam. Şekere gelince, o zulme maruz kalarak, bana gelen ve adaleti bende arayan kimse içindir. O insan huzurumdan şeker gibi tatlı ayrılır, sevinir ve yüzü güler. Zehir gibi acı olan bu Hind Otunu ise güç kullanarak başkalarının hakkını ele geçiren ve doğruluktan ayrılmış insanlar içer. Bunlar kavgaya tutuşup bana gelirler ve ben hüküm verince bakarsın, acı Hind ilacı içmiş gibi, yüzlerini buruştururlar. Benim bu katılığım, kaşlarımın bu çatıklığı ve asık suratım bana gelen zulmeden kimseler içindir. İster erkek evladım, ister yakınım veya akrabam olsun, ister yolcu, geçici, ister misafir olsun. Yasa karşısında benim için bunların hepsi aynıdır; hüküm verirken, hiç biri beni farklı bulmaz. Beyliğimin esası doğruluktur.”

Kutadgu Bilig'de hukuk devleti anlayışı 9. ve 22. bölümler içerisinde değerlendirilmiş, 18. bölümde ceza ve ödüllendirme konularına değinerek desteklenmiş ve

<sup>204</sup> Genç, a.g.e., 59.

<sup>205</sup> Başer, S. (1990). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 4.

<sup>206</sup> Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*, 16. Basım İstanbul, Ötüken, 247.

72. bölümde töreleştirilmiştir. Konuyu derinleştirecek olursak, adalet kavramı 9. bölüm iyi ve kötünün birbiriyle mücadelesi şeklinde geçmektedir. Yaşamını kötülük yaparak idame ettirenler er ya da geç cezalarını bulacaklardır ve sonucunda adalete hesap vereceklerdir. Sosyal düzenin bu şekilde devam etmesi için devlete düşen vazife, adalet düzeninin işletilmesi ve kötülerin mütemadiyen göz altında tutulmasıdır.

Adalet ile ilgili devlete düşen bir başka vazife adaletin gerçekleşmesinde izlenecek yol ve yöntemlerdir. Bilhassa 18. bölümde bu konuya değinilmektedir. Bu bölümde hükümdarın “bıçak”, “şeker” ve “acı ot”tan oluşan bir üç ayaklı taht üzerinde oturduğundan bahsedilmektedir. Tahtın bıçaktan oluşan kısmı işlerin net olarak ve zamanında bitirilmesi, hiçbir şüpheye mahal vermeden uygulanması gerektiğini anlatır. Şeker, haklı olanın haksız olandan ayrıldığı ve her zaman haklı olanın hakkını aldığı bir düşünce tarzını gösterir. Acı ota baktığımızda ise, yalan, zorbalık ve hile ile sosyal hukuk nizamını bozanlara verilecek cezayı temsil eder.<sup>207</sup> Bu durumda eşitlik ve toplumsal düzen sağlanmış olur. Kısaca tahtın bu üç ayağı, iyilik, doğruluk ve adaleti temsil etmektedir.<sup>208</sup>

Bombaci Kutadgu Bilig ile ilgili bilgiler verirken hükümdarın elindeki bıçak ile Grek adalet simgesi olan kılıç arasında bir benzerlikten bahsetmekte, hükümdarın oturduğu üç ayaklı taht ile de Themis’in ayaklı iskemlesi arasında bir bağ kurmaktadır.<sup>209</sup>

Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hâcib her şeyden evvel kadir ve tek olan Tanrı’nın geldiğinden bahsetmektedir. Ayrıca mahlûkların rabbi herkesin rızkını hazırlamış ve herkese saymadan rızkını vermekte ve bütün var ettiklerini aç bırakmadığını, hepsini yedirip içirdiğini vurgulamaktadır.<sup>210</sup> Bu durum da bize Allah’ın bütün yarattıklarına karşı eşit ve adaletli yaklaşımını göstermektedir.

Kutadgu Bilig’de adalet kavramı ile ilgili olarak hükümdarlığın esasının adalet olduğu, hükümdarın sultanlığının bedelini tebaasına karşı hakkaniyetli bir biçimde davranarak ödemesi gerektiği, hükümdarda adaleti sağlama erdeminin olması gerektiği, halka eziyet etmenin mülkü ve devleti parçalayabileceği, kanun ve töreye riayet etme yükümlülüğü gibi konular vurgulanmaktadır.<sup>211</sup>

<sup>207</sup>Caner, C. (2002). *Kutadgu Bilig’de Türk Yönetim Felsefesi*, Türk Dünyası Araştırmaları, (137), 141-142.

<sup>208</sup>Kavuncu, M. (2000). *Kutadgu Bilig’de Toplum Felsefesi*, Türk Kültürü, XXXVIII (444), 234.

<sup>209</sup>Hassan, a.g.e., 310-311.

<sup>210</sup>Hâcib, Y. H. (1998). *Kutadgu Bilig*.(7. Baskı), (R. R. Arat, Çev.), Ankara: T.T.K, 2.

<sup>211</sup> Arslan, a.g.e.,27.



Hükümdar'ın erdemli olmasından beklenen amaç devlet ve toplum düzeninin korunmasıdır. Devletin temelini adalet teşkil etmektedir. Adalet en yüksek değer ve prensiptir. Devlet de bu dünyadaki adaleti sağlamak için vardır. Bu nedenle Türk fikir yapısında ulu olarak kabul edilen erdem “eşitlik” değil “adalet” olmuştur.<sup>212</sup>

Kutadgu Bilig’de hükümdara saltanatının uzun sürmesi için bir kaç işi yapması, bir kaç şeyi ise bırakması gerektiğinden bahseder. Yapması gereken işler; hükümdarın adaletle iş görmesi ve buna gayret sarf etmesi, hiçbir zaman zulüm etmemesi ve Tanrı’ya kulluk edip kapısına yüz sürmesidir. Bırakması gereken işler ise; gafil olmaması, dikkatli ve uyanık olmasıdır ki kendisine başkasının yüzünden herhangi bir suç isnat edilmesin. Ayrıca heves ve öfke anında hiçbir iş yapmaması, her iki durumda da dişini sıkması ve sabretmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Şayet hükümdar bu hususlara dikkat ederse ve riayet gösterirse memleket gözetilmiş olur ve hükümdarın saltanatı uzun sürer.<sup>213</sup>

Bunun yanında Kutadgu Bilig’de hükümdarların reaya üzerinde hakları olduğu gibi, halkın da aynı derecede hükümdarlar üzerinde hakları vardır. Halk hükümdarın haklarını gözetmeli ki, hükümdar da idare ettiği halkın canını ve tenini korusun.<sup>214</sup>

Kutadgu Bilig’de, hükümdarın vazifelerini yerine getirirken bazı kurallara bağlı olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda, halkı adil yasalar ile idare etmesi, idare ederken bir sınıfı diğer bir sınıf üzerinde tutması, halkın yol güvenliğinin temin edilmesi, devlet nizamının sağlanması hususunda mesuliyet alması ve bunları adalet ile ifa etmesi gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır.<sup>215</sup>

Hükümdarın en önemli vazifesi doğru töre yapmak ve adaleti tatbik etmektir. Adalet hükümdarın halkına bir ihsanı değil, yasanın hakkaniyetli ve yansız bir biçimde uygulamasıdır.<sup>216</sup> Adalet her zaman her şeyin üstünde tutularak devlet yapısının temeli olarak görülmüştür. Kutadgu Bilig’de adaleti temsil eden Kün Togdı ile akli temsil eden Ögdülmüş karakterlerinden eserin bitimine kadar bahsedilmesi devletin sürekli var olacak olan adalete ve akla dayanması gerektiğini ifade etmektedir.<sup>217</sup>

Hakimiyeti elinde bulunduran devlet adamları, kötü teâmül koymamalıdır. Zira kötü kanunlarla dünyaya hükmedilmez. Bir kimse kendi döneminde kötü kanunlar koyup

---

<sup>212</sup> Danismend, İ. H. (2006). *Türklük Meseleleri*. (3. Baskı), İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 161.

<sup>213</sup> Hâcib, a.g.e., 113.

<sup>214</sup> Hâcib, a.g.e., 5.

<sup>215</sup> Yılmaz, G. (2006). “Kutadgu Bilig’de Devlet Fikri”. *Kutadgu Bilig-Bilim Araştırmaları Dergisi*, (9), 91.

<sup>216</sup> İnalçık, a.g.e., 22.

<sup>217</sup> Yılmaz, a.g.m., 80.

uygularsa arkasında kötü bir nam bırakmış olur. Fakat iyi kanunlar vaz' edip doğru bir şekilde uygularsa, adının iyi anılmasını ve ayakta durmasını sağlamış demektir.

Hakimiyeti elinde bulunduran devlet adamları, kötü teâmül koymamalıdır. Zira kötü kanunlarla dünyaya hükmedilmez. Bir kimse kendi döneminde kötü kanunlar koyup uygularsa arkasında kötü bir nam bırakmış olur. Fakat iyi kanunlar vaz' edip doğru bir şekilde uygularsa, adının iyi anılmasını ve ayakta durmasını sağlamış demektir.<sup>218</sup>

Geleneksel İran-İslam devletlerinde görüldüğü gibi Kutadgu Bilig'de de adaletten büyük bir önemle bahsedilmektedir. Fakat Kutadgu Bilig'deki köklü Türk devlet anlayışı, İran devlet anlayışında benimsenen adalet kavramını epeyce değiştirmiştir: Adalet, hükümdarın bir bağışlama eylemi değil, kanunun adil ve tarafsız bir şekilde tatbik edilmesidir. Kutadgu Bilig'de adaleti temsil eden hükümdar şöyle demektedir: “Ben adalet ve kanunum... Benim özüm adalettir. Ben hiç tereddüt etmem. Haksız ile haklı, iğri ile doğru benim huzuruma gelseler, ben onların işlerini adalet ilkesine göre çözerim. Huzuruma gelen ister bey olsun, ister kul olsun, ben aralarında hiçbir fark gözetmem... Bir devleti idare etmek isteyen adil olmalıdır. Devletin temeli adalettir”.<sup>219</sup>

Halkı ve devleti idare etmenin aracı töre iken varılması gereken amaç adalettir. Hükümdar adil yasalar yaparak halkı adalet ile idare etmelidir. Yûsuf Has Hâcib'e göre, “yurdunda uzun bir vakit egemenliğini yürütmek isteyen hükümdar yasayı eşit tatbik etmeli ve halkı gözetmelidir”. Ayrıca yazar “hükümdar töreye riayet ederse halk da kendisinin buyruğuna uyar” demektedir. Bu sözlerle Kutadgu Bilig'de kanunların yalnızca halkı değil hükümdarı da bağladığı vurgulanmaktadır. Töre her şeyin üzerinde çağdaş manasıyla hukukun üstünlüğüne dikkat çekilmektedir. Devletin gayesinin adaleti sağlamak olarak tayin edilmesi devletin sosyal ve politik bir ahlaki temel üzerine inşa edilmesini göstermesi açısından da önemlidir.<sup>220</sup>

Sonuç itibarıyla adalet, ekonomi ve askeri vazifeleri olan hükümdar, bu görevleri yapabildiği sürece tahtta kalabilir, başarılı olamadığı zaman ise tahttan düşerdi. Çünkü Tanrı bahsetmiş olduğu hükümlerlik görevini ona layık olmayandan geri alabilirdi.<sup>221</sup>

---

<sup>218</sup> Hâcib, a.g.e., 114.

<sup>219</sup> Arslan, a.g.e., 84-85.

<sup>220</sup> Arslan, a.g.e., 26.

<sup>221</sup> Öz, Ş. (2011). “Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hakimiyeti Düşüncesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(1), 29.

Kutadgu Bilig’de kanunun su gibi olduğundan, zulmün ise bir ateş gibi her şeyi mahvedeceğinden bahsedilmektedir. Kanun doğru tatbik edildiğinde dünya nizama girer ve memlekette herhangi bir zorbaya rastlanmaz. Şu üç şeyin zulüm ve baskıya sebep olacağından bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi hakanın ihmalkârlığı, ikincisi reayanın başında bulunan idarecinin zayıflığı ve üçüncüsü de halkın hakkını gasp eden aç gözlülüktür. Bu üç unsurdan hiçbiri hükümdarda bulunmadığı takdirde memleketin hiçbir yerinde zorbaya rastlanmaz.<sup>222</sup>

Kutadgu Bilig’de şayet hükümdar uzun bir saltanat sürmek isterse halka adaletle muamele etmeli, buna gayret ederek hiçbir zaman zulme başvurmamalıdır. Zira kötü kanun yapanlar, daha hayattayken ölmüş sayılırlar. Yusuf Has Hâcib kötü kanunlarla dünyaya hükmedilemeyeceğinden bahsetmektedir. Bir insan kendi hükümdarlık döneminde kötü kanunları uygulamaya koymuşsa ardında kötü bir isim bırakmış demektir. Fakat iyi kanunları uyguladığı takdirde isminin ayakta kalmasını sağlamış olur.<sup>223</sup>

Yusuf Has Hâcib, halkı; zenginler, orta halliler ve fakirler olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Bu üç grubun sosyal adaleti sağlamak amacıyla birbirlerinden ayrı tutulması gerektiğini dile getirmektedir. Hükümdara hitaben, “Onlara baskı yapma; baskı yaparsan, bu ülke için yıkım olur. Bunlardan biri zenginlerdir, ey kudret sahibi insan, halk arasında güçlü olanlar bu sınıftır. Bunların ardından orta hâlli kimseler gelir; orta hâlliler zenginlerin yaptıklarını yapamazlar. Bunlardan sonra ise fakirler gelir; her şeyden evvel bunlar koruyup kollanmalıdır. Zenginlerin yükü orta hâllilere yüklenmemelidir; yoksa bu orta hâlliler bozular ve tümüyle sarsılır. Orta hâlli insanların yükünü fakirlere yüklememeli; yoksa fakir açlıktan ölür ve yok olur. Fakiri esirgersen o orta hâlli olur; orta hâlli biraz kendisini düzeltirse zengin olur. Fakirler orta hâlli olursa, orta hâlliler zenginleşir; orta hâlliler zenginleşirse ülke zengin olur. Ülke nizama girer ve halk saadete erişir; o vakit sen de çok hayır duâ alırsın” demiştir.<sup>224</sup>

Kutadgu Bilig’de halk hükümdardan adil kanun, iktisadî istikrar ve asayiş istemektedir. Bununla ilgili olarak ise şöyle söylenir: “Ey hükümdar, sen önce bunları yerine getir, sonra kendi hakkını isteyebilirsin”. “Bey, iyi kanun yap... Kanuna kendin riayet et ki, halk da sana itaat etsin”. “Bey, kudretli ol, halkı kudretli kıl, bunun için onun karnını

---

<sup>222</sup>Efe, a.g.e., 155-156.

<sup>223</sup>Efe, a.g.e., 84.

<sup>224</sup>Arat, R. R. (1985). “Yusuf Has Hâcib”. *Kutadgu Bilig II*. Çeviri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 398-399.

doymak lazımdır". Halkı için gece gündüz çalışması gereken hükümdar bu görevleri yerine getirmez ise "kut"un Tanrı tarafından geri alınacağı fikri ile iktidardan inerdi.<sup>225</sup>

Yusuf Has Hâcib'e göre adalet ve sakinme (ihtiyat) bir ülke yönetiminin iki önemli öğesidir. Zira yasa ve adalet ile ülke toprakları genişler ve dünya nizama girer. Devletin esası adalet üzerine inşa edilmiştir. Devletin temeli adalettir. Hükümdar adil davranır ve bu doğrultuda yasa yaparsa tüm isteklerine ulaşır.<sup>226</sup> Ancak adalet yok olursa zorbalık başlar ve zulüm hemen kendisini gösterir. Bu noktada Kaşgarlı Mahmud'un ünlü eseri *Dîvânü Lugâti't-Türk*'de yer alan "zor kapıdan girerse töre bacadan çıkar"<sup>227</sup> atasözü bu durumu tam olarak ifade etmektedir.

Yusuf Has Hacıb'in *Kutadgu Bilig* eserinde üzerinde durduğu adalet bir memleketin idaresi için oldukça önemli ve elzemdir. Dünyanın nizama girmesi açısından kanun ve adalet olmazsa olmazdır.

Bu nizamı sağlayacak olan hükümdar; cesur, bin türlü fazilete sahip ve yaban eşeğini alt etmek için, arslan olması gerekir. O bunlar ile kılıç çalar ve düşmanı bertaraf eder.<sup>228</sup>

Adalet kelimesinde ki son harf olan "t" harfi ortadan kalkarsa kas anlamına gelen adale kelimesi ortaya çıkar. Bu da demek oluyor ki adalet ortadan kalktığı zaman kaba kuvvet, zorbalık ve zulüm kendisini göstermeye başlar.<sup>229</sup>

*Kutadgu Bilig*'e göre adalet erken zuhur etmelidir. Nitekim yukarıda da bahsedildiği üzere vezir Aytoldı hükümdar Kün Toğdı'yı ziyaret ettiği esnada elinde bir bıçak görür ve bunun ne olduğunu hükümdara sorar. Hükümdar ise şu cevabı verir: "Elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir alettir. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam." der.<sup>230</sup>

Adalet zaruridir. Fakat geciken adalet zulüm haline de dönebilir. Bu yüzden töre işlerin zamanında yapılmasını, hak arayan bir kimsenin hakkının hiç uzatmadan, hemen verilmesini emreder.<sup>231</sup>

---

<sup>225</sup>Kafesoğlu, a.g.e., 257.

<sup>226</sup> Genç, a.g.e.,103-107.

<sup>227</sup>Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, 21-22.

<sup>228</sup> Hâcib, a.g.e., 31.

<sup>229</sup>Özbek, S. (2017). "Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-sudûr'un Değerlendirmesi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 153.

<sup>230</sup>Doğan, N. (2002) "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-II", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 87.

<sup>231</sup>Başer, a.g.e.,137.

Ancak Hükümdar'ın devlet idaresinde tek başına hakkaniyet ile hareket etmesi ve adaletle karar vermesi kâfi değildir. Onun hizmetkârları, vazife başına getirdiği devlet görevlileri de en az kendisi kadar adil olmayı ve adaletle davranmayı ilke edinmiş insanlar olmalıdır ki kendi adaletinin değeri düşmesin. Bu devlet görevlileri hukuka uygun bir şekilde karar vererek adaletli ve açık yüreklilikle iş yapmalıdır ki hükümdarın adaleti memleketinin en uzak köşesinde bile duyulsun. Zira hükümdarın adaletini, otoritesini ve yasaların yürütülmesini vatanın her yanında sağlayacak olan bu devlet görevlileridir. Devletin ve hükümdarın varlık nedeni olan adalet, hükümdarı ve devleti her çeşit musibetten, beladan esirgeyen, halkı mutluluğa ulaştıran bir kalkan ve bir araçtır. Bu idrak ile hükümdar otoritesini sağlarken yasalara aykırı davrananlara acımasız olmalı, iyileri mükâfatlandırmalı, her zaman doğru olmalı ve adaletten kati surette ayrılmadığı gibi bu konuda da asla bir ödün vermemelidir.<sup>232</sup>

Buna istinaden beyler yanlarında iyi insanları bulundururlar ise kötü olan kişiler de işlerinde iyi ve doğru hareket etmeye mecbur kalırlar. Fakat beylerin etrafını kötüler zaptederse, memlekete ne yazık ki tamamen kötüler hakim olur. Bununla ilgili olarak Kutadgu Bilig'de beylerin beyinin ne iyi bir kanun ortaya koyduğundan, kötü için en iyi çarenin sopa ve zindan olduğundan bahsedilmektedir.<sup>233</sup>

Yusuf Has Hâcib'e göre, halkı ve devleti yönetmenin tek gayesi "adalet" olmalıdır. Hükümdar, adil kanunlarla halkı yönetmelidir. O'na göre, "ülkesinde uzun süre hüküm sürmek isteyen hükümdar, kanunu eşit uygulamalı ve halkı korumalıdır. Hükümdar, örf ve kanunlara uyarsa halk da ona itaat eder". Bu model günümüzde "hukuk devleti" olarak adlandırılmaktadır. Dilaçar, bu devlet modelini, insan haklarına saygılı ve hakları koruyucu adil bir hukuk düzeni kuran, hukuk kurallarına uygun bir şekilde davranan, tüm fiil ve işlemleri yargı denetimine bağlı olan devlet olarak tarif etmekte ve Kutadgu Bilig'i hukuk devleti modelini öneren bir eser olarak görmektedir.<sup>234</sup>

Kanunlara doğru bir şekilde uyan bir bey saadettir, onun saadetinden herkes kendisine pay alır. Adaleti ile şöhret olan bir bey varsa oraya gitmeli, zira insan onda saadetini bulur. Adaletle istinat eden yasa bu göğün direğidir, kanun bozulursa gök yerinde duramaz. Bu kanun koyan beyler bulunmasalardı Tanrı yedi kat yerin düzenini bozmuş

---

<sup>232</sup>Sarıkaya, Z. (2014). "Kutadgu Bilig'e Göre Bey'in Özellikleri". *The Journal of Academic Social Science Studies*, (30), 566-567.

<sup>233</sup>Hâcib, a.g.e., 75.

<sup>234</sup>Adalioğlu, H. H. (2009). Bir Siyasetname Olarak "Kutadgu Bilig". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 244-245.

olurdu.<sup>235</sup> 3465. beyitte adalet ile hükmeden bir beyin huzuruna çıkan, onun yüzünü gören kimse kut bulur, sevaba erişir, hatta günahlarından arındığından bahsedilmektedir. Burada anlatılmak istenen hükümdarın yüzünü görmek değil, adalete verilen önemdir. Zira 865. beyitte söylendiği üzere kut'ta yükselebilmek için insana adalet gerekirdi.<sup>236</sup>

Eserde, halkın (budan) sadece mal dağıtma (ülüş) ile zenginleştirilemeyeceği, esas ehemmiyetli olanın iyi kanunlarla (törü) halkı korumak ve ülke zenginliğini bu şekilde artırmak olduğu vurgulanmıştır. Diğer yandan mal ve hazine toplamanın nedeni, “Memleket tutmak için çok asker (köp er) ve orduya (sü); bu askeri beslemek için ise çok mal ve servete ihtiyaç vardır” şeklinde açıklanmıştır.<sup>237</sup>

Türk devlet geleneğine baktığımız zaman, adaletin değişmez bir töre veya kanunla bîtaraf bir şekilde uygulanması olduğunu görürüz. Kutadgu Bilig'de de adalet dairesi şöyle anlatılmaktadır: “Memleket tutmak için çok asker ve ordu, bu askeri besleyebilmek için de çok mal ve büyük servete ihtiyaç vardır. Bu malın elde edilebilmesi halkın zengin olmasına bağlıdır. Halkın zengin olması da doğru yasalarla gerçekleşir. Bunlardan birinin ihmal edilmesiyle memleket nizamı bozulur ve beylik çözülmeye yüz tutar”.<sup>238</sup>

Yusuf Has Hâcib eserinde, siyaset icra ederken hükümdarın kendi menfaatlerini düşünmemesi ve bunun da insaniyet ile birlikte olduğu vakit çok daha güzel olacağından bahsetmektedir.<sup>239</sup>

Esere göre eğer beg tedbirli ise memleketini muhafaza edip düşmana boyun eğdirebilir. Bunun yanında doğru kanunlar koymalıdır ülkesini tanzim edip gününü aydınlatabilsin. Buna karşılık begliği bozan, memlekete zarar veren ve ülkeyi düşman işgaline açık hale getiren şeyler ihmalkârlık/gaflet (usallık) ve zulüm (küç) olarak gösterilmektedir. Beg bu iki şeyle kendi begliğini bozar, eğri yola girer doğru yoldan şaşar ve memleketini harap eder.<sup>240</sup>

---

<sup>235</sup> Hâcib, a.g.e., 253.

<sup>236</sup> Başer, a.g.e., 90-91.

<sup>237</sup> Göksu, E. (2009). “Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 269-278.

<sup>238</sup> Taneri, A. (2004). *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, 3. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 339.

<sup>239</sup> Hâcib, a.g.e., 40.

<sup>240</sup> Göksu, a.g.e., 269-278.

Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig adlı eserinde hükümdarların, yani iktidar sahiplerinin tahtta kalma sürelerini devlete ve dine değil, adalet ve hikmete dayandırdıkları zaman ömürlerinin daha uzun olabileceğinden bahsetmektedir.<sup>241</sup>

Hükümdar dürüst hareket ederse, beylik ululuk çok iyi bir şeydir, fakat bundan daha iyi olan kanundur ve onu doğru uygulamak gerekmektedir. Bey ne denli iyi ve doğru hareket ederse halk da o kadar mesut bir devir ve hayat yaşar.<sup>242</sup>

Hükümdarın doğru bir şekilde tatbik etmiş olduğu kanun hangi memlekete erişirse, o memleket kayalık ve taşlık olsa dahi her zaman nizama girer.<sup>243</sup>

Yusuf Has Hâcib'e göre hükümdarın beğenmediği şeylerden biri yalan, ondan sonra ikincisi ise zulümdür.<sup>244</sup> Bu iki durumun hükümdar için en başta gelmesinin en önemli sebeplerinden biri doğruluk diğeri ise adalettir. Yalan üzerine inşa edilen kanunlar beraberinde zulüm, baskı ve zorbalık getirir. Fakat doğru kanunlar uygulandığı takdirde ise, bey de reaya da mutlu bir ömür geçirirler.

Hareketi doğru olan insan her iki dünyayı da kazanmış demektir. İnsan gününün mutlu ve mesut geçmesini isterse bunu doğrulukta aramalıdır. Mutlaka zengin olmak isteyen biri, bilinmelidir ki, asıl zenginler kısmeti doğrulukta bulmuşlardır.<sup>245</sup> Bundan mütevellit kanunların doğru bir şekilde uygulanması gerekir ki adalet yerini bulsun.

Diğer yandan devletin cebri kuvvetini temsil eden ordu kumandanı “kılıç”, idari kuvveti temsil eden vezir ise “kalem” olarak nitelendirilerek memleket düzeni ve dizginin bunların elinde bulunduğu, bu iki “uluğluk atı”nın el ele vererek memlekete önemli yararlar sağlayacakları belirtilmiştir.

Bununla beraber savaşın memleket nizamı için tek başına yeterli olmadığına dikkat çekilmiş ve memleketin düzeni ve begliğin devamı için kanunun ve adaletli yönetimin şart olduğu, kötülere haşmet ve siyaset uygulanırken iyilere daima saygıyla muamele edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu cümleden olmak üzere kanun ve adaletli yönetim, yaklaşanı yakan bir ateşe benzetilen zulmü (küç) söndürecek su olarak nitelendirilmiş ve begin

---

<sup>241</sup>Atalay, a.g.m., 863.

<sup>242</sup>Hâcib, a.g.e., 43.

<sup>243</sup>Hâcib, a.g.e., 71.

<sup>244</sup>Hâcib, a.g.e., 72.

<sup>245</sup>Hâcib, a.g.e., 103.

hâkimiyetinin devam etmesi, ülkenin genişletilmesi ve düzenin sağlanması, kanunların doğru tatbik edilmesine bağlanmıştır.<sup>246</sup>

Bu bağlamda Kutadgu Bilig, Türk kültürünün eksik yanlarından olduğu, adeta bir fikir birliği halinde ileri süregelen adalet ve kanun konularını aydınlatmak bakımından elimizde mevcut belki en kıymetli ve önemli bir kaynak durumundadır.<sup>247</sup>

Bir devletin temeli adalete dayanmaktadır. Adaletin yoksun olduğu bir yönetim anlayışında o devletin er ya da geç çözülmeye gitmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Nitekim Kuran'da da adil olmakla ilgili bir çok ayet vardır. Bu durumda bize Allah'ın adalete verdiği önemi göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bütün bu bilgileri göz önünde bulundurduğumuzda Kutadgu Bilig'de adaletle ilgili hususların ne kadar önem arz ettiğini anlayabiliriz.

### 4.3. Siyasetname ve Devlet Yönetimi Anlayışı

Devletin var olması, toplum için kamu nizamını sağlamak, birlik ve beraberlik içerisinde yaşamak açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu sebepten dolayı devlet, tarihin ilk zamanlarından beri bütün toplumlar için vazgeçilmez bir öge olmuştur.<sup>248</sup>

Toplumsal düzeni sağlamak için devletin teşkilatlanması büyük bir önem taşır. Bu sebepten dolayı hangi dönemde olursa olsun, toplumlar kendilerini yönetecek, kanunlar koyacak bir idareci seçmek zorunda kalmışlardır.<sup>249</sup>

Türk hükümdarlarına halkı yönetme hakkının Tanrı tarafından verildiği bilinmektedir.<sup>250</sup> Buradan da anlaşıldığı üzere, Türk hükümdarları, reayayı idare etme hususunda yüksek otorite kabul edilen Tanrı katında sorumlu tutulmaktadır. Bu devlet telakkisine göre, insan ırkları ve memleketler arasında hiçbir ayırım yapılmamış, neticede bütün dünyayı yönetme yetkisi Türk hükümdarlarına verilmiştir.<sup>251</sup>

---

<sup>246</sup> Göksu, a.g.e., 269.

<sup>247</sup> Kafesoğlu, a.g.m., 163.

<sup>248</sup> Menekşe, Ö. (2005). "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(3), 194.

<sup>249</sup> Özbek, S. (2009). "Zübdetü Keşfü'l-Memâlik'de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 83.

<sup>250</sup> Donuk, A. (1979-1980). "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (10-11), 49.

<sup>251</sup> Göde, a.g.m., 165.



Reayayı yönetme hakkı Tanrı tarafından verilen Türk hükümdarlarının, ülke ve topraklarını koruyup refaha ulaştırması için yerine getirmesi gereken görevlerinin yanı sıra bazı üstün özelliklere de sahip olması gerekmektedir.<sup>252</sup>

Nizâmü'l-Mülk'ün kaleme almış olduğu siyasetname isimli eserde de bu hakimiyet telakkisinin Tanrı tarafından verildiğine dair izler görmekteyiz. Misal verecek olursak Nizâmü'l-Mülk eserinde şöyle der: "Bil ki, Yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve medhe değer hünerlerle süsler insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Allah'ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder, fesad, karışıklık ve fitne kapısını ona kapattırır; onun heybet ve haşmetini Allah'ın kullarının gönüllerinde ve gözlerinde yerleştirir."<sup>253</sup>

Nizâmü'l-Mülk Melikşah'a ithafen halkı yönetmek gibi mühim bir işi kimseye bırakmamak, halkın işinden habersiz olmamak, elinden geldiği kadar halkın durumunu gizli veya açık bir şekilde sormak, zalimlerin zulmünü ortadan kaldırmak gerektiğini eserinde vurgulamaktadır. Böylece devleti uzun ömürlü olur ve kıyamete kadar halkın hayır duası onun ruhuna erişir.<sup>254</sup>

Ayrıca Nizâmü'l-Mülk padişahların haftada iki kere Mezalime oturmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Padişahların, reyanın sözünü bizzat kendi kulağıyla dinlemesi gerektiğine, adalet dağıtması, haklıyı haksızdan ayırması gerektiğine dikkat çekmektedir. Böylece reyanın haftada iki kere huzuruna çıkardığı ve onların şikayetlerini dinlediği haberi memlekette yayılınca, hiç kimse cezalandırma korkusu yüzünden zulüm yapmaya cesaret edemez.<sup>255</sup>

Nizâmü'l-Mülk eserinde hükümdarda bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamıştır: "Hükümdar toplumun hak ve hukukunu gözetmeli, halkını hiçbir surette mağdur etmemeli, dini hükümlerden asla taviz vermemeli, ilim sahibi kişilere saygıda kusur etmemelidir." Nizâmü'l-Mülk eserinde tek bir yaptırım gücü olan manevi güce özellikle vurgu yapar ve yönetenleri, Allah'ın tasvip etmeyeceği davranışlarda bulunmamaları

---

<sup>252</sup>Donuk, A. (1987). "Kutadgu Bilig'de "Dünya Hükümdarı" Olma Düşüncesi". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1(12), 52.

<sup>253</sup>Köymen, a.g.e., 11.

<sup>254</sup>Köymen, a.g.e., 17.

<sup>255</sup>Köymen, a.g.e., 18.

gerektiğini belirtir ve aksi bir durumda hakimiyetlerinin ellerinden alınabileceğini zikreder.<sup>256</sup>

Nizâmü'l-Mülk'e göre mülk üzerinde yaşayan reaya sultana karşı itaat etmekle yükümlüdür. Bunlardan emniyet ve refahın değerini bilmeyip kötü düşünce besleyen, nimetin hakkını bilmeyen, itaatsizlik eden, haddini aşan kimselere sultan, suçları nispetinde muamele etmelidir. Zira reayada şeriati inkar etme ve küçük görme gibi bir takım durumlar ortaya çıkar ve bunlar cezalandırılmazsa o isyanın uğursuzluğu ile Allah'ın öfkesi ve gazabı her yana yayılır. Bu durumda da Allah iş başında bulunan halkını adaletle yöneten hükümdarı da iş başından giderir. Bu da halk arasında bir çekişmenin ortaya çıkmasına sebep olur.<sup>257</sup>

Nizâmü'l-Mülk toplumda huzur ve refahın sağlanması için, devlet idaresinde temiz bir yönetim anlayışını ortaya koymakta ve herkesi sarmalayan bir adaletin olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Nizâmü'l-Mülk adaletin gerçekleşmesini şuna bağlar: "Padişah Allah'ın nimetini tanır, Allah kendisinden razı olur. Hakk'ın rızasında, halkı ile birlik olma, adaletin yayılma ihsanı vardır." Zira eserinde, "Melik inkâr ve küfür ile ayakta kalabilirse de zulüm ile ayakta kalmaz" demektedir.<sup>258</sup>

Nizâmü'l-Mülk'ün adalete verdiği önemi kadıların konumuna özellikle dikkat çekmesinden anlayabiliriz. Hükümdar adaletli ve vicdan sahibi olduğu takdirde halk her daim huzurlu olur. Memleketin huzurunu, reayanın mutluluğunu, sağlam prensiplerle oluşturulmuş bir devlet ve hukuk sistemine bağlamaktadır.<sup>259</sup>

Hükümdar devlet yönetiminde, Allah'ın emirlerine riayet ederek, halkının mutluluğu ve huzuru için çaba sarf etmeli, birtakım görevlere getirdiği kişileri kontrol altında tutmalı ve adalet çerçevesi içerisinde yönetimi sağlamalıdır.

Neticede Siyasetname'de devlet yönetimi ile ilgili hükümdara ömrü boyunca gerekli olan bütün bilgiler en ince ayrıntılarıyla verilmiş ve devletin devamlılığı sağlanmak istenmiştir.<sup>260</sup>

---

<sup>256</sup>Menekşe, a.g.m., 201-202.

<sup>257</sup>Ertuğrul, a.g.m., 274.

<sup>258</sup>Menekşe, a.g.m., 206-207.

<sup>259</sup>Türk, H. B. (2012). *Çoban ve Kral Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*. (Birinci Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 127.

<sup>260</sup>Uydu, M. (2009). *Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ile Nizamü'l-mülk'ün Siyasetname'sinin Karşılaştırılması*, Türk Kültürü, XXX (351), 436.

#### 4.4. Siyâsetnâme’de Adalet Anlayışı

Nizâmü’l-Mülk, “Siyâsetnâme” isimli eseri ile devlet yönetimi ile ilgili kuralları önemli başlıklar halinde oluşturmuş ve bu kuralların daha anlaşılır olabilmesi adına daha önceki devletlerin, devlet yönetimi ile ilgili misallerine eserinde yer vermiştir. Bu sebepten dolayı Nizâmü’l-Mülk’ün yazmış olduğu bu eserin değeri bir kat daha artmıştır. Türk medeniyeti tarihi ve devletler hukuku ile ilgili mevzularda önemli bilgiler vermesi, İslam dünyasının o dönemde hangi seviyeye ulaştığını göstermesi bakımından da çok önemlidir. Bundan mütevellit yazmış olduğu eser gerek dönemin devlet adamlarının gerekse ilim adamlarının dikkatini çekmiş ve istifade etmişlerdir.<sup>261</sup>

Siyasetnameler, devrin hükümdar ve devlet adamlarına pratik önerilerde bulunmak ve adil bir devlet idaresi oluşturmalarını sağlamak maksadıyla kaleme alınmış içinde politik, ahlakî ve dinî söylemler barındıran eserlerdir. Siyasetnameler çoğunlukla devlet başkanları için yazılmış eserlerdir. Ayrıca, devlet görevlileri (vezir, vali) için yazılmış olanları olmakla birlikte; siyaset sanatı, din, ahlak, görgü kuralları gibi konularda yazılmış olanları da bulunmaktadır.<sup>262</sup>

Tarih süresince insanların karşı karşıya kaldığı tüm baskılar, zorbalıklar, zulümler ve haksızlıklar, adalet kavramının kötüye kullanılmasından ötürü kaynaklanmıştır. Adaletin egemen olduğu memleketlerde huzur ve refah hüküm sürmüştür, bilim ve kültür gelişmiştir. Bundan dolayı Siyasetnâmelerde üzerinde ısrarla durulan adalet kavramı, hükümdarların en önemli erdemi olarak kabul edilmiştir. Türk devlet zihniyeti adalet kavramını yurttaşlarının bir hakkı olarak kabul etmiş ve aynen yurttaşlarının doyurulup giydirilmesi gibi, iyi yasalar yaparak adaletli davranmayı da devletin varlık felsefesi olarak benimsemiştir. Adalet kavramı Siyasetnâmelerde adalet dairesi olarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Buna göre; hükümdar hakka ve hukuka uygun davranırsa, reaya huzurlu ve mutlu olacaktır. Halk huzurlu olursa köylü toprağında, esnaf dükkânında kısacası insanlar işlerinde mutluluk içerisinde çalışacak ve buna paralel olarak da randıman artacaktır. Randımanın artması ile birlikte devletin vergi gelirleri de artacak, hazine dolacaktır. Devlet de bu dolu olan hazine ile dönemin en son teknolojisine sahip bir ordu kuracaktır. Kuvvetli ve son teknoloji ile donatılmış ordu ise haktan ve hukuktan ayrılmayan hükümdar için ülkeler fethedecektir.<sup>263</sup>

<sup>261</sup>Şimşir, a.g.m., 70-71.

<sup>262</sup> Adalıoğlu, H. H. (2004). “Siyasetnâmeler’in Klasik Kaynakları”, 3.

<sup>263</sup>Özbek, S. (2007). “Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü’s-sudür’un Değerlendirmesi”, 153.

Siyasetnâmelerde devlet idaresinin esas prensipleri, hükümdarın sahip olması gereken başlıca vasıflar, memleket idaresinde özen gösterilmesi veya yapılmaması gereken konular, devlet görevlilerinin atama ve kontrolleri, maliye, ordu ve ülkeler arası münasebetlerde riayet edilmesi gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve tebaasına karşı olan mesuliyetleri ile devletin varlığını sürdürmesinin temel koşulları üzerinde durulmaktadır.<sup>264</sup>

Siyasetname kaleme alındığı devirlerin politik ortamını fazlasıyla tasvir etmiş bir eserdir. Nizâmü'l-Mülk, içinde yaşadıkları devrin şartlarını çok iyi tetkik etmiş ve bu tetkikleri eserine yansıtmıştır. 29 yıl süresince Büyük Selçuklu Devleti'nde vezir olarak vazife icra etmiş olan Nizâmü'l-Mülk, Selçukluların en görkemli senelerine şahitlik etmiştir. Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetname'yi kaleme aldığı senelerde, Büyük Selçuklu Devleti hudutlarını büyük bir hızla genişletiyordu. Federatif bir devlet düzeni şeklinde, pek çok devletin tek bir merkezden idare edilmesi esasına dayandırılmış bir devletler topluluğu olan Selçuklular, idaresi altında değişik soylardan gelmiş olan halkları barındırmaktaydı. Değişik soylardan ve kültürlerden gelmiş olan bu halkların başarılı bir biçimde idare edilebilmesi için hükümdarın sahip olması gereken erdem in adaletli olmak olduğunu belirten Nizâmü'l-Mülk, bunu tüm eserde vurgulamıştır.<sup>265</sup>

Nizâmü'l-Mülk yazmış olduğu eserde dönemin siyasî görüşünü yansıtarak, devlet mefhumu üzerinde durmuştur. Devletin varlık amacını, etkili yönetim şeklini, sosyal düzenin sağlanması amacıyla, devletin başında bulunan idarecide olması gereken temel vasıfları, kamu düzeni ve adaleti ortaya koymuş ve yansıtmış olduğu bu görüşler kendisinden sonra yapılacak olan çalışmalara ışık tutmuştur.<sup>266</sup>

Siyasetname'de egemen olan genel fikir adalettir. İkinci fasılda “Saltanat küfür ile devam bulur; amma gaddarlıkla paydar kalmaz” (s. 15) ifadesi ile adalet kavramına vurgu yapılmıştır. Nizâmü'l-Mülk, hükümdarlığa en fazla yakışan kişinin kalbinde adalet taşıyan kişi olduğunu dile getirmiştir (s. 64). Bununla birlikte yazar, “Şu durumda dünyanın efendisi (Allah mülkünü ebedi kılsın) herkesin adaletle davranması, geçici istekler ve olmayacak işler için uğraş vermemesi amacıyla mazlumun hakkını ilk önce kendi öz adaletiyle teslim etmelidir.” (s. 340) ifadesini kullanmıştır. Adalet ve zulüm kavramlarını devletin en önemli iki konusu olarak gören yazar, zulmün devleti bozacağından söz etmiştir (s. 43). Eserde adil davranmanın veya zulüm etmenin, halkın refahını temin etmenin ve liyakate değer

<sup>264</sup> Adalıoğlu, H. H. (2009a). “Siyâsetnâme”, 304.

<sup>265</sup> Gökcan, Ö. (2018). “Machiavelli ve Nizamülmülk'te Devlet Yönetimi: Hükümdar (Prens) ve Siyasetname Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 34.

<sup>266</sup> Menekşe, a.g.m., 200.

göstermenin hem bu dünyada hem de ahirette sonuçlarının olacağı hükümdarın dikkatine defalarca sunulmuştur.<sup>267</sup>

Büyük Selçuklu Devleti'nde vezirlik görevini ifa etmiş olan Nizâmü'l-Mülk (1018-1092) yüce Allah'ın her dönemde halkın içinden birini seçtiğinden, insanların adalet içinde yaşamaları için dünya işlerini ona tevdi ettiğinden bahsetmektedir. Bu da Siyasetname adlı eserin daha ilk bölümünde kut anlayışının Selçuklu Devleti'nde de devam ettiğini göstermektedir.<sup>268</sup>

Nizâmü'l-Mülk Siyasetnâme adlı eserinde, yüce Allah'ın nimetinin kadrini bilmek, padişahın O'nun rızasını gözetmesinden bahsetmektedir. Yüce Allah'ın rızası ise, halka yapılan ihsan, onlar arasında yayılan adalet ile elde edilir, demektir.<sup>269</sup>

Nizâmü'l-Mülk'ün nakletmiş olduğu bir hadisten örnekle adaletin ne kadar önemli olduğunu Siyasetname adlı eserden anlayabiliriz. Dünyada Allah'ın kulları üzerinde güç ve fermanı olan kimselerden her biri kıyamet gününde elleri bağlı olarak getirilirler. O'nun adaleti onların ellerini bağladı, kuvvet ve ferman sahibi kimselerin reayaya karşı göstermiş oldukları adalet, onların elini çözer ve cennete eriştirir.<sup>270</sup>

Nizâmü'l-Mülk, başkalarının hep adil olmaları, mümkün olmayan ve lüzumsuz işlere tamah etmekten vazgeçmeleri için, Sultan Mahmud'un yapmış olduğu gibi Melikşah'ın da zulme uğrayan mazluma adalet vermesi tek yoldur, demektir.<sup>271</sup>

Siyasetnamede devlet sisteminde eşitliğe değil en fazla adalet kavramına vurgu yapılmıştır. Önceden herkesin konumunun tayin edildiği bu kurulu düzenin güvencesi ise daire-i adalettir. Halkın vergi vermesi, ordunun bu vergilerle güçlendirilerek savaşılar girmesi ve üstünlük sağlaması hükümdarın hâkimiyetini arttıracaktır ve bu durumun temeli eşitlik değil adalettir. Adalet kavramı sadece siyaset yapmak ve idare edebilmenin değil aynı zamanda iktisadi ve toplumsal yaşamı düzenlemek ile bunu sürdürebilmenin de mihenk taşı olmuştur.

Nizâmü'l-Mülk, Siyaset-name'de bu kurumun gerçek anlamını şöyle anlatır: Padişahlar için kaçınılmaz bir ödev de şudur: "Onlar haftada iki gün halkın şikâyetlerini

<sup>267</sup> *Siyasetname*, İkinci Fasıl, 15, 16, 18, 27, 51, 207, 342, 344.

<sup>268</sup> Özbek, a.g.m., 151.

<sup>269</sup> Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, (1982). *Önsöz*. (M. A. Köymen, Haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 15.

<sup>270</sup> Nizâmülmülk, a.g.e., 16.

<sup>271</sup> Nizâmülmülk, a.g.e., 276.

(mezalim) dinleyeler ve haklının hakkını haksızdan alalar, adaleti yerine getireler. Aracı olmaksızın kendi kulaklarıyla raiyyetin söylediklerini dinleyeler... Bundan maksat, bu haberin memleket içinde yayılması zalimlerin kötülük yapmaktan çekinmeleridir". İslam devletlerinde hükümdarın başkanlık ettiği ve halkın sorunlarını ve şikâyetlerini dinleyip karar verdiği Darü'l-'adl, Divan-i a'la veya Divan-i mezalim, işte bu geleneği devam ettirmektedir. Bu divan toplantılarında idareye ve sorumlulara karşı her türlü şikâyet yapılabilir ve hükümdar usûl ve formalitelere bağlı olmaksızın hemen orada kesin hükmünü vererek yerine getirir. Hükümdarlık sembollerinde güneş ve arslan hükümdarı, bıçak derhal yerine getirilen adaleti temsil eder.<sup>272</sup>

Nizâmü'l-Mülk, Siyasetnâme'de bu adetin gerçek gayesini açıklar. Padişahlar haftada iki gün doğrudan doğruya halkın şikâyetlerini (mezalim) dinlerler ve adaleti yerine getirirler. Böylece, memleketin her yerinde zalimler şikâyet korkusuyla kötülük yapmaktan kaçınırlar. Şikâyetler, genellikle Padişah adına otorite icra edenlerin yolsuzluklarına karşıdır. Hatta doğrudan doğruya Padişahın bir emri, bir kanun veya nizam aleyhinde de şikâyette bulunulabilir. Hükümdarın hükmü hızla verilmeli, son ve kati olmalıdır. Şikâyet dinleme, hükümdarın her şeyin üstünde olan mutlak gücünü göstermeye vesile olur. Böylece yüksek divan, hükümdarın adalet ve hâkimiyetinin en yüksek derecede ortaya çıktığı bir yerdir ve Doğu devletinin niteliğini en belirli şekilde ortaya koyan bir kurumdur.<sup>273</sup>

Nizâmü'l-Mülk birtakım menfaatleri kapsayacağından dolayı hükümdarın haftada bir veya iki defa din ulemasıyla görüşmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bu vesileyle hükümdar dünya ve din işleri hususlarında doğru önlemler alacak, kötü mezhep sahibi olanlar kendisini doğru yoldan döndüremeyecek ve fikri güçlü ve sabit olacaktır. Böylece hükümdarın insafı ve adaleti artacak, onun döneminde kötü ve fesat ortadan kalkacaktır.<sup>274</sup>

Çoğunlukla Eski İran devlet gelenek ve göreneklerini yansıtan Nizâm'ül-Mülk'ün Siyasetname'sinde (ilk üç fasıl) hükümdarın görevleri; asileri cezalandırıp itaat altına almak, her hizmet sahibini kendi liyakatine göre yerine ve mertebesine getirmek, adalet ile halkın refahını sağlamak, kanallar, köprüler yaparak, yeni köyler ve şehirler kurarak memleketi abad etmektir. Hükümdarın başta gelen vazifesi, haftanın belli günlerinde bizzat reayanın şikâyetlerini dinleyip doğrudan doğruya adaleti yerine getirmektir. Herkese derecesine göre

<sup>272</sup> İnalçık, H. (2000). *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri. Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet.* İstanbul: Eren Yayınları, 76.

<sup>273</sup> İnalçık, a.g.e., 76.

<sup>274</sup> Ertuğrul, a.g.m., 275.

muamele etmek, “herkesi kendi menziletine koymak”, sınıflar düzenini muhafaza etmekle ilgili olup bu çeşit nasihatnamelerde daima zikrolunur.<sup>275</sup>

Nizâmü'l-Mülk idare işini yüklenen birinin, İslamiyet'in ilk zamanlarında olduğu gibi her zaman seçimle iş başına gelmediği hususunu bilmekteydi. Fakat yine de Nizâmü'l-Mülk, idarenin deveranı konusunda bir açık kapı bırakmış ve halkını umursamayan, halkı adil bir biçimde yönetmeyen hükümdarı Allah'ın bertaraf edeceğini belirterek, değişikliğin bizzat Allah tarafından gerçekleşeceğini ifade etmiştir.

Buna göre vezir, hükümdara ait olan mülk üzerinde yaşayan reaya, hükümdara itaat etmekle yükümlüdür. Bunlardan sultana karşı itaatsizlik gösteren, nimetin hakkını benimsemeyen, emniyet ve sükûtun değerini bilmeyip hıyanet düşünen, sınırlarını aşan kişilere, sultan suçları nispetinde karşılık vermelidir. Zira sultan bu tür suçlar işleyen suçluları cezasız bırakırsa, Allahın öfke ve gazabı memleketin her tarafına yayılır. Bu esnada Allah iş başında bulunan hükümdarı da giderir.

Bu bahislerden yola çıkarak, Nizâmü'l-Mülk, her dönem ve asırda, hükümdarlığın deveran halinde bulunduğunu ve hükümdarlığı layık olana bahşettiğini iddia etmektedir. Böylelikle Nizâmü'l-Mülk, hükümdarlığın devamını gerek reyanın gerekse hükümdarın Allahın istediklerine uygun bir şekilde hareket etmesine bağlamaktadır ve hükümdara Allah'ın kanunları ile bir sınır koymaktadır.<sup>276</sup>

“Melik inkâr ve küfür ile ayakta kalabilirse de zulüm ile ayakta kalamaz.” diyen Nizâmü'l-Mülk, adaletin zuhur etmesini şu şarta bağlamaktadır: “Padişah Allah'ın nimetini tanırsa, Allah kendisinden razı olur. Hakk'ın rızasında, halkıyla birlik olma, adaletin yayılma ihsanı vardır. Çünkü halkın hayır duası günden güne artarsa onu ebedi kılar.”<sup>277</sup>

İnsanları idare etmek üzere seçilmiş olan hükümdar bilgi ve akıl ile donatılarak adalet çerçevesinde halka nezaret etme vazifesini üzerine almıştır. Kaldı ki o, “cihanın aile reisi, insanlar da onun evlad ü iyali”dir. Bununla beraber kendisinin idare ettiği halkın hesabı kıyamet vaktinde yine kendisinden sorulacaktır. Böylece vezir, sultan ile halk arasında olan ilişkiyi güçlü ve kuvvetli olanın merhamet duygularıyla muamele ettiği bir alan olarak ifade etmekte, eşitler arası karşılıklı bir alışveriş olmaktan çıkarmaktadır. Tavsiyelerinde sultanın halka karşı bir baba gibi davranmasını öğütlemektedir. Bundan kastı bir baba çocuğuna karşı

---

<sup>275</sup>İnalcık, a.g.e. 16.

<sup>276</sup>Ertuğrul, a.g.m., 274.

<sup>277</sup>Menekşe, a.g.m., 207.

şefkatli olacak ama gerektiğinde onun iyiliği için zor kullanmaktan geri durmayacaktır.<sup>278</sup> Biz buradan Nizâmü'l-Mülk'ün sultanda olması gereken özellikler hususunda, sultanın adaletli, halkına karşı iyi ve adil bir şekilde muamele etmesi, yeri geldiğinde ise, suçluları cezalandırmaktan geri durmaması gerektiğini anlamaktayız.

Allah'ın her dönemde halkın içerisinde birisini seçtiği ve onu padişahlık mevkiine uygun gördüğü, sonrasında reayadan kendisini sorumlu tuttuğunu ifade eden Nizâmü'l-Mülk, iktidar sahibi olan sultanın Allah'ın lütfu ile idaresini üzerine aldığı reyanın haklarını gözetmesi ve bütün uygulamalarını Allah'ın emirleri nispetinde yerine getirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.<sup>279</sup>

Bütün bunların ötesinde Nizâmü'l-Mülk, sultanın tek amacının “halkın refah içinde ve onun adaletinin gölgesinde” hayatlarını idame ettireceği hususları yerine getirmek olduğunu söyler.<sup>280</sup>

#### **4.5. Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme'deki Adalet Anlayışlarının Karşılaştırılması**

Siyasetname türü eserler, belirgin niteliklerine göre bölümlendirildiğinde değişik tarzların olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, Fârâbî'nin el-Medînetü'l-Fâdıla'sı ile Füsûlü'l-Medenî isimli yapıtlarındaki gibi, politika ve devlet yönetimini, felsefi ve idealist bakımdan inceleyen eserlerdir. İkincisi, politika ve devlet yönetimini, kuramsal açıdan inceleyip, konu üzerinde İslam'ın görüşünün ne olması gerektiğini belirlemeye çalışan eserlerdir ki bunlar, Mâverdi'nin el-Ahkâmu's-sultâniyye'si, İbn Teymiyye'nin es-Siyâsetü's-şer'iyye'si gibi kamu hukukunu konu edinmiş fıkıh kitaplarıdır. Üçüncüsü, devrin hükümdar ve devlet adamlarına politika sanatına dair yol gösterici, yönetsel eksiklikleri giderici siyasî ve ahlakî öğütlerde bulunan eserlerdir. Bu geleneğin ilk modellerini eski Hint ve İran kültüründeki pend- name ve siyasetname türü eserler oluşturmaktadır. Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâme'si, Keykâvus'un Kâbusnâme'si ve Gazzâlî'nin Nasîhâtü'l-mülûk'u gibi eserler buna misal teşkil etmektedir. Dördüncü olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme devirlerinde çoğunlukla sultanın veya

---

<sup>278</sup>Ertuğrul, a.g.m., 274.

<sup>279</sup>Menekşe, a.g.m., 200.

<sup>280</sup>Menekşe, a.g.m., 207.



vezirlerin istekleri doğrultusunda yazılan Islahatnâmeleri veya Lâyihalar'ı sayabiliriz.<sup>281,282,283</sup>

Kutadgu Bilig padişah ve devlet adamlarına politika sanatı hususunda pratik yol gösteren, yönetsel eksiklikleri ortadan kaldırmak amacıyla siyasî ve ahlaki nasihatlerde bulunan eserler ile politika ve devlet yönetimini, felsefî ve idealist bakımdan inceleyen eserler arasında yer almaktadır. Siyasetnâme türü eserlerin ana konusu devlet idaresi olduğundan, daha çok iktidarı elinde bulunduran hükümdarlar için ele alınmışlardır. Siyasetnamelerde, hükümdarların sahip olması gereken vasıflar ve padişahlığın temelleri anlatılmaktadır. Kutadgu Bilig ise, hükümdar ve onun çevresinde yer alan insanlarla devlet idaresi; yani ideal devletin, ideal devlet adamlarının ve Hükümdar'ın nasıl olması gerektiği hususunda gerçekleştirdiği konuşmalardan ibarettir.<sup>284</sup> Eserde adı geçen dört ana karakterden biri olan Kün Togdı hükümdarı temsil etmekte ve eserin başından bitimine kadar başta vezir olmak üzere diğer önemli devlet adamları ile ahlak, politika ve devlet meselelerini tartışmaktadır.<sup>285</sup> Bu yönden bakıldığında Kutadgu Bilig ile siyasetnâmeler arasında bir benzerlik olduğu görülmektedir.

Siyasetnâmelerin etkilendiği geleneksel kaynaklar içinde eski Hint, İran, Yunan ve Çin kültürlerine ait bilgi ve deneyimler bulunmaktadır. Kimi siyasetnâme yazarları bu kültürlerden nakiller yaptıklarını doğrudan doğruya kendileri söylemişlerdir. Yani, siyasetnâmeler, İslam dünyasının erken devirde bağlantı kurduğu yabancı kültürlerin deneyimlerinden ve bilgi havuzundan faydalanmışlar ve bu kültürleri kaynak olarak kullanmışlardır.<sup>286</sup>

İran devlet geleneğinde, her şeyin üstünde hükümdarın mutlak gücü vardır. Hatta bu güç kanun üzerindedir. Bu sınırsız gücü yalnız adalet düşüncesi sınırlar. Pendnamelerin çoğunda adaletin de, yine hükümdarın çıkarını göz önünde tutan pragmatik bir gayeye hizmet ettiğini gösterdik (adalet olmazsa huzursuzluk ve kargaşalık doğar, halk fakirleşir, hükümdarın gelir kaynakları kurur). Adaletin yerine getirilmesi tamamıyla hükümdarın bir bağışlama hakkıdır. Onun mutlak otoritesini sınırlayan nesnel kurallar şeklinde

<sup>281</sup> Uğur, a.g.e., 21-25.

<sup>282</sup> Arslan, M. (2000). "Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale: Gelibolulu Âli'nin "Hakâyiku'l-Ekâlîm" Adlı Eseri", 419-430.

<sup>283</sup> Adaloğlu, H. H. (2005). *Zencânî*, "Sultana Öğütler / Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetname", 11-12.

<sup>284</sup> Dilaçar, a.g.e.,145.

<sup>285</sup> Önler, Z. (2003). "Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı". *Türkler*, (Cilt 4), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 179.

<sup>286</sup> Adaloğlu, H. H. (2004). "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", 5.

maddeleşmemiştir. Adalet, hükümdarın lütfu ve ihsanı ile gerçekleşir. Pendnameleri yazarlar, adaletin tecellisi olarak hükümdarın adil olması, insaf ve hilm sahibi bulunması gibi moral prensiplere dayanmaktan başka bir yol bulamamışlardır. Kutadgu Bilig’de İrani devlet ve hâkimiyet anlayışı yanında belirtilen bir nokta, hâkimiyetin törüden (kanun ve nizam) ayrılmaması, hatta hâkimiyetin bizzat törü ve kut’tan ibaret olduğu görüşüdür.<sup>287</sup>

Kutadgu Bilig, söz konusu bu eski kültürlerden herhangi birini açıkça kaynak olarak göstermemektedir. Ancak, eser ile ilgili araştırmalar yapanlar onda, en başta mals kültürü olmak üzere, Hint, İran, Çin ve Yunan kültüründen de etkilendiğini ileri sürmektedirler. Kutadgu Bilig’de pek az da olsa yabancı etkilerin varlığı hissedilmektedir.

Siyasetnâmeler, konuları dikkat çekici bir hale getirmek amacıyla öyküler, sözü güzelleştirmek ve manasını pekiştirmek maksadıyla da ünlü şairlerden mısralar nakletmektedir. Tarih sayfalarına adını yazdırmış hükümdar, tabip, filozof veya şair gibi değerli kişilerin sözlerinden veya uygulamalarından misaller sunarlar. Misal olarak, Batı medeniyetinden Makedonya kralı Büyük İskender’in yaşamından ve politik uygulamalarından, şöhretli hekimler Bergamalı Galen, Grekli Calinus, Antik Yunan’lı Hipokrat ve Bukrat’tan ile antikçağ Yunan filozofları Sokrates, Platon, Eflatun ve Aristoteles’in bilgece sözlerinden pasajlar sunarlar. Ayrıca eski Hint tabiplerinden ve Çin filozoflarından ya da krallarından (fağfur) bilgece sözler naklederler. Kutadgu Bilig’de ise yalnızca İran kralları Enüşirvan, Dahhak ve Feridun’un adları ile Batı uygarlığına ilişkin Büyük İskender’in adı anılmaktadır.<sup>288, 289</sup>

Siyasetnâmeler, konuları yıkılmaz temeller üzerine oturtmak amacıyla konuyu uygun âyet ve hadisler ile desteklemektedirler. Daha sonra sahabe veya bilginlerin, filozofların, tabiplerin bilgece sözlerinden alıntılar yaparlar. Kutadgu Bilig’de âyet veya hadisler metin şeklinde geçmez, ancak bazı manzum beyitlerin manalarının ayetlerden veya Hz. Peygamberin sözlerinden esinlendiği uzmanlar tarafından dile getirilmektedir.<sup>290</sup>

Siyasetnâmeler, çoğunlukla devlet idaresini inceleyen, yetiştirme ve açıklama niteliğinde olan, öğüt verici ve kılavuzluk edici eserlerdir. Hükümdarlara, beylere ve diğer devlet yöneticilerine (vezir vs.) bazı kuramsal tavsiyelerde bulunurlar. Ana karakter açısından ahlakî eserler arasında bulunmaktadırlar. Ahlak literatürünün olduğu kadar edeb

<sup>287</sup> İncılık, a.g.e., 20.

<sup>288</sup> Gazzâlî, (1969). *Devlet Başkanlarına Nasihâtü'l-mülük (Nasihatler)*, (O Şekerci, Çev.), İstanbul: Sinan Yayınları, 53-159.

<sup>289</sup> Bayburtlugil, N. (2014). “*Nizamülmülk-Siyasetname*”, 10. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 30.

<sup>290</sup> Kara, M. (2012). *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*. İstanbul: Nesil Yayınları 14-69.

(töreye uygun davranış) türünün de bir parçası sayılmaktadırlar. Siyasetnâmeler hükümdarlara, vezirlere ve devlet adamlarına nasihatlerde bulunduğundan dolayı aynı zamanda birer nasihatnamedirler.<sup>291</sup> Kutadgu Bilig, bilhassa 28. kısımda “beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiği” konusundaki öğütlerini açıklar, bu öğüt verici anlatım biçimi, diğer kısımlarda da sürer. 29. kısımda vezirlik yapacak kişinin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgiler verir. Hükümdarın hangi ahlâki erdemlere sahip olması gerektiğini, vezirin taşıması gereken vasıfların neler olduğunu ayrıntısına kadar açıklar. Beyliğin kutsal olduğunu, beylerin akıllı, bilgili, cömert ve dürüst olması gerektiğini bir pendnâme hassaslığında detaylı bir şekilde ifade eder. Vezir soylu bir aileden olmalı, günahlardan sakınan, özü sözü bir, akıllı ve bilgili, ahlak sahibi, mülâyim, iyi görünümlü ve sevgisine, dostluğuna bağlı olmalıdır der. Bu açıdan bakıldığında Kutadgu Bilig tam bir öğüt kitabı yani bir pendnâmedir.

Pratik amaçlar gerçekleştirmeye çalışan siyasetnâmeler, siyaset teorisinden çok, siyaset sanatı açısından önem oluşturmaktadırlar. Kutadgu Bilig de ise siyaset sanatının yanında devlet felsefesi ve politik bir anlayış söz konusudur. Örneğin, siyasetnâmelerde adalet anlayışı İran devlet geleneğinin etkisiyle şöyle ifade edilmektedir. Adalet suçun cezasını vermektir. Suçu affetmek ise erdemdir. Suça ceza vermekten daha erdemli ve üstün olan bağışlayıcı olmaktır. Kutadgu Bilig’de ise adalet, hükümdarın bir affetme eylemi değil, kanunun (köni törü) doğru ve yansız bir biçimde tatbik edilmesidir. Bundan ötürü hukukun üstünlüğü ilkesi temel alınmıştır. Kutadgu Bilig’in kendine has taraflarından birisi öteki siyasetnâmelerden ayrı olarak bir devlet felsefesi ve siyasi bir anlayış ortaya koymuş olmasıdır.<sup>292</sup>

Siyasetnâmeler çoğunlukla ahlâkî nitelikte olduğundan ve ahlâkın da kaynağı din olduğundan, siyasetnâmelerde dinî temalar ağır basmaktadır. Siyasetnâmelerde Allah’ın sıfatları, ahiret yaşamı ve inanç temelleri cennete özendirme ve cehennemden sakındırma gibi konularda birbirinden bağımsız kısımlar bulunmaktadır. Dünya yaşamının faniliği ve ahiretin sonsuzluğu düşüncesinden hareketle dünyayı kötölemek, dünya yaşamını istekle karşılamamak ve ahiret için hazırlık yapmayı özendirme en çok vurgulanan temalardır. Kutadgu Bilig’de de Allah’ın (Tengri) ad ve sıfatları, gerek o dönemde kullanıldığı şekilde

<sup>291</sup> Adalıoğlu, H. H. (2005). *Zencânî*, “Sultana Öğütler / Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyasetname”, 55-56.

<sup>292</sup> İnalçık, a.g.e., 22.

mengü (ebedi) idi, (sahip, rab), bayat (kadim) gibi, hem de İslamî terimler olarak kerim, hâlik, bâkî, rab sıkça kullanılmaktaydı.<sup>293</sup>

Siyasetnâmeler, devlet yönetiminde hükümdarların yanında yer alacak vezir ve öteki devlet adamlarının nitelikleri hususunda öneriler sunmaktadır. Kutadgu Bilig’de Öğdülmiş, vezirin öneminden ve vezirin sahip olması gereken ahlâkî erdemlerden söz etmektedir. Daha sonra hâcip (pâdişâhların halkla münâsebet ve irtibatını sağlayan saray memûrları), komutan, kapıcıbaşı, elçi, kâtip (yazman) ve hazinedar gibi devlet adamlarınında sahip olması gereken ahlâkî erdemleri sıralar ki, tüm siyasetnâmeler devletin kalıcılığı ve iyi çalışması için bu hususlara değer göstermektedirler.<sup>294</sup>

Siyasetnâmelerde devlet hazinesinin koruyup kollanması, vergi toplama ve askeri hususlara değer verilmesine ait öneriler bulunmaktadır. Ayrıca toplum içerisindeki farklı meslek gruplarının (ziraatçı, zanaatkâr ve memurlar gibi) korunup teftiş edilmesi hakkında teklifler sunulmaktadır. Kutadgu Bilig’de de bu konular hakkında öğütler yer almaktadır. Misal olarak, Kutadgu Bilig’de, 58. babda, bilim adamlarına, hekimlere, büyücülere, rüya yorumcularına, yıldız falcılarına, şairlere, ziraatçılara, hayvan yetiştiricilerine, ustalara ve yoksullara nasıl hareket edilmesi gerektiği ile alakalı öğütlerde bulunmaktadır. Kutadgu Bilig’in kendine has yanı, dönemin idari felsefesini tasvir eden bir siyaset kitabı olmasıdır. Bilindiği üzere eski Türklerde egemenlik anlayışı, hükümdarda Tanrı lütfu olan bazı niteliklerin varlığını benimseyen bir anlayıştır. Buna göre yönetme hakkı, hükümdara Tanrı aracılığıyla Tanrısal bir inayet olarak verilmiştir. Bu anlayış ileri bir zamanda, İslam halifesini veya ona bağlı hükümdarları, “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” şeklinde kabul eden anlayışla sentezlenerek siyasetnâmelerin esas düşüncelerinden birini teşkil etmiştir. İşte bu Türk egemenlik anlayışının, günümüze kadar ulaşmasında tek kaynak Kutadgu Bilig olmuştur.<sup>295</sup>

Siyasetnâmeler, sağlıklı bir devlet yönetiminin gerçekleşebilmesi ve devletin varlığını sürdürebilmesi amacıyla olmazsa olmaz ilkeleri dört temel başlık altında toplamıştır. Bunlar Adalet, meşveret (istişare), ehliyet (yeterlik) ve liyakattır (uygunluk). Bu ana ilkeler ile alakalı Kutadgu Bilig’de onlarca beyit bulunmaktadır. Kutadgu Bilig’de teklif

<sup>293</sup> Adalıoğlu, H. H. (2005). *Zencânî*, “Sultana Öğütler / Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyasetname”, 56.

<sup>294</sup> Adalıoğlu, H. H. (2009b). “Bir Siyasetnâme Olarak Kutadgu Bilig”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 250, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi ve Türk Dil Kurumu işbirliği ile düzenlenen “Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig” adlı Uluslararası Sempozyumdan yazıya aktarılmıştır.

<sup>295</sup> Hitti, a.g.e., 488.

edilen devlet örneğinin en belirgin özellikleri de bunlardır. Son olarak, siyasetnâmelerin esas gayesi, dünyada hakkaniyetli bir idare ve sağlıklı bir devlet sistemi kurmak; en son olarak da dünya ve ahiret saadetine kavuşmaktır. Kutadgu Bilig’de de en son amaç, dünya ve ahiret mutluluğuna erişmek amacıyla politik ahlaka uygun, adaletli bir devlet sistemi inşa etmektir.<sup>296</sup>

Kutadgu Bilig 1071 yılında yani İslâmi bir devirde yazılmış olmasına rağmen İslâmiyet öncesi Türk törelerini, Türk örf ve adetlerini yansıtmaya açısından son derece ehemmiyete sahip bir kaynak durumundadır. Ayrıca Kutadgu Bilig bir Türk müellifi tarafından yazılmış Siyasetname ise İran asıllı bir müellif tarafından yazılmıştır. Fakat Nizâmü’l-Mülk, eserin yazılmasını talep eden Sultan Melikşah’ın bir Türk olduğunu göz önünde bulundurmuş ve Türk töresini, Türk adet ve geleneklerini eserinde yansıtırken, Fars geleneklerinden bahsetmeyi de ihmal etmemiştir.<sup>297</sup>

Nizâmü’l-Mülk, Siyasetnâme’de, hakka ve hukuka uygun hareket etmenin hükümdarın sahip olması gereken en önemli özelliği olduğunu ifade etmektedir. Nizâmü’l-Mülk’e göre adaletin oluşturulması, gerek padişahın tebaasına adaletle hükmetmesiyle, gerek kişiler arası münasebetlerde adaletin yerine getirilmesi ile sağlanmaktadır. Bunun için hükümdar belli vakitlerde insanların şikâyetlerini dinlemelidir.

“Padişah için haftada iki gün mezalime oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan, raiyetin sözünü vasıtasız kendi kulağıyla işitmekten başka çare yoktur.”<sup>298</sup>

Kutadgu Bilig’de Hükümdar Kün-Togdı vezirine adaletin ne demek olduğunu anlatırken oturduğu tahtı örnek göstermektedir. Tahtın üç ayak üzerinde dengeli bir biçimde durmasının ayaklarının düz ve eşit olmasına bağlı olduğunu ve birinin yana eğilmesi durumunda tahtın yıkılacağını söylemektedir.<sup>299</sup>

Ayrıca hükümdar güneşin bütün insanlığı aynı anda çepeçevre sarmasını da örnek gösterir ve der ki: “ Benim de hükmüm böyledir. Ben ortadan kaybolmam hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır.”<sup>300</sup>

---

<sup>296</sup> Adalıoğlu, a.g.m.,250,

<sup>297</sup> Uydu, a.g.m., 429.

<sup>298</sup> Köymen, a.g.e.,18.

<sup>299</sup> Arat, a.g.e.,69.

<sup>300</sup> Arat, a.g.e.,70.

Kutadgu Bilig’de bir memleketin huzur ve mutluluk içinde yaşamasının güvencesi olarak bütün idarecilerinin zulme fırsat vermemesi gösterilmektedir. Zulüm, idaredeki başboşluğun belirtisidir. Bir ülkede yasalar öncelikle adalet ve insaf çizgisinde tutulmalı ve sonra da dikkatli bir biçimde tatbik edilmelidir.

“Kanun ve adalet ile memleketler genişler ve dünya düzene girer.”...”Dünya âsâyîşe kavuştu ve nizam kuruldu; o adını kanunla yükseltti.”<sup>301</sup>

Yasa ve düzenin tatbik edilmesi memleket huzuru ve refahı için önemli bir göstergedir. Ancak düzen zulüm üzerine inşa edilmişse uzun bir süre kalıcı olamaz.

“Zalim bir yönetici uzun müddet yönetimi elinde tutamaz. Halk zâlimin zulmüne uzun süre dayanamaz. Zulüm yanar ateştir, yaklaşıyı yakar. Kanun sudur, aktığı yerde nimet biter.”<sup>302</sup>

Kutadgu Bilig ve Siyasetname’ye baktığımızda her iki eserde de idarecinin halka karşı yasaları adil bir şekilde ve doğrulukla uygulaması gerektiği hususlarında tavsiyeler yer almaktadır. Adaletin yararları ve zulmün zararlarından bahsedilmektedir. Kutadgu Bilig’de: “Ben işleri doğruluk ile hallederim. İnsanları bey veya kul olarak ayırmam; ister oğlum ister yakınım olsun, ister yolcu, ister misafir olsun; kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken hiçbirini beni farklı bulmaz; halka kanunu dürüst ve doğru tatbik et ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın; eğer devamlı ve ebedî bir beylik istiyorsan adaletten ayrılma ve halk üzerinde zulmü kaldır; zulüm yanar bir ateştir, yaklaşıyı yakar, kanun sudur akarsa nimet yetişir; şekere gelince, o zülme uğrayarak benim kapıma gelen ve adâleti bende bulan içindir; benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zalimler içindir.”

Siyasetname’de ise; “Öyle ki hükümdarın adaleti sayesinde reaya rahatlık içinde hayat sürerler; yüce Allah’ın rızası ise halka yapılan ihsan, onlar arasında yayılan adalet ile elde edilir; padişah için haftada iki gün mezalime oturmak, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan râiyyetin sözünü vasıtasız kendi kulağı ile dinlemekten başka çare yoktur... Çünkü cihân hakiminin zülme uğrayanlar ve adalet isteyenleri haftada iki gün huzuruna davet ettiği ve sözlerini dinlediği haberi memlekette yayılınca bütün zâlimler korkarlar; zülme uğrayanların hakkını vermek gerekir; mühim işin idâresini hiçkimseye

---

<sup>301</sup> Arat, a.g.e.,19.

<sup>302</sup> Çağbayır, Y. (2005). *Yusuf Has Hacip “Kutadgu Bilig”*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 88.

bırakmamak, muktedir olduğu kadar onların ahvalini gizli ve açık sormak, uzun elleri kısaltmak, zâlimlerin zûlmünü onların üzerinden kaldırmak gerekir”.<sup>303</sup>

Her iki eserden de anlaşıldığı üzere ortak tavsiyelerin olduğunu görmekteyiz. Toplumsal düzenin sağlanmasında adaletin ne denli önemli olduğuna dair kayıtlar vardır. Bunun yanında halkın şikayelerinin hükümdar tarafından dinlenmesi gerektiği ve haklıyı haksızdan ayırmanın ehemmiyeti üzerinde durulmaktadır. Ayrıca zulme aman vermemenin gerekliliği, suçluların adil bir şekilde cezalandırılması hususlarına da her iki eserde rastlamak mümkündür.

Nizâmü'l-Mülk, devlet yönetiminde dürüst yönetim ve dürüst toplum anlayışını, toplumun huzur ve mutluluğu için herkesi kapsayan bir adaletin oluşturulmasını temel almaktadır. Toplumda padişahın ifa etmesi gereken en önemli görevinin, karışıklığı engelleyip düzeni egemen kılmak, barış ve adaleti temin etmek olduğunu dile getirmektedir. En son amacının da halkın refah içinde ve onun adaletinin güvencesinde yaşayabileceği koşulları oluşturmak olduğunu ifade eder. Nizâmü'l-Mülk: “Sultan için haftada iki gün mezalime oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan, halkın şikâyetlerini aracısız kendi kulağıyla dinlemekten başka umar yoktur” der.<sup>304</sup>

Yusuf Has Hacib de eserinde adalet kavramına birçok yerde dikkat çekmiş ve bunu şu sözler ile anlatmıştır:

“Devlet idaresi için zorunlu ve iyi kanunlar tertiple. İyi kanunlar tertipleyen ve onları hakkaniyetle tatbik eden yönetici kendi ismini ve devletini yüceltmış sayılır. Kötü yasa yapan idareci daha yaşarken ölmüş demektir. Kötü yasalarla devlet idare edilemez”. “Adaletten sapma. Halkını koruyup kollamayı ihmal etme, tedbirli ol”. “Hükümdar’da o gündən itibaren daha büyük bir çabayla çalıştı, daha iyi yasalar düzenledi ve onları doğrulukla, adaletle tatbik etti. Halk zenginleşti, ülkede nizam sağlanmıştı”. “Beyler, işi, işin gerektirdiği vasıflara sahip, becerikli, doğru ve dürüst olan kişiye vermelidir. Şayet ehil olmayan kimseye verirse, kendisinin ehliyetsiz olduğu ortaya çıkar.”<sup>305</sup>

1451 törü kıl katılğan bolup kılma küç

tapug kıl bayatka aning kapğı kuç

<sup>303</sup>Uydu, a.g.m., 430-431.

<sup>304</sup>Ateş, H., Dağ, B. (2016). “Siyasetnamelerde Kamu Yönetimi ve Kamu Yöneticileri ile İlgili Sorun Tespitleri ve Tavsiyeler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. *Akademik Bilim Sosyal Bilimler Dergisi (ABSOD)*, 7.

<sup>305</sup>Özcan, M. C. (2012). “Yusuf Has Hacip”. *Kutadgu Bilig'den Seçmeler*. İstanbul: Anonim Yayıncılık, 52, 56, 64.

Adaletle iş gör, buna gayret et, asla zulmetme; Allah’a kulluk et ve onun kapısına yüz sür.

1374 törü tüz yoritgıl budunka köni

Kününg edgü bolgay könilik küni

Halka yasayı doğru ve dürüst uygula ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın.

Adaletle ilgili Kutadgu Bilig’de yer alan bu beyitler konularını şu âyet ve hadislerden almıştır.<sup>306</sup>

“Haberiniz olsun ki, Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmetmenizi emrediyor...” (Nisâ/58)

“Ey iman edenler, hak ölçülerle hareket edip adaleti yerine getirmeye uğraşan hakimler, Allah için şahitlik yapan kişiler olunuz. Gerek kendileriniz veya ana-babanız yahut en yakınlarınız aleyhine olsun; gerek zengin, gerek fakir olsun. Çünkü Allah, ikisinden de önceliklidir. Bundan dolayı adaletten uzaklaşıp da nefsinize uymayın. Şahitlik yaparken dilinizi eğer, bükerseniz veya çekinerseniz, şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.” (Nisâ/135)

“Ey iman edenler, Allah için duran (gerekeni yapan) hakimler, adalet örneği şahitler olun! Sakın bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin! Adaletli davranın!... ” (Mâide/8)

“Onlar, sürekli yalancılık için dinler, boyuna haram yerler. Eğer sana gelirlerse ister aralarında hükmet, istersen onlardan yüz çevir. Eğer yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Şayet hükmedersen, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, adaletli kimseleri sever.” (Mâide/42)

“Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar en güzel şekilden başka türlü yaklaşmayın; ölçüğü ve tartıyı tam ve denk tutun. Biz, hiçbir kimseye gücünün yettiğinden başkasını teklif etmeyiz. Söz sahibi olduğunuz zaman yakınlarınıza ait de olsa adaleti gözetin... ” (En’âm/152)

“Onun için emrolunduğun gibi doğruluk et; sen ve beraberinde tevbe edenler de böyle olsun ve aşırı gitmeyin! Çünkü O, bütün yaptıklarınızı görür.” (Hûd/112)

<sup>306</sup> Bayar, O. C. (2011). “Kutadgu Bilig’de Âyet ve Hadisler”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1(1), 106.



“Haberiniz olsun ki Allah, size adaleti, iyi davranmayı ve yakınlarla yardımda bulunmayı emrediyor; hayâsızlığı, fenalığı ve azgınlığı yasaklıyor; dinleyip anlayıp tutasınız diye size öğüt veriyor.” (Nahl/90)

“Kıyâmet gününde insanların Allah’u Teâlâ’ya en sevgili olanı ve Allah’a en yakın bulunanı adil devlet başkanıdır.” (Tirmizî, Ahkâm, 4)

“Bir saat veya bir gün adaletle hükmetmek, bir sene veya altmış sene nafîle ibadetten hayırlıdır.”

“Doğrusu adaletle iş görenler, Allah katında nurdan minberler üzerinde Rahman’ın sağında olacaklardır. Onun her iki eli, sağdır. Onlar, ahalileri ve velayetlerinde bulunanlar hakkında verdikleri kararlarında daima âdil davranırlar.”

Kutadgu Bilig ve Siyasetname’de memleket konularında hükümdarların acele davranmamaları hususunda şöyle denmektedir:

Kutadgu Bilig: “İhsanda bulunurken acele et ve çabuk ver; cezalandırmak ve dayak hususunda teenli ile hareket et.”

Siyasetname: “İşlerde acele etmemelidir. Bir şey işittikleri veya bir şeyden şüphelendikleri zaman hakikatini anlayıncaya; yalanı, doğrudan ayırıncaya kadar bu hususta yavaşlık buyurmak lazımdır.”<sup>307</sup>

İşlerin aceleye getirilmemesi hususunda iki müellif de hemfikirdir fakat gerçek ortaya çıktığı zaman, işin doğrusu öğrenildiği zaman, haklı ile haksızın ayrılması noktasında, suçluların derhal cezalandırılması gerekir.

Adalet kavramı, Osmanlı Devleti yazarlarının en fazla önem verdiği konuların arasında yer almaktadır. Adalet, devlet idaresinin olmazsa olmaz unsuru olarak büyük bir öneme sahiptir. Adalet, iyi veya kötü, hak edenin hakkını elde etmesidir. Toplum içindeki düzenin temin edilebilmesi ancak sosyal katmanlar arasındaki adaletin gerçekleştirilmesiyle olanaklıdır.<sup>308</sup> Osmanlı İmparatorluğunda idari, toplumsal, iktisadi vb. problemlerin belirdiği duraklama devri adalet kavramının da irdelendiği bir süreç olmuştur.

Gelibolulu Mustafa Ali’nin adalet anlayışının altında liyakat prensibi yatmaktadır. Ona göre adaletin oluşturulabilmesi ve adil bir toplum düzeninin kurulması öncelikle

---

<sup>307</sup>Uydu, a.g.m., 431.

<sup>308</sup>Unan, F. (2007) “Osmanlı İdare Felsefesinde Adalet”. *Adâlet Kitabı*, (Ed. B. Arı ve S. Aslantaş), Ankara: Adalet Bakanlığı, 105-106.

liyakatın temel alınması ile mümkündür. Onun bu düşüncesinde eserini yazdığı 16. asrın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarında ortaya çıkan problemler etkili olmuştur. Mustafa Ali, bu devirde rüşvet ve kayırma ile kişilerin layık olmadığı görevlere gelmesini sert bir biçimde tenkit ederek, bu kişilerin toplumdaki adalet duygusuna zarar verdiğini dile getirmiştir. Geldikleri makamları hiçbir emek harcamadan elde edenler toplum için değil, kendi menfaatleri ve taraftarları için vazife yapmış, doğruluk, hak, adalet ve vicdan gibi erdemleri hiçe saymışlardır. Bu kişilerin hak ve adaletten yoksun yasalara aykırı uygulamaları sonucunda toplum düzeni bozulmuş, bazı insanlar refah içerisinde rahat bir ömür sürerken, halkın ciddi bir bölümü yoksulluk içerisinde yaşamaya mahkum olmuştur. Gelibolulu Mustafa Ali, bu problemlerin giderilmesinde ve adil bir toplum düzeninin kurulmasında toplumun başındaki hükümdarlara ciddi vazifeler düşüğünü dile getirmektedir. En başta vezirler olmak üzere bütün devlet erkanı sıkı bir biçimde kontrol edilmelidir. İşini güzel yapan, namuslu, vicdanı olan, adil kişiler önemli makamlarda göreve getirilmelidir. Adaleti merkezine almayan bir toplum düzeni ise halk için bir zulümdür.<sup>309</sup>

İnsanlık tarihi boyunca halkın istediği tek nimet adalet olmuştur. Bu adalet, sosyal adalet şeklinde değil sadece idarecilerin haksız davranmalarından, onların zalimliklerinden korunabilmek manasına gelmiştir. Yoksa halk güç sahiplerinin üstünlüğünü olağan görmüş ve sosyal eşitliği aramamışlardır. Her şeyi, sözü yasa hükmünde olan hükümdardan beklemişlerdir. Halkın huzursuzluğunu yakından gören ilim adamları bu adalet arzusunu dile getirerek, devlet adamlarına adaleti tatbik etmelerini tavsiye etmişler, adaletin olmadığı bir yerde saltanatın kısa zamanda yok olacağını anlatmaya çalışmışlardır. Bu sebepten, siyasetnamelerin, sosyoloji açısından önemi haizdir.<sup>310</sup>

Literatürde siyasetname niteliği barındıran eserler başta olmak üzere adalet kavramını inceleyen benzer çalışmaların olduğu göze çarpmaktadır. Çakmak ve Tezcan (2016) Kutadgu Bilig'de, adalet anlayışını irdelemiştir. Yusuf Has Hâcib'e göre, adaletin oluşturulmasında hükümdarlar ve devlet erkanına ciddi vazifeler düşmektedir. Hak ve hukuka uygun bir toplum düzeninin oluşturulması amacıyla doğruluğun temel alınması gerekmektedir. Bazı önemli makamlara liyakat prensibi temel alınarak işi layıkıyla yapanlar gelmelidir. Toplumun iktisadi manada hakları gözetilmelidir. Sosyal adalet sadece bu şekilde sağlanabilmektedir. Hükümdarlar, adil yasalar koyarak ve denetim vazifesini ifa

---

<sup>309</sup> Akkaya, M., Eroğlu, H. (2017). "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nüshatü's Selâtini ve 'Adalet' Kavramı", *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 108.

<sup>310</sup> Levend, A. S. (1963). *Siyaset-nameler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 167.

ederek halkını korumalıdır. Kolbaşı (2008) Koçi Bey Risalesini tetkik ederek yazarın adalet anlayışı ile alakalı bazı bilgiler sunmuştur. Koçi Bey'e göre, adalete dayalı bir sosyal düzenin kurulabilmesi için halka kötü muamele edilmeyip, adalet ile davranılması gerekmektedir. Devlet'in makamlarına liyakat ilkesine göre atama yapılarak bilgi sahibi, işinde ehil ve hak eden kişiler göreve getirilmelidir. Halk ağır vergiler ile yıpratılmamalıdır. Aksi durumda halkın ciddi bir bölümü yoksullaşacak ve sosyal adalet yok olacaktır. Hükümdarlar devlet görevlilerini devamlı kontrol etmelidir. Halkın zenginliği ve huzuru için adalete dayalı bir toplum düzeni sadece bu biçimde sağlanabilmektedir. Bu manada risalede adalet kavramı ile alakalı düşünceler Gelibolulu Mustafa Ali'nin eserinde dile getirdiği adalet anlayışıyla benzer özellikler taşımaktadır. Karagözoğlu (2009) İbn Miskeveyh'te "Adalet" isimli çalışmasıyla, Türkdoğan (2010) Siyasetnameler ve Bir Siyasetname Olarak Ahmedî'nin İskendername'sinin, Hükümdarların adaletin sağlanmasındaki mesuliyetleri, toplumsal adalet, liyakat prensibinin göz önünde bulundurulması, doğruluğun ve dürüstlüğün adaletin sağlanmasındaki önemi hususunda Gelibolulu Mustafa Ali'nin adalet anlayışı ile benzer özellikler barındırdığı saptanmıştır.

Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de hükümdarların emri altında çalışan memurlarına karşı olan görevleri ile onlara ne şekilde davranacağı hususlarında şöyle bahsedilmektedir:

Kutadgu Bilig'de: "Ey hükümdar hizmetkâr birkaç türlüdür; bunları seç ve ayrı ayrı muameleye tabi tutarak, hizmet gördür, yollarını şaşırmasınlar; zalim ve kötü kimseyi yükseltme ve onu zengin etme; hizmettir diye olur olmaz insanlara iş verme; kötüye ceza vererek doğru yola getir, kötüye kötü muamele layıktır sen de öyle yap; faydalı oldukları nispette onlara izzet, ikram ve ihsanda bulun, gelirlerini arttır ve rütbelerini yükselt; işe yaradığı nispetle ona ihsanda bulunmak ve hizmeti nispetinde onun hakkını ödemek lazımdır; eğer kullar beyin karşısında hizmeti ile onun hakkını yerine getirirse beyin de hizmetlerine göre, kullarının hakkını vermesi lazımdır."

Siyasetname'de ise: "Hizmetkarlardan bir kimse takdir edilen bir hizmeti yaptığı zaman onun anında takdir görmesi ve onun semeresinin kendisine ulaşması lazımdır. Zaruret ve hata olmaksızın kusur işleyen kimseye kabahati nispetinde bir ceza vermek lazımdır ki, kölelerin hizmete rağbetleri artsın. Böylece kabahatlıların de korkuları artar, işler yoluna girer."<sup>311</sup>

---

<sup>311</sup>Uydu, a.g.m., 432.

Her iki eserde de müellifler hükümdarın işi ehline, yani layık olana vermesi gerektiğinden bahsederler. Böylelikle memleket nizama girer, halk refah içinde yaşar. Ayrıca işini doğru ve dürüst bir şekilde yapan, adaleti göz önünde bulundurarak görevlerini yerine getiren memurların da aynı nispette onurlandırılması gerektiği hususuna değinilmiştir. Böylece memurlar görevlerini en iyi şekilde adil bir yönetimle devam ettirirler. Bu da halkın huzur içerisinde yaşamasına vesile olur, dünyada kötülük kalmaz ve dünya düzene girer.

Yusuf Has Hacib'in, 11. asırda yazdığı Kutadgu Bilig, Ahmedî'nin 14. Asırda kaleme aldığı İskendername, Gelibolulu Mustafa Ali'nin 16. asırda tamamladığı Nüşatü's Selâtin ile Koçi Bey'in 17. asırda yazdığı risalesinin birbirinden değişik devirlerde kaleme alınmasına karşın, 6 asırlık zaman diliminde adalet kavramının önemini koruduğu göze çapmaktadır.

Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetname'sinde hükümdar için gerekli hasletler şu şekilde sıralanmıştır: "hayâ ve hüsnü'l hulk ve hilm ve 'af ve tevazu' ve sahâvet ve sıdk ve sabr ve şükr ve rahmet ve 'ilm ve 'akl ve 'adl." Yine Nizâmü'l-Mülk'e göre hükümdarlara yakışmayan özellikler şunlardır: "hıkd u hased ve kibr u gazab ve şehvet ve hırs ve emel ve lucac ve durug ve bahl ve hûy-i bad ve zulm ve hodgâmî ve şitâb-zedegî ve nâ-sepâsî ve sebük-sârî."

Kutadgu Bilig de aynı özellikleri kötölemektedir (b.2010-2078). "İhmalkârlık, zulm, yalancılık, korkaklık, hasislik, inatçılık, kibirli ve mağrur olmak, acelecilik, hiddet" hükümdarda bulunmaması gereken özelliklerdendir.<sup>312</sup>

Yine Kutadgu Bilig'de: "Kötüye ceza vererek doğru yola getir; kötüye kötü muamele layıktır sen de öyle yap."

Siyasetname'de ise; "Onlardan bir zulüm ve hıyanet vuku bulursa asla vazife tutmamalıdır; onu azletmesi, cürmü nispetinde ceza vermesi gerekir ki, ötekiler ibret alsınlar..."<sup>313</sup> şeklindeki ifadeler adalet dairesi içerisinde olması gerekeni önemle vurgulamaktadır.

Türk-İslâm edebiyatında adalet kavramına büyük önem vermiş ilk yapıtı; Yusuf Has Hâcib'in 1069'da yazdığı Kutadgu Bilig'dir. "Saadet Veren Bilgi" manasına gelen bu eserde kişisel ve toplum hayatını her iki dünyada da mutlu edecek esas düşüncenin adalet

<sup>312</sup>İncelik, H. (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, 19.

<sup>313</sup>Uydu, a.g.m., 432-433.

olduğu vurgulanmaktadır. Eserde bilhassa devleti yönetenlere adil olmanın en temel ahlâkî ilke olduğu söylenmekte ve mutluluğun evveliyetle adalet ve iyilikle sağlanabileceği belirtilerek erdemli bir insan, ahlâklı bir toplum ve temelleri güçlü bir devletin sadece adalet oluşturabileceği dile getirilmektedir. Muhammed b. Turtûşî'nin Arapça olarak kaleme aldığı Sirâcü'l-mülûk ile Hint edebiyatının en değerli örneklerinden sayılan Kelile ve Dimne ve Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizâmü'l-Mülk'ün yazdığı Siyâsetnâme gerek temel konusunu ahlâk ve adaletin oluşturduğu eserler gerek Türk edebiyatında bu çeşit eserler üzerindeki etkileri açısından büyük öneme sahiptir. Bunlar haricinde Türk edebiyatında farklı farklı türler meydana getirecek derecede çok örneği bulunan siyâsetnâme, nasihatnâme, pendnâme ve fütüvvetnâmelerde, Süleymânnâme, Selimnâme, Murâdnâme türü eserlerde adalet ve adaletle alakalı deyişler, meseller, tespitler epey geniş yer tutmaktadır. Hemen hemen tüm siyâsetnâmelerde devletin esasının adalet olduğu ifade edilmiş, halk Allah'ın hükümdarlara bir emaneti olarak kabul edilmiş, adaleti yalnızca dinin değil, ahlâkın da buyurduğu izah edilmiştir. Bu tip eserlerde saltanatın küfürle sürebileceği ancak zulümle devam edemeyeceği dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde kaleme alınan, o dönemin yaşayışını en iyi biçimde bize gösteren ve Türk nasihat edebiyatının en değerli yapıtlarından sayılan Garibnâme'de Âşık Paşa devleti yönetenlerin adaletli olması gerektiğini Nahl Sûresi'ndeki "Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği... emreder." biçimindeki âyeti de kaydederek şu beyitlerle anlatmaktadır:<sup>314</sup>

Şoldur ol kim bir âdil sultân ola / Her dem anun yârdehi Sübhân ola

Degmiş ola Hak'dan ana adl ü dâd / İşiginde bulına cümle murâd

Kendü ola aklı kâmil gönü bay / Nimetinden halk doya yıl on iki ay

Zâlim elinden ala mazlumları / İrgüre maksûdına mahrûmları

Ola ol sultân bu dünyâ direği / Bağlana anunla halkun yüreği

Bekleye din ehlini adli ile / Besleye yohsulları bezli ile

İşi anun adl ile ihsân ola / Derdlüler derdine ol dermân ola İnnallâhe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsân.<sup>315</sup>

<sup>314</sup> Karataş, A. (2013). "Klasik Edebiyatımızın Aynasına Yansıyan Adalet". *Din ve Hayat TDV - İstanbul Müftülüğü Dergisi*, (18), 61.

<sup>315</sup> Âşık Paşa, (2000). *Garibnâme*. (Haz. K. Yavuz), II/I, 493, İstanbul, 493.

#### 4.6. Kutadgu Bilig ve Siyasetname'nin Türk Devlet Yönetim Sürecindeki Etkileri

Kutadgu Bilig'in kaleme alınışından beri Türk kültürüne büyük bir etki yaptığı kesin bir gerçektir. Kutadgu Bilig 11. asırda Türkçe olarak kaleme alınıp, Türk politik ve toplumsal felsefesinin tekrardan oluşturulmasını hedefleyen yegâne kitaptır. Devletin parçalanmasının veya ayakta kalmasının sebepleri, egemenliğin nasıl kaybedileceği, ordunun nasıl oluşturulacağı, konak ve sefer yollarının ne şekilde belirleneceği, hükümdarla reayanın birbirine karşı hak ve görevleri bu eserde tek tek izah edilmiş olup, felsefesi adalet, devlet, akıl, kanaat ve afiyet üzerine inşa edilmiştir. Kutadgu Bilig'in Türk kültürüne en önemli yardımı savaş sanatı, cihan hâkimiyeti, sıhhat, sosyoloji, tıp, devlet adamlığı ve adalet gibi konularda kavramlar, örnekler ve metotların bugüne kadar aktarılmış olmasıdır. Yusuf Has Hâcib bir şair, bir düşünür ve tahayyül ettiği ideal bir devlet modelini betimlemeye çalışan büyük bir devlet adamıydı. Bu sebeple eseri onun hem ilmi değerini katbekat artırmış hem de 1825 senesinden itibaren Kutadgu Bilig Türk kültürünü araştıran bilim adamlarına rehberlik etmiştir.<sup>316</sup>

Kutadgu Bilig, fikir yönü ağır basan, açıklayıcı, yetiştirici ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı özelliği olan bir eserdir. Hem dil, hem de tarih, sosyoloji ve düşünce tarihi açısından önemli bir döküman özelliğindeki eser, kaleme alındığı devrin insanına ve devlet adamlarına, yasa, yöntem ve töreye uygun yolu göstermek ve idarecilik ile alakalı bilgi sunmak maksadıyla yazılmıştır. Karahanlılar devri Türk aydınlarının dünya bakış açısını, sezış ve düşünüş biçimleri ile kültür seviyelerini anlatan eser, içerisinde dile getirilen pek çok düşüncenin bugünde geçerli olduğu önemli bir nasihat kitabıdır.<sup>317</sup>

İlk Türk-İslâm devleti olan Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig, yalnızca devlet adamlarına farklı öğütlerde bulunan ve ahlak dersi veren bir nasihat kitabı değildir. Kutadgu Bilig, Türk dili ve edebiyatının en değerli eserlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Kutadgu Bilig, mevcut bir kültürün unutulmaya başlanmış mihenk taşlarını tekrardan ortaya çıkarmıştır. Bütün bir toplumu alakadar eden hususların yanı sıra bilhassa devlet anlayışı ve örgütü hakkında pek çok yararlı bilgiler içermektedir. Hükümdara ülkeyi idare etme hakkının Allah vasıtasıyla sunulduğuna inanılan kut inancından, kut'un ebedi var olabilmesi için kağanın gerçekleştirmesi gereken işlerden, hükümdarların sahip olması gereken vasıflardan, görevlerinden, devletlerin uzun

<sup>316</sup> Jaubert, A. (1825). "Noticedu'n Manuscritture en caractèresouigours" envoyé par M. d. Hammer à M. AbelRemusat". *Journal Asiatique*, VI, 39-55.

<sup>317</sup> Mengi, M. E. (1994). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 25.

yaşamısını sağlayan adalet anlayışından, devlet görevlilerinin vazifelerinden vb. pek çok konudan söz etmektedir. Kutadgu Bilig bugünün insanı için de değerini ve geçerliliğini muhafaza eden yol gösterici bir eserdir. Yusuf Has Hâcib, eserinde idare eden ve idare edilenler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini, yönetici ve halkın birbirine karşı olan sorumluluklarını detaylı bir biçimde ifade etmiştir. Eserde ideal bir devlet sisteminin nasıl olması gerektiği, sosyal devlet anlayışının ve huzurlu bir toplumun nasıl oluşturulacağına yolları gösterilmiştir. Pek çok araştırmacı Kutadgu Bilig'in, hala el değmemiş bir servet olduğunu söylemektedir. Bu servet dünya üzerinde kurulmuş en büyük uygarlıklardan olan Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı devlet kültürlerinin oluşmasında çok etkili olmuştur.<sup>318</sup>

Büyük Selçuklu Sultan'ı Melikşah ölmeden bir yıl evvel önce memleketinin durumu hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla ileri gelen ilim adamlarından birer siyasetname yazmalarını istemiştir.<sup>319</sup> İşte bu vesileyle Nizâmü'l-Mülk'ün eseri günümüze kadar ışık tutan bir eser olarak ortaya çıkmıştır.

Sultan Melikşah vermiş olduğu emirde yazılacak olan siyasetnamenin konusunu şu şekilde belirtmiştir: “Her biriniz memleketimiz hakkında düşününüz ve zamanımızda iyi olan ile kötü olanın ne olduğunu, divan ve bargâhımızda bu hususları yerine getirmemiş olanlara veya bizden gizlenmiş olana, bizden önceki sultanların şartlarını yerine getirdikleri bizim önlem almadığımız hangi meseleler bulunduğuna bakınız. Selçuklu Sultanları ve başkaları devrinde önceki sultanların her ne yasa ve adetleri varsa, onlar üzerinde düşününüz, vazih bir şekilde yazınız ve bize arz ediniz ki, biz onlar üzerinde istişare edelim; bundan sonra din ve dünya işlerimizin doğru ve düzgün yürümesi için emir verelim; olması gerekeni gerçekleştirelim ve her meşguliyet şartı kendi prensibine göre yürüsün...”<sup>320</sup>

Doğu'nun en meşhur idarecilerinden biri olan Nizâmü'l-Mülk'ün XI. asrın ikinci yarısında kaleme aldığı Siyasetnâme adlı eser yüksek bir değere sahiptir. Zira bu eser, yalnızca, benzer eserlerde olduğu gibi, dönemin devlet başkanı için bilmesi gereken şartları öğretmek, bu konularda takip etmesi gereken yol ve yöntemleri göstermek ve ideal bir devlet adamının sahip olması gereken özellikleri sıralamakla yetinen bir "akıl kitabı" değildir. Nizâmü'l-Mülk bu eserde geçmişteki iyi ve kötü devlet adamlarının faaliyetlerini belirttiği Emeviler, Sasaniler, Abbasiler, Buveyhiler, Samanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar gibi Büyük Selçuklu Devleti'nden önceki devletlere dair bol miktarda bilgiler sunmakla

---

<sup>318</sup> Açıık, a.g.m., 433.

<sup>319</sup> Menekşe, a.g.m., 198

<sup>320</sup> Şimşir, a.g.m., 71.

kalmamış, aynı zamanda Büyük Selçuklu Devleti'nin askeri teşkilatı, idari, mali teşkilatı ve hukuki durumu arasında kıyaslamalar yaparak Sultan Melikşah dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nin içtimai hayatını açık bir şekilde ortaya koymuştur.<sup>321</sup>

Köken olarak Farisî bir menşeden gelen Nizâmü'l-Mülk'ün Farsça olarak yazmış olduğu Siyasetnâme daha az adıyla bilinen “Siyerü'l-Mülûk” adlı eseri, yazıldığı devirden bu yana gerek idareciler gerekse sonraki dönemde yazılan siyasetname yazarları tarafından büyük bir itibar görmüş ve değeri daha da artmıştır. Aynı zamanda eserin uzun bir dönem vezirlik makamında bulunmuş bir kişi tarafından yazılmış olması, devlet ve saltanat hususundaki görüşlerini içermesi açısından oldukça önem arz eder.<sup>322</sup>

Siyasetnâme idari sistemin tekamülü için gerekli bilgileri iktifa eden, gündelik idarenin bir el kitabı olmasından çok daha öte bir eserdir. Zira İslâm siyaset hayatının on birinci yüzyılda ulaştığı noktayı anlamamız açısından, ilmi değeri tarihe mal olmuş değerli bir kaynaktır.<sup>323</sup>

Nizâmü'l-Mülk'e göre; “Hiçbir Sultan ve emirin bu kitabı okumasından ve içerisindeki bilgilere sahip olmasından başka bir çaresi yoktur. Zira bu eseri okuyanlar ve ona vakıf olanlar dünya ve din işleri hususlarında bilgileri artacak ve doğru tedbirler almaları, dost ve düşmanı ayırt etmeleri daha kolay hale gelecektir. Çünkü eserde verilen bilgiler vesilesiyle, divan, meclis, vergi işleri, ordunun ve reayanın ahvali hakkında bilgi sahibi olacaklardır.”<sup>324</sup>

Siyasetname gerek tarih incelemeleri, gerek iktisadî, hukukî ve malî yönden gelişimin takibi hususunda pek önemli ve kendi bünyesinde benzeri olmayan eserlerden biridir.<sup>325</sup>

Yine Nizâmü'l-Mülk'e göre; “Bu kitapta, hem öğüt, hem peygamberlerin hikayeleri, hem atasözü, hem hikmet, hem velilerin icraatları ve hem de adil sultanlarla ilgili hikayeler bir araya getirilmiş ve böylece önceki devirlerde olan olayların haberleri, yaşayanların hadiseleri ve adaletli bir yönetim sergileyen sultanların idaresinden” söz edilmiştir.<sup>326</sup>

---

<sup>321</sup>Kafesoğlu, İ. (1955). “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün eseri Siyasetnâme ve Türkçe Tercümesi”. *Türkiyat Mecmuası*, XII, 231.

<sup>322</sup>Ertuğrul, a.g.m., 272.

<sup>323</sup>Menekşe, a.g.m., 199.

<sup>324</sup>Ertuğrul, a.g.m., 272.

<sup>325</sup>Kafesoğlu, a.g.m., 232.

<sup>326</sup>Ertuğrul, a.g.m., 272.



Nizâmü'l-Mülk eserinde sadece öğüt vermekle kalmamış, hadiseleri nakletmiş, Büyük Selçuklu Devlet teşkilatını, hukukî yapısını, mali işleyişini, askerî ve siyasî teşkilatının aksayan yanlarını, alınması zorunlu olan önlemleri, bu teşkilatların gelişmesi ve düzenlenmesi için gerekli bilgileri ele almış, reayanın ahvali ile ilgili bilgiler nakletmiştir.<sup>327</sup>

Bütün bu verilerin ışığında Siyasetnâme adlı eserde, hakimiyetin kaynağından sultanın hususi ve resmi hayatına, idari teşkilattan askeri ve saray teşkilatına, gerekli mercilere devlet adamlarının alımından memurların yapması gereken işlere, din ve devlet düşmanlarından devletin güç alması gereken mercilere ve her türlü hususların danışılacağı kişilere reaya arasında adil bir yönetimin ve huzurun sağlanmasına kadar devleti ve sultanı ilgilendiren her türlü meselenin yer aldığını görmekteyiz.<sup>328</sup>

---

<sup>327</sup>Menekşe, a.g.m., 199.

<sup>328</sup>Ertuğrul, a.g.m., 276.

## 5. SONUÇ

Çalışmada Türk Devlet Yönetimi geleneklerini oluşturan, Siyasetname türü eserler arasında en önemlilerinden biri olan Kutadgu Bilig ve Büyük Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk tarafından devlet ve siyasete ilişkin kaleme alınan Siyâsetname isimli esere yer verilmektedir. Çalışmanın başlangıç kısmında faydalı olacağı düşüncesi ile Yusuf Has Hâcib ve eseri Kutadgu Bilig ile Nizâmü'l-Mülk ve eseri Siyâsetnâme genel hatları ile incelenmiştir.

Kutadgu Bilig ve Siyasetname adlı eserler, siyasete ilişkin tespitleri ile İslam Felsefesi açısından oldukça önemlidir. Yusuf'un eserine baktığımızda, o dönemde yaşanan iç karışıklıklardan dolayı olumsuz etkilenen toplumu ve devlet düzenini bu karışıklığa son verebilmek için eleştirdiği görülmektedir. Bundan dolayıdır ki Kutadgu Bilig'in bir yandan XI. Yüzyılın çağdaş aydınlarına ait siyaset, ahlak ve devlet yönetimi konusundaki görüşleri bir kitapta birleştirmek, öte yandan da bu gelenekleri ve devlet düşüncesini devlet adamlarına ve hükümdarına anlatmak amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır.

Kutadgu Bilig genel yapısı itibari ile manzum bir hikâyedir. Ancak eserde kişilerin karşılıklı söyleşileri, eserin tiyatro havasına bürünmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı Kutadgu Bilig, Türk Edebiyatındaki ilk tiyatro eseri olarak da bilinmektedir. Kutadgu Bilig'de asıl konu "ideal insan" dır. Yusuf Has Hâcib, ideal insan tipini cemiyetin içine yerleştirmiş ve hem şahıslarla hem de devlet ile olan ilişkisini incelemiştir. Bu yönü ile Kutadgu Bilig, bir yandan siyaset diğer yandan da sosyal içerikli bir eser haline dönüşmüştür.

Kutadgu Bilig'de; sadakat, namus, dürüstlük, büyüklere karşı saygılı olma, küçüklere karşı sevgili olma, kadere razı olma gibi ahlaki ve insani özelliklere yer verilmiştir. Eserde üzerinde durulan bir diğer önemli konu da yaşamın kısa olması ve ölüm konusudur. Eserde maddi hayat ile yaradılış arasında önemli bir denge kurulmaktadır. Eski Türk töresi ve dini inanışlarda eserde büyük ölçüde yer almaktadır. İlk bakışta devlet teşkilatını konu alan bir eser gibi görünse de, Kutadgu Bilig aslında daha ziyade toplumu meydana getiren fertlerin görev ve sorumlulukları üzerinde durmaktadır. Eser bu yönü ile döneme ait hayat felsefesini çok iyi ortaya koymaktadır. Yusuf bu eserinde; insan hayatının önemini ele alarak, kişilerin toplum ve devlet içindeki yerini belirleyen bir hayat felsefesi ortaya koymaktadır.

Kutadgu Bilig, Türk fikir, ilim, akıl ve toplumsal yaşamın yanında bilhassa devlet idaresi hususu üzerinde önemle durmaktadır. Çünkü günümüzde dahi gündelik yaşantımızı

ve devlet idaresini yakından alakadar eden konuların başında devleti idare edenlerle idare edilenler arasındaki karşılıklı vazife ve mesuliyetler gelmektedir. Eserdeki devlet halk ilişkileri gerçekte, çağdaş dünyamızda tüm toplumların özlem duyduğu devlet idare unsurlarıdır. Bu prensipler, birbirleriyle bağlantısı bulunan bir bütünü teşkil etmektedir.

Günümüz politik hayatında çok yaygın bir biçimde telaffuz edilen özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarının Fransız İhtilali'nde ortaya çıktığı öne sürülse de bu kavramlar Kutadgu Bilig'de çok önceden ele alınmıştır.

Kutadgu Bilig, Müslümanlığı kitleler halinde benimseyen; yepyeni bir kültür ve medeniyet içerisine dâhil olan bir milletin, altüst olan eski değer yargılarını bizlere yansıtması açısından Türk Tarihi bakımından önem arz etmektedir.

Yûsuf Has Hâcib'in Türk fikir hayatının ve siyaset görüşünün en önemli eserlerinden biri sayılan Kutadgu Bilig'de adaletli olmanın hükümdarda bulunması gereken en önemli erdem olduğunu, adalet kavramının hükümdar karakterinde hayat bulmasından da anlaşılmaktadır

Nizâmü'l-Mülk'ün eserine baktığımızda ise eserin bir devlet başkanına yol gösterici nitelikte olduğu ve yine bir devlet başkanının sahip olması gereken özelliklere yer verildiği bilinmektedir. Eserde ayrıca geçmiş dönemlerde görev yapan devlet adamlarının iyi ya da kötü uygulamalarına yer verildiği de görülmektedir.

Siyerü'l-mülük olarak da bilinen eser, önceleri devlet işleri ile ilgili konularda Sultana yardımcı olması amacı ile ve el kitabı şeklinde düşünülmüştür. Ancak eserin sonrasında da devlet adamlarına ve siyaset bilimcilerine yönelik önemli bir kaynak teşkil ettiği görülmektedir. Eser genel hatları itibariyle Selçuklu Dönemine ve öncesine ait hikâyeleri barındırmaktadır.

Eserde önemli olan husus, sadece öğüt vermediği bunun yanı sıra Selçuklu Devlet'inde gerçekte aksayan yönleri aktarıp, alınması gereken önlemler konusuna yer vermesidir. Eserde özellikle devlet açısından sıkıntı oluşturacak konuların ele alınması ve bunlara ilişkin alınması gereken tedbirlerin dile getirilmesi kendisinden sonra görev yapacak devlet adamları ve siyasetçileri için de önem teşkil etmektedir.

Siyasetnamede devlet sisteminde eşitliğe değil en fazla adalet kavramına vurgu yapılmıştır. Siyasetname'de egemen olan genel fikir adalettir. Eser, gerek devlet yönetimine, gerek eğitim alanında oluşturduğu Nizamiye Medreselerine büyük katkı sağlamış ve eserin etkisi günümüze kadar ulaşmıştır. Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi aynı zamanda bugünün

idarecilerine yol gösterici bir özellik de taşımaktadır. Hükümdarlara, ideal bir devlet adamının taşınması gereken nitelikleri izah eden, devletin hakkaniyet ile yönetilmesini nasihat eden ve sonraki devirlerde yazılacak olan siyasetnamelere örnek teşkil etmiş bu eser, tarih süresince pek çok devlet adamının feyz aldığı bir kitap olmuştur.

Gerek Kutadgu Bilig’de, gerek Siyasetname’de adaletin ve halkın başında bulunan idarecilerin adil bir yönetim uygulamalarının her açıdan ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz.

İki eserde de hükümdarların veya padişahların emirleri altındaki idarecileri sürekli göz önünde bulundurmaları ve takip etmeleri gerekmektedir. zira sadece hükümdarın adil olması yetmez. Vezir, kumandan vb. gibi yöneticilerin de halka karşı adil bir yönetim uygulamaları zaruridir. Bunun yanı sıra huzurlu bir memlekette halk da yöneticilere karşı sorumlu oldukları gibi, birbirlerine karşı da sorumludurlar. Birbirlerinin hak ve hukukuna aykırı hareket etmemeleri gerekir. Böylece memlekette herhangi bir zulme, baskıya veya zorbaya rastlamak mümkün olmaz. Memleketin asayışı ister istemez sağlanmış olur.

Kutadgu Bilig’de olsun, Siyasetname’de olsun yöneticiler, bir suç işlendiği takdirde, suçluları derhal cezalandırılması gerektiğinden bahseder. Burada ince bir nokta bulunmakta olup, eğer ortada bir suç var ise hükümdarlar tedbirli davranmalıdırlar. Suçu işleyen kişiyi bulana kadar emin adımlarla ve istişare ile hareket etmelidirler. Kesin olarak suçu işleyeni buldukları zaman, bekletmeksizin cezasını kesmelidirler. Bu uygulamanın amacı, halkın içerisinde bulunan zorbaların, kötü niyetli insanların, kendi menfaatleri için çalışanların gözlerini korkutmak ve kendilerinin herhangi bir kötülük veya yanlışlık yapmalarına karşın önlem almaktır.

İşte bu sebepten dolayı Nizâmü’l-Mülk eserinde padişahların Divan-i mezalim denilen mahkemede halkın şikayetlerini bizzat kendilerinin dinlemesi ve haftada iki gün bu mezalimi düzenlemeleri gerektiğinden bahseder.

Kutadgu Bilig’de hükümdarın üzerinde oturduğu üç ayağı olan bir tahttan söz edilmektedir. Bu tahtın üç ayağından biri adalet, diğeri, ordu ve diğeri ise maliyedir. Bu üç ayak birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Şayet bunlardan biri yana eğilecek olsa devlet yıkılmaya yüz tutar.

Bütün bu anlatılanlardan yola çıkılarak, Yusuf Has Hâcib’in Kutadgu Bilig adlı eseri ile Nizâmü’l-Mülk’ün Siyasetnâme adlı eserinde adalet dairesi denilen bir formülden bahsetmek mümkündür. Bu da demek oluyor ki; adalet devletin temelini oluşturmaktadır.

Bu tür eserlerin özellikle üzerinde durduğu mevzu, hükümdarın halkı adil bir şekilde yönetmesidir. Eğer ki, bir devlette adaletsizlik zuhur eder ve zulüm ortaya çıkarsa o devletin uzun bir süre ayakta kalacağı düşünülemez. Hükümdarlar, yani devleti yönetenler adil olduğu takdirde, reaya refah içerisinde hayatlarını idame ettireceklerdir. Halkın huzurlu bir yaşam sürmesi memlekette üretimin artmasını sağlayacağı gibi vergiler de düzenli bir şekilde toplanacaktır. Böylece devletin hazinesi genişleyecek, sağlam ve güçlü bir ordunun oluşması sağlanacak ve fetihlerin önü açılmış olacaktır.



## KAYNAKÇA

- Acındı,Ö.(2006). *Kutadgu Bilig ile Siyasetnâmedeki Halk Anlayışlarının Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,,Niğde.
- Açık, T. (2016). Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, 6(1), 419-438
- Adalıoğlu, H. H. (2004). “Siyasetnâmeler’in Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2),
- Adalıoğlu, H. H. (2005).*Zencânî*,”Sultana Öğütler / Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyasetname”. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Adalıoğlu, H. H. (2009). Bir Siyasetname Olarak “Kutadgu Bilig”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 237-253.
- Adalıoğlu, H. H. (2009a). “Siyâsetnâme”*İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37,İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Adalıoğlu, H. H. (2009b). “Bir Siyasetnâme Olarak Kutadgu Bilig”.*Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi ve Türk Dil Kurumu işbirliği ile düzenlenen “Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig” adlı Uluslararası Sempozyumdan yazıya aktarılmıştır.
- Adalıoğlu, H. H. (2013). “Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig”. *Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34 ss. 237-253.
- Ağarı, M. (2002).*İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar(Doğuşu, Gelişimi ve Temsilcileri)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Akkaya, M., Eroğlu, H. (2017). “Gelibolulu Mustafa Ali’nin Nüshatü’s Selâtini Ve’Adalet Kavramı”, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 105-118.
- Akyüz, V. (2002). *Müslüman Türk Devletleri’nde Dîvân-ı Mezalim Kurumu*, Türkler (Cilt 5), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 210-234.
- Altıntaş, F.Ç. (2002). *Örgütsel Adalet Kavramı ve Örgüt Yapısının Çalışanların Adalet Algılamaları Üzerindeki Etkisi*. İşletmelerde Çağdaş Yaklaşımlar. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Anat, H.Y., Almaz, A. (2003). *Karahanlılar Tarihi*. İstanbul: Oku Yayınları.
- Arat, R. R. (1985). “Yusuf Has Hâcib”.*Kutadgu Bilig II*.Çeviri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (Çev.), (2003). *Yusuf Has Hacip “Kutatgu Bilig”*.Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arsal, S. M. (1947). “Kutadgu Bilig”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 13(2), 657-683.

- Arslan, M. (1987). *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Arslan, M. (1989), "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, 1, 231-262.
- Arslan, M. (2000). "Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale: Gelibolulu Âli'nin "Hakâyiku'l-Ekâlîm" Adlı Eseri". *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları,
- Âşık Paşa, (2000). *Garibnâme*. (K. Yavuz, Haz.), II/I, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2002). *Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler*, Türkler, (Cilt 2), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 859-867.
- Ateş, H., Dağ, B. (2016). "Siyasetnamelerde Kamu Yönetimi ve Kamu Yöneticileri ile İlgili Sorun Tespitleri ve Tavsiyeler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Akademik Bilim Sosyal Bilimler Dergisi (ABSOD)*, 1-15
- Avcı, C. (2003). *İslâm Bizans İlişkileri*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Başer, S. (1990). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Başer, S. (2011). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 10.
- Bayar, O. C. (2011). "Kutadgu Bilig'de Âyet ve Hadisler", *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1(1).
- Bayburtlugil, N. (2003) *Siyasetname: Siyeru'l müluk/ Nizamülmülk*. İstanbul, Dergah Yay., 37.
- Bayburtlugil, N. (2014). *Nizamülmülk-Siyasetname*. (10. Baskı), İstanbul: Dergah Yayınları, 21
- Beydaba. (1985). *Kelile ve Dimne*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Bosworth, C. E. (1997). *Nasihatu'l-Mülûk*. Encyclopaedia of Islam. (New Edition II), II, E12 (7), 984-988.
- Büyük Türk Klasikleri.(1985).*Kutadgu Bilig*. C. 1., İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları, 133-145.
- Canatan, K. (2014). *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. (1. Baskı), İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Caner, C. (2002). *Kutadgu Bilig'de Türk Yönetim Felsefesi*, Türk Dünyası Araştırmaları, (137), 139-144.
- Chapra, Ö. (1991). *İslam Ekonomisinin Amaçları. İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik*. İstanbul: Marifet Yayınları.

- Cropanzano, R., Bowen, D. E., & Gilliland, S. W. (2007). "The management of organizational justice". *Academy of Management Perspectives*, 21(4), 34-48.
- Çağbayır, Y. (2005). *Yusuf Has Hacip "Kutadgu Bilig"*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çâvîş, A. (2015). *İslâm ve Siyaset: Hz. Ali'nin Bir Emirnâmesi*. (Çev. M. Â. Ersoy, Çev.), (İ. Kirenci, Haz.). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Çavuşoğlu, A. (2012). Kutadgu Bilig'in Üç Boyutu ve Toplum Sınıflandırması. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4(13), 75-96.
- Çelebioğlu, A. (1978). Kabus-nâme Tercümesi Murad-nâme'ye Dair", *Türk Kültürü*, XVI(192), 719-728.
- Danismend, İ. H. (2006). *Türklük Meseleleri*. (3. Baskı), İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Demir, F. (1987). *Sosyal Düşünceler Tarihi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Resmi Teksir Yayını, No: 246, 41.
- Demirci, M. (1996). *Beytü'l-Hikme*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demirel, D. (2014). "Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-61.
- Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. (3. Baskı), Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 340.
- Doğan, N. (2002a). "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-I", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 127-158.
- Doğan, N. (2002b) "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-II", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 77-94.
- Donuk, A. (1979-1980). "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11, 29-56.
- Donuk, A. (1987). "Kutadgu Bilig'de "Dünya Hükümdarı" Olma Düşüncesi". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1(12), 52-54.
- Efe, K. (2006). *Kutadgu Bilig "Mutluluk Bilgisi" Yusuf Has Hacib*, Ankara: Genç Yayıncılık, 1. Basım.
- Eraslan, K. (1986). *Yusuf Has Hâcib İslam Ansiklopedisi*. (C. 13), İstanbul: M.E.B., 438-440.
- Ercilasun A. B. (1993). *Kutadgu Bilig Grameri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Erdoğan, B. Kraimer, M.L., Liden, R.C. (2001). "Procedural justice as a Two-Dimensional Construct, An Examination in The Performance Appraisal Context". *The Journal of Applied Behavioral Science*. (37), 205-222.



- Ergan, N. G. (1998). “Siyasetnamelerimizde Çizilen “Devlet Adamı” Portresinin Temel Özellikleri”, *Bilig*, (8), 27-45.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ertuğrul, A. (2002). *Bir Kaynak Olarak Nizamü'l-Mülk'ün Siyâsetnâmesi*". *Türkler*, C. 5, 271-278.
- Ertuğrul, A. (2006). *Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi'nin Bazı Neşirlerine Dair*. İstem, 7.
- Fadlan, İ. (1975). *Seyahatname*. (R. Şeşen, Haz.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gazzâlî, (1969). *Devlet Başkanlarına Nasihâtü'l-mülûk (Nasihatler)*, (O Şekerci, Çev.), İstanbul: Sinan Yayınları.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gibb, H. A. R. (1991). *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Göde, K. (1987) “Türkler’de Devlet Anlayışı – Mete’den Atatürk’e- (MÖ. 209-1938), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 3, 155-177.
- Gökalp, Z. (1975). *Türk Tôresi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (1995). *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınevi.
- Gökcan, Ö. (2018). “Machiavelli ve Nizamülmülk’te Devlet Yönetimi: Hükümdar (Prens) ve Siyasetname Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 25-47.
- Göksu, E. (2009). “Kutadgu Bilig’e Göre Türk Savaş Sanatı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 269-278.
- Gömeç, S. ((2012). “*Türk Kültürünün Ana Hatları*”, İkinci Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi, 95-96.
- Gutas, D. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. (L. Şimşek, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınları.
- Hacıb Y. H. (1996). *Kutadgu Bilig*. (F. Silahdaroğlu, Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1000 Temel Eser Dizisi / 163
- Hacıb, Y. H. (1993). *Kutadgu Bilig Kahire Nüshası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıb, Y. H. (1998). *Kutadgu Bilig*. (7. Baskı), (R. R. Arat, Çev.), Ankara: T.T.K.
- Halis, M., Akova, O. (2008). Turizm İşletmelerinde Örgütsel Adalet. Fevzi Okumuş ve Umut Avcı (Eds.) *Turizm İşletmelerinde Çağdaş Yönetim Teknikleri içinde*, Ankara: Detay Yayıncılık, 459-486.

- Hasan, H. İ. (1991). *Târîhü'l-İslam es-Siyâsive'd-Dînive's-Sakâfve'l-İctimaî, Dârü'l-Fikr*, Beyrut/Kahire.
- Hassan, Ü. (2002). *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Hitti, P. K. (1989). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (Cilt: I-IV), (S. Tuğ, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Irak, D. U. (2004). "Örgütsel Adalet: Ortaya Çıkışı, Kuramsal Yaklaşımlar ve Bugünkü Durumu". *Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13), 25-43.
- İnalcık, H. (1996). *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri*. Reşit Rahmeti Arat için, Ankara.
- İnalcık, H. (2000). *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri. Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnan, A. (1970). *Yusuf Has Hac.b ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar*. Türk Kültürü.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Jamal, G., Muhammet, S. (2016). *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Jaubert, A. (1825). "Noticedu'n Manuscritture en caractèresouigours" envoyé par M. d. Hammer â M. AbelRemusat". *Journal Asiatique*, VI., 39-55.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (2004). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (1955). "Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün eseri Siyasetnâme ve Türkçe Tercümesi". *Türkiyat Mecmuası*, XII, 231-256.
- Kafesoğlu, İ. (2002). "Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri". *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt 5), Ankara, 163-177.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1988). Nizâm-ül-Mülk. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 9), İstanbul: M.E.B., 329-333.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü*. (16. Basım), İstanbul: Ötüken.
- Kara, A. (2017). "17. Yüzyıl Osmanlı Siyâsetnâmeciliği: Veysî'nin Hâbnâme'si Örneği". *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (2), 38-46.
- Kara, M. (2012). *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*. İstanbul: Nesil Yayınları.

- Karataş, A. (2013). “Klasik Edebiyatımızın Aynasına Yansıyan Adalet”. *Din ve Hayat TDV - İstanbul Müftülüğü Dergisi*, (18), 61-65.
- Karlığa, B. (2004). *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*. İstanbul: Litera Yayınları, İstanbul.
- Kavcar, C. (1975). *Kutadgu Bilig. Türk Ansiklopedisi*, C. 22, Ankara: MEB.
- Kavuncu, M. (2000). *Kutadgu Bilig’de Toplum Felsefesi*, Türk Kültürü, XXXVIII (444), 229-238.
- Kazmaz, S. (2000). *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig: Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Koca, S. (2002). “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”. *Türkler*. (Cilt 2), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2010). *Türk Kültürünün Temelleri-2*. Ankara: Kültür Yay.
- Koca, S. (2011). “Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri”. *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koca, S. (2016). “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (5), 25-67.
- Korkmaz, Z. (1966). *Kabus-nâme ve Marzuban-nâme Çevirileri Kimindir?* Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı.
- Köprülü, F. (1995). “*Hacib*”. *İslam Ansiklopedisi*. (5. Cilt), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 30.
- Köprülü, F. (2002). “Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri”. *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt V), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köymen, M. A. (1990). *Nizamü’l- Mülk “Siyasetnâme”*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Köymen, M. A. (1982). *Nizamü’l- Mülk “Siyasetnâme”*. (Birinci Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Köymen, M. A. (2002), “Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk ve Tarihi Rolü” *Türkler*, C. 5, 265-270.
- Levend, A. S. (1969). “900. Yıldönümünde Kutadgu Bilig.” *Türk Dili*, XX(211), 1-5.
- Levend, A. S. (1963 ). *Siyaset-nameler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 167-194.
- Lewis, B. (1997). *İsmâîlîler*. (C. V), Eskişehir: M.E.B.İ.A., 1123.
- Menekşe, Ö. (2005). “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(3), 193-211.

- Mengi, M. E. (1994). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nizâmü'l-Mülk. (1987). *Siyeru'l-mülük, Siyasetnâme*. (TN. Bayburtlugil, Çev.), İstanbul:Dergah Yayınları.
- Nizâmülmülk, Siyâsetnâme, (1999). *Önsöz*. (M. A. Köymen, Çev.), Ankara: T.T.K., XVI.
- Ortakaya, Ü. İ. (2017). *İslâmda Sosyal Politika Uygulamaları: İslâm ülkeleri ve Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Önler, Z. (2003). “Kutadgu Bilig’de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı”. *Türkler*, (Cilt 4), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Önler, Z. (2004). “Kutadgu Bilig Üzerine Notlar”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, (Cilt 14), İstanbul, 79-94.
- Öz, M. (1999). *Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler*. Ankara: İslami Araştırmalar, XII(1), 27-33.
- Öz, Ş. (2011). “Kutadgu Bilig’de Türk Cihan Hakimiyeti Düşüncesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(1), 19-35
- Özaydın, A. (2007). “Nizamülmülk Mad.” *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 33), İstanbul: T.D.V.
- Özbek, S. (2007). “Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü’s-sudûr’un Değerlendirmesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 147-162.
- Özbek, S. (2009). "Zübdetü Keşfü'l-Memâlik'de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 82-94.
- Özcan, M. C. (2012). “Yusuf Has Hacip”. *Kutadgu Bilig’den Seçmeler*. İstanbul: Anonim Yayıncılık.
- Özçelik, D. (2004). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Siyasetnâmelerin Yeri ve Önemi (Kutadgu Bilig ve Siretü'l- Mülük Örnekleri)*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Pala, İ. (1998). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul.
- Parmaksızoğlu, İ. (1977). “Nizamülmülk”. *Türk Ansiklopedisi*, (Cilt 25), Ankara, 299-301.
- Portlakkaya, T. (2009). *Bir siyasetname olarak Kutadgu Bilig’in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Reşîdü'd-Dîn Fazlullah. (2010). *Cami'ü't-Tevârih-Selçuklu Devleti*. (Trc. E. Göksu, H. H. Güneş) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sarıkaya, Z. (2014). “Kutadgu Bilig’e Göre Bey’in Özellikleri”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (30), 551-568.

- Söylemez, M. M. (2003). *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpur*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Şahin, M.(2013). “Büyük Selçuklu Devleti Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasal, Sosyal, Dinî ve Kültürel Hayattaki Rolü (1018-1092)”.*History Studies*, 5, 6.
- Şeşen, R. (1983). *Salâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Şeşen, R. (2012). *İbnFadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Şimşir, M. (2015). “Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri”. *Karmanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), 68-79.
- Tabâtabâî, H. M. (1365). *Divan-ı Mezalim*. Tahran; Fehreng-i İran-zemîn, XXVII, 98-118.
- Taneri, A. (1997).*Türk Devlet Geleneği*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Taneri, A. (2004). *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, 3. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Taşagül, A. (1998) “Hazarlar”.*İslâm Ansiklopedisi*,(Cilt XVII), İstanbul: TDV.
- TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK.
- Tekşan, K. (2012). “Türkçe dersi değerler eğitiminde Kutadgu Bilig'in kullanımı”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 3(13), 1-17.
- Töremen, F., Tan, Ç. (2010) Eğitim Örgütlerinde Adalet: Kavramsal Bir Çözümleme, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 58-70.
- Tugral, O.(2008). *Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme'de Devlet Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Turan, O. (1993). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Türk, H. B. (2012). *Çoban ve Kral Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*. (Birinci Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uğur, A. (2001). *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*. İstanbul: Kültür ve Sanat Yayınları.
- Unan, F. (2007) “Osmanlı İdare Felsefesinde Adalet”.*Adâlet Kitabı*, (Ed. B. Arı ve S. Aslantaş), Ankara: Adalet Bakanlığı.
- Uydu, M. (2009). *Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ile Nizamü'lmülk'ün Siyasetname'sinin Karşılaştırılması*, *Türk Kültürü*, XXX (351), 428-436.
- Üçok,Ç. (1972). *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ülken, H. Z. (1935). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülkütasır, M. S. (1970). “Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma”.*Türk Kültürü*, 98(IX), 91-94.

- Yavuz, E. (2010). “Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının Örgütsel Adalet Algılamaları Üzerine Bir Karşılaştırma Çalışması”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*.11(2), 302-312.
- Yeni Türk Ansiklopedisi (1985). *Kutadgu Bilig*, (Cilt 6), Ötüken Yayınları, 2008-2011.
- Yeniçeri, C. (2004). “Mezâlim”.*İslâm Ansiklopedisi*,(Cilt: XXIX), Ankara: DİA.
- Yılmaz, G. (2006). “Kutadgu Bilig’de Devlet Fikri”. *Kutadgu Bilig-Bilim Araştırmaları Dergisi*, (9), 75-98.
- Yuvalı, A. (2016). *Kutadgu Bilig’e Göre Türklerde Devlet Anlayışı*.<http://www.kayseri.ehaber.com/kutadgu-bilige-gore-turklerde-devleet-anlayisi-makale,3456.html> adresinden 26 Ocak 2019 tarihinde alınmıştır.





# ÖZGEÇMİŞ

## Kişisel Bilgiler

Soyadı,adı : İphar, Öznur  
Uyruđu : T.C  
Dođumtarhiveyeri : 16.10.1988/Almanya  
Medenihali : Bekar  
Telefon : 0545 963 61 62  
e-mail : o.iphar@hotmail.com



## Eğitim

Derece	EđitimBirimi	Mezuniyet tarihi
YüksekLisans	AHBVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	Devam ediyor.
Lisans	Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi	2010
Lise	Bursa Kız Lisesi	2006

## İşDeneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014	Ankara/23 Nisan Ortaokulu	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

## YabancıDil

İngilizce (Orta Seviye)

## Hobiler

Müzik, Spor, Fotoğrafçılık







[le.ahbv.edu.tr](http://le.ahbv.edu.tr)